

2/03

DECEMBER 2003
23. ÅRGANG

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

PAPYRUS

Nr. 2, december 2003

23. årgang

Hittitisk arkitektur i Ramsesbyen?

Ved hjælp af magnetiske målinger er det i dag muligt at danne sig et billede af bygningsrester i et udgravningsområde, inden man har fjernet en eneste skefuld jord. Edgar Pusch beskriver metodens fordele og ulemper i en helt ny rapport fra byen i Deltaet.

Side 4

16 Maiherperis gravudstyr

Lise Manniche

26 Kerma – dødekult i Nubien

Tine Bagh og
Paul John Frandsen

42 Den største tragedie i arkæologiens historie?

Bo Dahl Hermansen

Hjelm fra
"Meskalamdugs
Grav" i Ur.

50 Kampen om faraonerne

– ægyptologi mellem vestlig
imperialisme og ægyptisk nationalisme
Torben Holm-Rasmussen

57 DÆS fylder 25 år

FASTE RUBRIKKER

58 Boganmeldelser

60 Siden sidst

ENGLISH ABSTRACTS

"Kerma – funerary cult in Nubia"

Tine Bagh and Paul John Frandsen

Based on the excavation results of C. Bonnet, the authors discuss the funerary monuments at Kerma, contemporary with the 2nd Intermediate Period and the beginning of the New Kingdom in Egypt with particular emphasis on the pictorial programme of two royal funerary complexes.

"The greatest tragedy in the history of archaeology?"

Bo Dahl Hermansen

Based on events in Iraq earlier this year, the author investigates true and false in reports of the plundering of Iraqi museums and sites and presents the use of the country's past for modern political purposes.

"The struggle for the pharaohs – Egyptology between western imperialism and Egyptian nationalism"

Torben Holm-Rasmussen

Inspired by a quotation by a modern Egyptian writer, the author gives an account of the history of Egyptology with particular reference to Egypt itself.

"The tomb equipment of Maiherperi"

Lise Manniche

The tomb was discovered a century ago, containing, apart from a series of coffins, outstanding examples of arts and crafts such as leatherwork, personal ornaments, faience and glass, much of which is here shown in colour for the first time. The mysterious character of Maiherperi is placed in the context of his likely contemporaries.

"Hittite architecture in Pi-Ramesses?"

Edgar Pusch

The discovery of a fragment of a cuneiform tablet from the archives of Ramesses II made world news this autumn. In his article, the author outlines the long and often confusing path from an initial interpretation of a magnetometric screen picture of a certain area of the ancient city to excavation and re-assessment of the function of one of the main buildings where the tablet was found.

OM FORFATTERNE

Tine Bagh, cand. phil., PhD, er amanuensis ved Carsten Niebuhr Institutet

Bo Dahl Hermansen, mag. art., er ekstern lektor ved Carsten Niebuhr Institutet

Torben Holm-Rasmussen, mag. art., er konsulent og formand for Dansk Ægyptologisk Selskab.

Paul John Frandsen, mag. art., er lektor ved Carsten Niebuhr Institutet

Annette Lerstrup er cand. phil. i ægyptologi

Lise Manniche, mag. art., PhD, er ekstern lektor ved Carsten Niebuhr Institutet og redaktør af Papyrus

Edgar Pusch, Dr, er ansat ved Roemer-Pelizaeus Museum i Hildesheim og leder af udgravningerne i Pi-Ramesses.

PAPYRUS udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr Institutet
Københavns Universitet Amager
Snorregade 17-19
2300 København S

Hjemmeside
<http://www.daes.dk>

DAES e-mail
elin@inet.uni2.dk

Papyrus e-mail
lise@manniche.org

Bestyrelse
Torben Holm-Rasmussen
(formand)
Elin Rand Nielsen (næstformand)
Pia Adamsen (sekretær)
Tine Bagh
Paul John Frandsen
Lise Manniche
(Papyrus-repræsentant)
Jens Rosman
Birte Schoen (kasserer)

Papyrusredaktion
Lise Manniche (ansv.)
Bo Dahl Hermansen
Annette Kjølby (pt orlov)
Annette Lerstrup
Elin Rand Nielsen
Anne Zeeberg

Grafisk medarbejder
Merete Allen Jensen/Gangart

Tryk
P.E. Offset, Varde

Eftertryk kun tilladt med skriftlig
tilladelse fra redaktion og forfat-
tere.

Indlæg modtages gerne. Bortset
fra det redaktionelle stof dækker
bladets indhold ikke nødvendig-
vis redaktionens holdninger, da
PAPYRUS også er åben for debat.

ISSN 0903-4714

Forsidebillede: Maiherperis
kanopekrukke.
Foto Lise Manniche

Bagside: Udsigt over udgrav-
ningsområde i Pi-Ramesse.
Foto Edgar Pusch

Redaktionelt

DÆS fejrede i november måned sit 25 års jubilæum ved et vel-lykket arrangement. Hvad der begyndte som et personligt overlevelsesprojekt for formanden, Torben Holm-Rasmussen, har vist sig at være et levedygtigt og blomstrende selskab, som yder en service og giver oplevelser til et meget stort antal mennesker. Selskabets mål og aktiviteter er nu klart defineret og er blevet yderligere beriget ved oprettelsen af Dansk Ægyptologisk Forskningsfond, som skal støtte dansk ægyptologi.

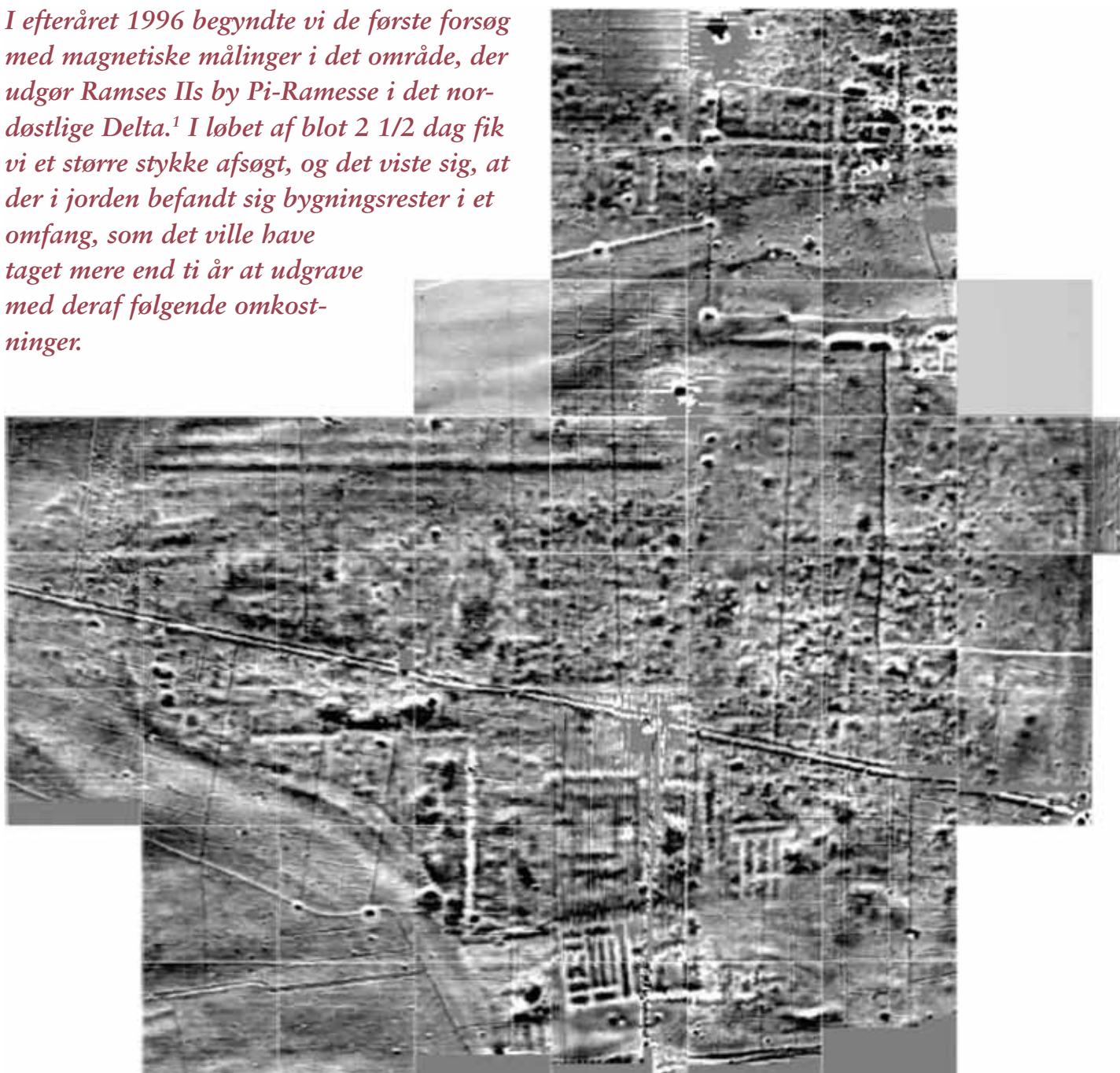
Papyrus har med dette nummer fået et nyt, moderne layout. Ved at gøre det muligt også at købe bladet i museumsboghandler håber vi at kunne nå ud til en endnu videre kreds af interesserede (som naturligvis er særdeles velkomne til at melde sig ind i selskabet!). Dette jubilæumsnummer trykkes i farver, og det håber vi at kunne fortsætte med. I artiklerne stræber vi efter at kunne formidle forskning på et niveau, der gør den tilgængelig for læsere, der ikke nødvendigvis selv er specialister. De tysk/østrigske udgravninger i Pi-Ramesse i deltaet er netop i dette efterår kommet i fokus på grund af en stump af en kileskrifttavle fra Ramses IIs diplomatiske arkiv. Edgar Pusch beskriver i en dugfrisk rapport arbejdet med at udforske en del af byen med magnetiske målinger, hvorved mure og fundamenter, der er usynlige på jordens overflade, kan aflæses på en computerskærm, og vi følger den spændende proces det er ved arkæologisk udgravning at undersøge, om fortolkningen af skærbilledet var korrekt. Papyrus' læsere får som de første mulighed for at placere kileskrifttavlen i dens arkæologiske sammenhæng. Tine Bagh og Paul John Frandsen valgte til dette nummer den farverige udsmykning fra et nubisk gravkompleks fra tiden lige inden Nye Rige. Redaktøren bidrager selv med en gennemgang af de noget oversete fund fra Maiherperis grav i Kongernes Dal, hvorefter mange her for første gang publiceres i farve. Bo Dahl Hermansen er aktuell med en præsentation af museumsituationen i Irak og landets oldtidsminder som politisk propaganda. En lignende problematik berøres også af Torben Holm-Rasmussen i hans gennemgang af ægypternes egen holdning til deres fortid og dem, der har forvaltet den gennem tiden – et emne, som han allerede talte om på seminaret i november.

I vores faste rubrik "Siden sidst" forsøger vi at give kortfattede oplysninger om et bredt udvalg af emner med aktuell interesse: nye opdagelser i felten, museers nyanskaffelser, ændringer i forhold for rejsende i Ægypten samt udstillinger og andre arrangementer i Europa. Oplysninger hentes i arkæologiske tidsskrifter, fra udsendte medarbejdere eller fra internettet. Redaktionen modtager gerne henvendelser fra læsere, der er faldet over noget interessant, som vi kan delagtiggøre andre i.

LM

Hittittisk arkitektur i Ramsesbyen?

I efteråret 1996 begyndte vi de første forsøg med magnetiske målinger i det område, der udgør Ramses II's by Pi-Ramesse i det nordøstlige Delta.¹ I løbet af blot 2 1/2 dag fik vi et større stykke afsøgt, og det viste sig, at der i jorden befandt sig bygningsrester i et omfang, som det ville have taget mere end ti år at udgrave med deraf følgende omkostninger.

Den stiplede linje viser
nutidig kystlinje.

Selv om det i sig selv var en succes at sikre sig en arkitektonisk grundplan, kan arbejdet dog kun fuldføres ved også at anvende traditionel, arkæologisk teknik, dvs. stratigrafisk udgravning. Dette er nødvendigt for at kunne få bekræftet den tydning af grundplanerne, der kunne aflæses på skærmen, for derved bedre (eller overhovedet) at forstå enkelte fænomener og få et indblik i lagernes indbyrdes rækkefølge. Først da kan man tildele den aflæste plan en funktion. Det gælder især, når der hverken findes sammenligningsmateriale i den ægyptologiske eller den ikke-ægyptologiske faglitteratur. Resultatet fremkommer gennem en tydning af lagernes art og opståen eller af de genstande, der eventuelt rummes i dem, i bedste fald en kombination af alle tre faktorer.

Af den grund var og er det nødvendigt at foretage såkaldte "reference-" eller "justeringsudgravninger". Med dette som baggrund udvalgte vi i årene indtil 2001, hvor i alt 150 ha blev afsøgt, adskillige "prøveområder",² hvor ønskesedlen med de genstande, vi gerne ville finde (en "begærets menu"), blev længere og længere. Områderne blev udvalgt, hvor det var nødvendigt at afklare og forstå magnetiske fænomener, eller hvor det var umuligt at tilskrive en funktion til en bygnings grundplan på grundlag af den eksisterende faglitteratur. Vi ville primært fokusere på områder, hvor de to faktorer faldt sammen.

Der eksisterer dog en tredje mulighed, hvor en bygnings grundplan nok var synlig og også havde paralleller i litteraturen, men hvor dens til-

stedeværelse var så overraskende, at det var tvungende nødvendigt at grave. Netop et sådant tilfælde handler denne artikel om.

Bygningens beliggenhed og omgivelser i magnetogrammet

Denne bygning ligger i en del af byen, som jeg tidligere har omtalt som et "administrationsområde":³ i forbindelse med de nuværende forhold ligger den syd for den islamiske gravplads, syd for udgravningsområde Q I og øst for udgravningsområde Q III, midtvejs mellem byerne Qantir og Ezbet Yanni. Lige syd herfor ligger et næsten lige så stort område, der omtrent grænser op til bredden (henh. den opmurede landingsplads) af den Pelusiske Nilarm, der her løber i vest-østlig retning.⁴ Vest for bygningen strækker der sig bag nyere aktiviteter på området et større villakvarter⁵ med mange indhegnede huse af næsten udelukkende samme type som de tredelte huse i el-Amarna, og placeret langs planlagte gader. Udover fortrinsvis rektangulære og kvadratiske parceller af forskellig størrelse findes der også nogle trapezoide eller trekantede. Dette boligkvarter må formodes at fortsætte mod nord og vest på den anden side af Didamun-Sama'na-kanalen. I årenes løb har vi fra dette område kunnet sikre os talrige dørstolper, overliggere og andre murfaste arkitekturelementer fra grundejerne. I den nordlige del er situationen fortsat uafklaret [fig. 1]: et omkring 150 m langt, positivt magnetiseret linieforløb strækker sig fra øst mod vest, uden begyndelse eller slutning. Det er endnu ikke klart, om der måske kan være tale om rester af en bymur. Syd for denne potentielle mur er grunden dækket af et sandt kraterlandskab af talrige næsten cirkulære aftegninger næsten op til nordsiden af vores bygning. De står alle som mørke punkter i vores magnetogram og udgør på

Fig. 1 Udsnit af magnetogrammet med området omkring bygningerne A, B og C i udgravningsområde Q VII (magnetogram af H. Becker, BLfD, München).

basis af de hidtil opnåede resultater ikke et sammenhængende system, ej heller er de opstået på samme tid. Nogle af dem kunne måske fortolkes som beplantning i form af træer eller haver. Endelig er der mod øst en enkel, ret tydelig afgrænset bygning, der ligger i samme retning og også grænser op til kraterlandskabet mod nord, men den er i modsætning til

vores bygning kendetegnet ved negativt magnetiserede mure. Hovedsageligt drejer det sig således om tre bygninger, der ligger i og omkring udgravningsområde Q VII: bygning A, der står i centrum for vores undersøgelser, bygning B syd herfor, og grænsende op til bygning A, og bygning C øst derfor.

Magnetiske resultater og fortolkningerne af dem på computerskærmen

Det er på grund af de positive linieførøb med stærk magnetisk skygge, at bygning A adskiller sig fra bygning B og C og fra de andre mure omkring den [fig. 2]. Det er den ene af to årsager til, at vi valgte at udgrave område Q VII, da positivt magnetiserede mure er sjældne. Det burde enten tyde på en høj koncentration af magnetiske elementer i murværket eller angive, at der er tale om mure af stærkt magnetisk materiale. I så fald kunne det for eksempel dreje sig om en

bygning af brændte lersten, ødelagt ved brand eller bygget af lersten indeholdende højmagnetisk stof som for eksempel keramik. Man kunne også overveje, om der kunne være tale om beklædning af murene med et materiale, der er mere magnetisk end sine omgivelser som for eksempel fajancekakler. Endelig må man også spørge, om visningen er resultatet af en stærk magnetisk kontrast, hvor murene i bygning A kunne være lige så umagnetiske som i bygning B og C, der viser negativ: murene i bygning A kunne vise positiv, selv om de er umagnetiske, fordi de underliggende lag er endnu mere umagnetiske end de omtalte mure. Dette forhold er blevet observeret andetsteds i området Q VI:⁶ den dér fritlagte bygning stod på rene kalkstensstumper og var omgivet af mægtige bunker af afhugget kalksten, der skulle gøre fundamentet plant. Disse dækkede sandet i den ligeledes umagnetiske *gezira*.⁷ Resultatet var, at "umagnetiske" mure, der ligger på endnu mere "umagnetisk" undergrund og ligeledes er omgivet af "umagnetisk" materiale, viser positiv, selv om de kun er det i ringe grad. Det måtte derfor opklares, hvilken af de anførte grunde, der førte til tilsyneladende positiv magnetisering: magnetisk byggemateriale, såsom brændte lersten, magnetiseret byggemateriale, lersten brændt ved ildebrand eller magnetisk kontrast.

En anden kendsgerning gjorde problemstillingen endnu mere spændende, end den allerede var: grundplanen for bygning A, som ikke tidligere var set i Ægypten. Ifølge det, der kan fast-

Fig. 3 Udsigt fra et vandtårn over markerne syd for Qantir: i midten af billedet ses udgravningsområdet Q VII med en høj af den udgravede jord, i baggrunden byen Sama'na, hvor Labib Habachi fritlagde en opmuret brønd fra Ramses II's tid (foto S. Preil).

Fig. 2 Udsnit af magnetogrammet med bygning A i midten af billedet, bygning C mod syd og bygning C mod øst i udgravningsområdet Q VII (magnetogram af H. Becker, BLfD, München).

lås ud fra magnetogrammet på computerskærmen, er bygningskernen med sine 40 m i nord-sydlig retning og omkring 27 m i øst-vestlig retning, i alt hen ved 1080m², i det store og hele rektangulær, men den viser dog i sin facade uregelmæssige fremspring og fordybninger (se fig. 2). Mindst en af indgangene ligger på østsiden, markeret af et stort, umagnetisk felt, som vi tolkede som fundamentsand. Derfra går der en suite af rum af varierende størrelse mod nord og mod syd, parallelt med den østlige ydermur og videre langs de øvrige ydermure i hele bygningen. Denne række af omkringliggende rum omslutter et ganske stort friareal, en gård på omkring 10 x 14 m.⁸

Da disse karakteristiske træk var etableret, gav jeg mig på jagt efter materiale af lignende art i litteraturen, indenfor såvel som udenfor Ægypten, uden at jeg havde heldet med mig. Dog forekom der mig at være et vist slægtskab med templer i den hittitiske kulturkreds. Alligevel forkastede jeg alle spor, der førte i denne retning, da jeg mente, at de strukturelle ligheder var for vage og usikre. Et foredrag gav mig på dette tidspunkt ny inspiration: Dr. A. Müller-Karpe kom i en pause hen til mig og spurgte, om jeg mon i spørgsmålet om det nævnte "administrationsområde", hvis bygningers funktioner endnu ikke var afklaret, allerede havde overvejet hittitisk arkitektur, for den bygning (bygning A), som jeg havde fortalt om i foredraget, kunne muligvis være et hittitisk tempel. I foråret 2002 holdt vi sluttelig et møde i Hildesheim, hvor Dr. Müller-Karpe og jeg helligede os magnetbilledet af bygning A på en stor skærm (se fig 2). Den udførlige diskussion og granskning af bygningen i forskellige udsnit gav tilstrækkeligt med elementer til at fremsætte den hypotese, at der med bygning A faktisk kunne foreligge et hittitisk tempel. Vi mente at kunne etablere følgende elementer: en facade med fremspringende mure, en indgang udenfor akse, en central, åben gård, muligvis med en gang

omkring på to sider og (ganske tydeligt) de omkringliggende mindre rum. Også midterbygningens grundareal på mere end 1000 m² kunne meget vel passe på et hittitisk tempel.⁹

Området omkring bygning A ses i magnetbilledet mest som ensartet lysegråt og angiver derfor relativt umagnetiske lag. Man kan skimte svage, endnu lysere linieforløb, som formodentlig skal tolkes som mure, men som dog er så svage, at det er vanskeligt at omtegne dem til streger på en plan. Mørke, tilnærmelsesvis cirkelrunde felter kunne skyldes nyere aktiviteter som f. eks. bålpladser, ovne eller gruber.

Beliggenhed og opbygning af udgravningsområde Q VII

Ovenpå dette således beskrevne område udlagde vi i efteråret 2002 et kvadratnet med 10 x 10 m kvadrater, kaldet Q VII, der strækker sig fra et stærkt negativt nord-sydgående linieforløb mod øst til en vandingskanal af nyere dato af brændte lersten mod vest [fig. 3]. Dette net omfatter x- og y-akserne /1 til /6 i vest-østlig retning og a/ til j/ i nord-sydlig retning. Dets nordgrænse svarer næsten til den moderne sti, der løber parallelt med en vandingskanal. Dets sydlige grænse udgøres af en bred og dyb vandingsgrav, der med sit løb svarer til nordgrænsen af J. Dorners flodarm F1 og til det, som vi i vores magnetbillede opfatter som den Pelusiske Nilarms bred. Mod vest er der ingen faste fixpunkter i landskabet. En muret kanal ved udgravningens østgrænse kan foreløbig gælde som sådan. Indenfor dette kvadratnet udmålte vi først et trapezformet område på 18 kvadrater (ca. 3.100m²), der omfatter plankvadraterne a/4-6 til j/4-6 og som indeholder mere end to tredjedele af bygning A foruden bygning B og en del af området omkring dem.

Udgravningens resultater

Alle mure i bygning A består af ensartet materiale: lufttørrede, reelt umagnetiske nilslams-

Fig. 5 Forgård med hvidkalket gulv "c" og den todelte trappe i bygning As midterakse. Den udvidede profil af en plyndringsgrube viser trappens indre konstruktion, der består af et lag sand, mørtel og to lag mursten (foto E. Pusch).

mursten med ringe indhold af sand, kun lejlighedsvis blandet med lersten af Nil-ler. Ydermurene har næsten identisk tykkelse på 2,10 m (4 ægyptiske alen), mens murene indeni bygningen for det meste er 1,85 m (3,5 alen) tykke. Området mellem disse mure blev i alle hidtil undersøgte tilfælde enten fyldt med en ganske homogen blanding af sortbrun, askeholdig ler, hvori var blandet gevaldige mængder potteskår, eller de indeholdt fyld af brunt, meget lerholdigt sand med ekstremt højt indhold af sønderslåede arkitekturfragmenter af kalksten, eller der var tale om en kombination af disse to blandinger. Vi forsøgte mindre prøveudgravninger af byggegrundens overflade. Det viste sig på disse udvalgte områder, at murene stod på flade, sandfyldte fundamentgruber, hvis retning dog ikke altid blev fulgt, ej heller var gruberne altid blevet anlagt. At dømme efter den makroskopiske undersøgelse var der således ikke magnetisk byggemateriale til stede i murene, men de lag, der forekom mellem murene, indeholdt stærkt magnetiske bestanddele, især askeholdige aflejringer og knuste potteskår.

Allerede på et tidligt tidspunkt viste det sig, at der trods murenes gode bevaringstilstand (i op til 7 skifters højde) ikke fandtes gulve i bygning A. Murene og fyldet imellem dem udgjorde sammen en platform, hvorpå den egentlige bygning med dens funktionelle niveau var blevet anlagt. Derfor undrede vi os ikke over, at vi intetsteds stødte på dørtærskler på deres oprindelige plads, og at vi kun i ny og næ så fordybninger til dem i murene.

Manglen på gulve ses også i "indergården". Ganske vist havde vi tydet den som en sådan på skærmen, men udgravningen viste, at "indergården" i virkeligheden var en søjlehal. På seks fundamentgruber, der hver målte omkring 2,10 m (hen ved 4 alen) i diameter, stod engang søjlebaser og søjler, der bar loftskonstruktionen i et rum på 15,20 m (nord-syd) x 11 m (øst-vest). Afstanden mellem søjlernes centrum på omkring 4,50 m svarer til det, der kendes fra andre steder. Fundamentgruberne fyldt med lyst sand blev sænket ned i det ovenfor nævnte, brune sand, der lå ophobet midt i rummet. Alt, hvad vi kunne se, var dette lag, den efterfølgende opfyldning med

Fig. 4 Nordlige halvdel af søjlehallen i midten med de sandfyldte fundamentgruber og gruberne til søjlebaserne. I forgrunden nordmuren af lufttørrede lersten (foto K. Parlow).

Fig. 6 Sidetrappe, veranda med portnerrum og kernebygningens nordøsthjørne; en kalket bänk (gulv "b") står foran verandaens og tilbygningernes base (foto K. Parlow).

det sort-brune ler og fundamentgruberne og de huller, der blev tilbage, når søjlebaserne var blevet revet op [fig. 4].

Bygningen ragede altså i betragteligt omfang op over den omkringliggende bebyggelse (mindst en meter). Denne højdeforskel blev udlignet på to måder. For det første fører en nordfra kommende 5.30 m (10 alen) bred dobbelt trappe i den nord-sydgående midterakse til en veranda på omkring 1 1/2 m (3 alen) dybde, der fylder hele bygningens bredde [fig. 5]. For det andet ligger der nær bygningens nordøsthjørne en trappe med fire trin, der ligeledes fører op til denne veranda og giver direkte adgang til et lille portnerrum, som optager verandaens østside [fig. 6]. Vi skal muligvis forestille os et symmetrisk modstykke til dette anlæg mod vest.

Denne konstruktion – den centrale repræsentative indgang i midteraksen, verandaen med den østlige sidetrappe og tilstødende rum – er imidlertid ikke bygget af det førnævnte byggemateriale, men af meget sandholdige, lufttørrede mursten. Selv om "tilbygningen" sikkert er rejst efter kernebygningen og ligger foran den, fungerede den dog nok på samme tid. Dette fremgår af kalkpuds, der er smurt på muren på hele bygning As nordfacade, inklusive trappen, og som er pudset op og ændret mindst tre gange.

Ændringerne i pudsningen har en parallel i et fund i forgården i et område på omkring

11,20 m (21,5 alen) i længden og i ukendt bredde, men som mindst må have omfattet bygningens samlede bredde inklusive tilbygningerne: bortset fra mindre ændringer (lag, der tydeligvis er både tidligere og senere end det her omtalte) fik forgården tre gange et nyt gulv, hvoraf det øverste og sidste delvis dækkede både hovedindgangen og sidetrappen [fig. 7].

Netop dette sidste gulv ("a") vil kunne få en nøglestilling, når det gælder om at bestemme bygning As funktion, da det er konstrueret på en yderst interessant måde [fig. 8]. Hvor gulvene med betegnelsen "b" og "c" består af det sædvanlige komprimerede ler eller Nil-ler med

Fig. 7 Nederste del af sidetrappen, hvis nederste trin er dækket af gulv "a". Gulvene "b" og "c" støder op til trappens kalkpuds og verandaen (foto E. Pusch).

Fig. 8 Gulv “a” i forgården i snit: kalk- og sandlaget ses tydeligt ved overkanten. Størrelsen af fragmenterne i kalkstenslaget går fra de mindste splinter til blokke på flere decimeter (foto E. Pusch).

Fig. 9 Ved siden af trappe, veranda og nordmuren af yderrum 01 med fælles kalkpuds. I forgrunden den færdige kalkstensbeklædning på gulv “a”, hvorunder ses konstruktionen af nil-lersgulvene “b” og “c” (foto E. Pusch).

Fig. 10 Ravperle 2003/0569, plankvadrat Q VII-a/6 (forgård), gulv “a” (foto K. Parlow).

bestrygning af kalkpuds, [fig. 9] består gulv “a” af ialt 25 cm lagdelt, let lerholdigt sand. På gulv “b” blev der lagt et indtil 10 cm tykt lag sand fulgt af et op mod 20 cm tykt kalkstenslag. Man havde tydeligvis vandet og komprimeret kalkstenslaget, der bestod af arkitekturfragmenter. Det egentlige gulv var derefter blevet lagt ved at påstryge en blanding af fugtigt sand og kalk, der derefter blev udglattet. Denne sidste påføring må

være udført i næsten flydende stand, for kun på den måde kan det forklares, at gulv “a” i en bredde på $x + 31 \text{ m} + y$ med en dybde på mere end 11m udviser en maksimal højdeforskel på blot 1 cm. Når gulvet var lagt på denne måde, blev det efter tørring ekstremt hårdt og var uden tvivl meget slidstærkt.

På gulvenes overflade fandt vi ikke nogen genstande, der kunne røbe noget om bygningens funktion. Bortset fra en enkelt ravperle [fig. 10] blev der overhovedet ikke fundet noget på gulvene. Det gælder også materialet i gulvene “b” og “c”, bortset fra en smule keramik, der ser ud til udelukkende at stamme fra 19. dynasti.

Anderledes med gulv “a”: de omkring 800 kurvfulde kalkstensfragmenter, der indtil nu er blevet reddet og undersøgt, viser et bredt spektrum af arkitekturfragmenter, blandt andet vægbeklædning, dørstolper, overliggere, måske også arkitraver og i hvert fald loftsbeklædning.

De genstande, der indtil nu er observeret, omfatter lavt relief uden farver, men af fremragende kvalitet, såvel som forsænket relief med flere farver. Den sidste gruppe dominerer [fig. 11]. Man kan yderligere bemærke, at flere slags kalksten er repræsenteret, hvilket sikkert tyder på anvendelse forskellige steder i bygningen, såsom både udvendig og indvendig. Da næsten alle hidtil lokaliserede dele er plane, hører de nok fortrinsvis til i en stort anlagt vægbeklædning, i mindre omfang dørkarme og lignende faste arkitekturelementer. Vi har endnu ikke fundet afrundede stykker, der kunne tyde på søjler eller ligefrem statuer.

Motiverne, hvis vi kan kalde dem det på indeværende tidspunkt, spænder fra en monu-

mental gengivelse af gudinden Hathor (entydigt identificeret gennem en indskrift) over kropsdele i samme målestok (kroner, øjne, ører og fragmenter af arme, ben og kilte) til indskrifter, hvoriblandt ofte dele af Ramses II's navne og titler. Endvidere kan nævnes hænder med skrivegrifler(?), adskillige lister og stjerner i gult på blå grund, noget der tydeligvis er gengivelse af vand og formodentlig rester af offerscener [fig. 12].

Det er i denne sammenhæng overraskende, at der også forekommer affald fra et billedhuggerværksted, blandt andet en ufuldendt ushabtfigur af kalksten, en kalkstensstele uden indskrift og en lille, ufuldendt, siddende statue af kalksten. Selv om gulvets kalkstenslag ved første øjekast unddrager sig en samlet fortolkning, så kan man trods billedhuggeraffaldet måske formode, at den overvejende del af fragmenterne hører til en beklædning, der er gået forud for gulv "a", dvs som smykkede bygningen på samme tid som gulvene "b" og "c". Det står derimod fast, at bygning A ikke blot var forsynet med en strålende hvid kalkpuds på nordvæggen, men at der på gulve "b" og "c" var spildt farveklatter af rødkridt og gul okker, der må stamme fra bemaling på den øverste del af nordvæggen.

På sydsiden af bygning A er situationen klar. Magnetbilledet havde først forledt os til at tro, at der var tale om en facade med fremspring. Det fandt vi ikke noget af ved udgravningen. I stedet observerede vi, at bygning As sydmur havde været offer for en udbredt ødelæggelse. Alle nord-sydgående mure i bygning A ender i ingenting. Hvor murenes overskæring endnu kunne anes mod vest, og hvor ødelæggelsens sydgrænse viste sig som et skarpt snit overalt i kvadranterne i f-rækken, er deres nordgrænse endnu ikke defineret, eller i hvert fald usikker i sin fulde længde. Derimod viste det sig, at det, der på magnetbilledet havde tegnet sig som bygning As sydmur med fremspring, var noget ganske andet. Diagonalt gennem plankvadraterne løber der en mur, der fuldstændig afviger fra den øvrige bebyggelses orientering. Den er af sandholdige nilslammursten med mørtel af fedt Nil-ler og er forsynet med en bænk, der ligeledes består af rent Nil-ler. Ved at sammenligne med det samlede magnetbillede vil man se, at den flugter nøjagtigt med den Pelusiske Nilarm, der blev fastlagt både i vores magnetiske målinger og i J. Dorners rekonstruktionen af Pi-Ramesses topografi. Her kan vi også for første gang og fuldstændig uventet observere

en målrettet konsolidering af en Nilarms bred overfor den bebyggelse, som den skal beskytte. At den senere og af os ukendte årsager blev opgivet eller ændret, vil jeg her ikke komme nærmere ind på.

Beskrivelsen af udgravningsresultaterne skal afsluttes med at sige, at forgården mod nord, der utvivlsomt omsluttede hele bygningskomplekset, var afgrænset af en mur af sandholdige lersten med en pylonagtig forstærket portbygning på samme akse som den dobbelte trappe. Selve muren blev bygget på gulv "b" samtidig med gulv "a", således som det ses af arkitekturdele i fugerne, der svarer til underlaget i dette gulv. At dømme efter delvis bevaret kalkpuds blev muren

Fig. 11 Eksempler på de kolorerede relief-fragmenter fra gulv "a": geometriske pyntebånd og den hvælvede kant af en solskive nær midten af billedet (foto E. Pusch).

Fig. 12 Eksempel på relieffragment in situ på gulv "a": del af en rød uræusslange på omkring 10 cm (foto E. Pusch).

også benyttet som korridor omkring bygningen, svarende til verandaen. Man må gå ud fra, at også de tidligere byggefaser af bygning A og dens forgård med gulvene "b" og "c" var skærmet af en omgivende mur, men denne ligger dog åbenbart udenfor det hidtil undersøgte område. Det skal nævnes i forbifarten, at portbygningen blev muret til i en endnu senere fase, hvor hele forgården blev fyldt op med fragmenter fra den omgivende mur, planeret og dernæst beplantet med løvtræer, der endnu i denne fase var en del af anlægget i forbindelse med hovedbygningen.

Overensstemmelsen mellem fortolkning af magnetbillede og udgravningsresultaterne

De arkæologiske undersøgelser viser tydeligt afvigelserne fra, men også overensstemmelserne med, den fortolkning, der oprindeligt fandt sted ved computerskærmen. Således blev alle bygning As mure, især ydermurene og hovedmurene, der med stor sikkerhed blev observeret på skærmen, bekræftet ved udgravningerne. Tydningen af "indergården" viste sig at være forkert, selv om fundamentgruberne til søjleplaceringerne ikke kunne ses i magnetbilledet. Det var også forkert at se en yderfacade med fremspring, der fremstod som "takket" i magnetbilledet, men som i virkeligheden var fortløbende murværk, der sluttede sig til kernebygning som en formodentlig regelmæssig grundtegning. Mens hovedmurene blev bekræftet ved udgravningerne, baserer alle andre fortolkninger af "mure" sig på de forskellige former for bunddække, som i betragteligt omfang støder op til hinanden: det førømtalte "sort-brune ler" og det "brune sand". Dermed udgår den indre korridor i den åbne gård, der ligeledes ikke fandtes, opdelingen af de rum, der omgiver den og den ovenfor nævnte "sideindgang". I stedet synes der at være tale om et enkelt rum, der på niveau med fundamentet er fyldt med lysegult sand, et indtil videre uforklarligt fænomen i forbindelse med fundamenter. Bygning As sydmur med tydelige fremspring eksisterer ikke længere: uanset hvorledes fraværet af den så eventuelt kan forklares senere – hvad enten det er på grund af en plyndringsgrube eller bedre kendskab til den arkitektoniske sammenhæng i den sydlige del af udgravningsområdet – hører den omtalte mur ifølge den nuværende tolkning til en befæstning af flodbredden, om man vil til en mole, som den Pelusiske Nilarm blev konsolideret med. Den afviger i lige linie ikke blot voldsomt fra orienteringen af bygning A og kan alene af

den grund ikke høre til denne, men den flugter også med floden, hvis løb man tydeligt kan se i magnetbilledet øst og vest for bygning A.

I fortolkningen af magnetbilledet af de nordlige dele af bygningen manglede ganske de arkitektoniske elementer. Vi kunne slet ikke se hverken "veranda", den brede, dobbelte trappe, "gården" eller en, ja sågar flere mure omkring. Først i løbet af udgravningen tegnede der sig muligheden for at forbinde mure, der kun var skitseret fragmentarisk på kortet, med aktuelle fund. Den beskrevne mur, der senere blev draget ind i billedet, var således ekstremt svag på magnetbilledet i form af et vanskeligt synligt, negativt linieforløb. Et andet parallelt linieforløb længere mod nord kunne måske tydes som en omgivende mur, der kunne relateres til gulvene "b" eller "c" i forgården.

At man på grundlag af disse arkitektoniske og stratigrafiske elementer på ingen måde længere kan tænke på at fortolke bygning A som en hittitisk tempel, er indlysende. En kort sammenfatning af de indtil nu kendte arkitektoniske data kan endnu engang belyse dette.

Bygning A har en rektangulær grundplan på mindst 37 m (nord-syd) x 25 m (øst-vest). Den er orienteret mod nord og symmetrisk anlagt. Den ligger på en platform, der rager betragteligt op over den omkringliggende bebyggelse og er omkranset af en mur med korridor og en rummelig forgård, som man kommer ind i gennem en pylonagtig port. Man kommer op til platformen ad en dobbelt trappe i bygningens midterakse, der først fører til en veranda, placeret mod nord foran hele bygningen. I trappens akse kommer man formodentlig gennem to dobbeltfløjede døre og sidedøre ind i en bred forhal, der er 3 m dyb i hele bygningens bredde. Derfra kommer man ind i en central søjlehal, hvortil der var adgang i bygningens nord-sydorienterede hovedakse. Flere døre må have ført fra forhallen ind i de rum, der ligger omkring søjlehallen mod øst og vest. Et stort anlagt gangforløb har endvidere forbundet søjlehallen direkte med alle de rum, der lå mod øst, syd og vest. Bygningen har altså en strengt symmetrisk grundplan langs sin nord-sydgående akse.

Fund i bygning A

Foreløbig har vi ikke gjort nogen fund, der kunne afsløre bygningens funktion. Som omtalt ovenfor lå der så godt som ingen genstande på forgårdens gulve, ej heller i rummene omkring, og inden i

rummene i bygning A var der ingen gulve, der stammer fra den gang, bygningen primært fungerede. I fyldet af den platform, der bar bygningen, fandt vi et rigt udbalg af genbrugt keramik, der udelukkende synes at stamme fra 19. dynasti.

I forbindelse med fund skal jeg endnu engang nævne fragmenterne af sønderslået kalkstensarkitektur fra gulv "a"'s underlag, hvis potentiale blev beskrevet kort ovenfor [figs. 11-12]. Her må vi vente og se, om og hvilke scener fra et billedprogram, der kan rekonstrueres, og om det skulle være muligt at knytte dem til en bestemt byggefase i bygning A.

Der er derfor ganske ironisk, at der i sammenhæng med en bygning, der oprindeligt blev forslået som et hittitisk tempel, hvilket havde givet håb om fund af eventuelle kileskrifttavler, men som så viste sig at være en rent ægyptisk repræsentationsbygning, faktisk blev fundet et fragment af en kileskrifttavle [fig. 13]. Den var ganske eroderet og i forfærdelig stand og lå i et lag, der ganske tydeligt er senere end det tidspunkt, hvor bygning A blev benyttet, ved siden af en grube med en ovn, der højst sandsynlig blev anvendt til fremstilling af råglas, helt klart i et tredje niveau, ikke blot udenfor den funktionelle del af bygningen, men også udenfor det tilsvarende lag. Ifølge tavlens retskrivning og indhold er der ingen tvivl om, at den tilhører korrespondancen mellem det hittitiske og det ægyptiske hof. Det er en lige så ubestridelig kendsgerning, at den hører til i Ramses II's regeringstid og drejer sig om denne. Udfra den keramik, der lå omkring fragmentet i det nedrivningslag, der dækker store dele af bygning A, stammer tavlen fra det tidlige(?) 20. dynasti.¹⁰

Om dette fragment af diplomatisk korrespondance alligevel skal knyttes til bygningen, må foreløbig stå hen. Det er i denne sammenhæng interessant, at der blev fundet to genstande, der i deres funktion må hænge sammen med kileskriftfragmentet. Den ene blev fundet inden i bygning A i et fyldlag eller rester af et gulv, den anden på gulvet i yderrummet 01, der er samtidigt med bygningens anvendelsesperiode. Det drejer sig om to identiske genstande af ben. De er fremstillet af en knogle, slebet med facetter, og i begge tilfælde har den ene ende en rund spids, mens den anden har tydelige spor af sav. Da de er henholdsvis ca. 12 og 15 cm lange, kunne det i begge tilfælde dreje sig om grifler, som kunne prente kiler på en tavles læderhårde ler. Vi må afvente videre undersøgelser af begge genstande.

Sammenfattende kan vi fastslå, at der hverken inden i bygningen eller i dens forgårde med deres forskellige gulve eller i rummene udenfor blev fundet genstande, der kan bidrage til en entydig fortolkning af bygning A. Da der ikke i litteraturen, så vidt jeg da ved, findes en bygning med lignende plan, har jeg ingen anden mulighed end at tyde den som en repræsentativ, festlig bygning med en vis status. Det viser dens beliggenhed på en platform og ligeledes dens placering tæt ved den Pelusiske Nilarm. Det kunne støttes af den magnetiske visning, der mod nord gør det muligt at rekonstruere vidtstrakte haveanlæg. Et "palads" synes mig for omfattende, hvorimod en "festhal" ville være mere nøjagtig.

Stratigrafien og dens datering

I det foregående har vi flere gange talt om den relative rækkefølge af gulvene i bygning As forgård. Jeg har ligeledes påvist, at der ikke findes den samme rækkefølge med hensyn til bygning A, da de tilsvarende lag og dermed forbundne ændringer i bygningen ikke er fuldstændigt entydige. Det ville derfor være forhastet at tegne en blot foreløbig, samlet stratigrafi af Q VII. Det er dog klart, at forgården flere gange undergik omfattende og vidtrækkende ændringer, der burde have afspejlet sig i indretningen af bygning A. Dette kan forhåbentlig belyses yderligere ved fremtidigt arbejde.

Hvordan disse resultater end kommer til at se ud, findes der ud over opdagelserne af fragmenter med Ramses II's navn i gulv "a" en gen-

Fig. 13 Detalje af forsiden af kileskrifttavle 2003/0260, plankvadrat Q VII-e/6, lag a (foto K. Parlow).

stand, der uden enhver tvivl knytter bygningen til Ramses II. Allerede i 2002 reddede vi en dørkarm, der viser begyndelsen af denne herskers navn og titler [fig. 14]. Det, der er det afgørende, er ikke at den eksisterer, men de omstændigheder, den blev fundet under. Den lå sammenfaldet på det øverste gulv i yderrum 01, altså et rum udenfor hovedbygning A, men dette rum er utvivlsomt, baseret på den før omtalte kalkpuds, samtidigt med hovedbygningen. Det endnu står åbent til hvilken bygge- eller anvendelsesfase dørkarmen skal relateres. Vi har dog her ikke blot et angivelse af det tidligste tidspunkt, hvor bygningen blev benyttet, men også en indikation af, hvornår bygning A blev rejst, benyttet og ændret.

Fremtidsudsigter

Hverken bygning B eller bygning C er blevet omtalt ovenfor. Deres funktion ville dog sikkert kunne bidrage til en forståelse af bygning A. Hvor bygning C, der består af en forreste tværhal og følgende langstrakte rum, vanskeligt kan fortolkes som andet end et mindre tempel, er situationen omkring bygning B væsentlig anderledes. Kort fortalt forpuppede de negative linieforløb, der ovenfor i fortolkningen af de magnetiske målinger blev omtalt som mure, sig som kanalformede konstruktioner, fyldt med lagdelt lyst sand stammende fra oversvømmelserne, mens de positivt markerede "inderrum" består af kuppelhvælv af Nil-ler, kalket hvidt for oven. Dette overraskende fund må studeres nærmere i fremtiden. Hvad der i magnetbilledet er tydelige "mure", viser sig ved udgravninger at være "kanaler". Hvad der i magnetbilledet er tydelige "inderrum", viser sig klart at være

Nil-ler i mange lag og pudsede på overfladen, med hvælv i øst-vestlig retning og en hældning i nord-syd-gående retning. Selvstændige murstensbygninger forvirrer imidlertid billedet yderligere. Målet, nemlig at tolke de "bygninger", som er anlagt på en halvø ved den Pelusiske Nilarm, kan kun nås ved fritlægning af hele området og målrettede stratigrafiske sonderinger.

Hvad angår bygning A, står en række spørgsmål åbne [fig. 15]. Hvor vi kan udarbejde en stratigrafi for forgården, må det muligvis for evigt være uafklaret, om der fandt lignende ændringer sted inden i i bygningen. Det kunne tænkes på grund af nogle endnu ikke omtalte stolpehuller i fyldlagene samt forskellen i byggematerialer indenfor murene: af fundamentterne med de i begyndelsen omtalte lersten, der er bevaret i op til syv lags højde, består de nederste fire af ren Nil-lersten, mens de tre øverste blev lavet af nilslamsten. Det kan være tegn på en bygningssammenføjning, eller på en bevidst anvendelse af byggemateriale, der tog højde for vandforholdene. Nil-lersten er væsentlig mere bestandige overfor vand (i dette tilfælde fra den Pelusiske Nilarm) end sandholdige nilslamssten.

Det er også uafklaret, hvordan bygning A var udformet mod syd. Man kunne let rekonstruere en sydmur nær vores plyndringsgrube. Så ville vi have en regelmæssig, symmetrisk bygning med rektangulær plan. Men det må man advare mod. Det er ganske muligt, at der ved rejsningen af denne sikkert usædvanlige bygning blev taget højde for den Pelusiske Nilarms løb. Bygning B's stratigrafiske tilpasning spiller her også en vigtig rolle. Så længe dette ikke er afklaret, ligger udformningen af den sydlige del af bygning A hen i det uvisse.

Sammenhængen mellem kileskriftfragmentet og bygning A står også helt åben, med mindre de omtalte "grifler" muliggør en forbindelse, men den er dog endnu for vag. Da det står fast, at kileskrifttavlen blev fundet i et stratigrafisk lag højere oppe end dens oprindelse og med sikkerhed har været udsat for en længerevarende forvittringsproces, nærer vi et stort, og sikkert ikke uberegtiget, håb om at finde et matchende fragment eller yderligere dele af den diplomatiske korrespondance mellem den tidlige ramessidetids stormagter i de dybere lag og rundt omkring.

Selvom det dog ikke skulle blive tilfældet, er det alle anstrengelserne værd at komme på sporet af bygning As og dermed også bygning Bs

Fig. 14 Dørkarm 2002/0334, forside med Ramses II's navn og titler efter restaureringen. Plankvadrat Q VII-c/6, yderrum 1, lag b (foto K. Parlow).

Fig. 15 Udsigt fra en elmast over udgravningsområde Q VII: nordmur af bygning A med veranda, todelt trappe og sidetrappe i nordøsthjørnet. I forgården ses gulvene "a"- "c" i forskellige anlægningsstadier. Bygning B ligger under udgravningshøjen i billedets baggrund (foto E. Pusch).

funktion, da de hører til det område, som vi kan kalde administrationsområdet. Dermed er de væsensforskellige fra "vestbyen" med dens planmæssigt opførte villaer i stil med Amarna-husene og fra bygningerne i den hastigt voksende "østby" med beboelseshuse og villaer og utvivlsomt også forskellige servicebygninger til indbyggerne.

Sammenfatning

Der forelå en tolkning af den magnetiske undersøgelse, som førte til den arbejdshypotese, at de positive og de dermed forbundne negative linieforløb kunne høre til et hittitisk tempel.

Udgravningens resultater fastlægger dog uden tvivl, at det ikke drejer sig om en bygning af ikke-ægyptisk, eller endog hittitisk konstruktion. Selve bygningen med dens symmetri og rette linier stammer uden tvivl fra Ramses II's tid. Dens funktionsfase senere står åben og indtil videre uafklaret. Den overraskende forekomst af kile-skrifttavlefragmentet med korrespondancen mellem hittitterne og Ægypten, om end i en tertiær kontekst, giver håb om, at der i en ikke alt for fjern fremtid kunne vise sig yderligere dele af en korrespondance, eller i det mindste af dette brev.

Oversat fra tysk af Lise Manniche og Tine Bagh.

Litteraturhenvisninger

Dorner, J., 'Die Topographie von Piramesse' i *Ägypten und Levante* 9, 1999, s. 77-83 med planer.

Neve, P., 'Hattusa – Stadt der Götter und Tempel', *Neue Ausgrabungen in der Hauptstadt der Hethiter*, Mainz 1992.

Pusch, E. B. og Jakob, St., 'Der Zipfel des diplomatischen Archivs Ramses' II' i *Ägypten und Levante* 13, 2003 (i trykken).

Pusch, E. B., 'Towards a map of Piramesse' i *Egyptian Archaeology* 14, 1999, s. 13-15.

Pusch, E. B., Becker, H., Fassbinder, J., 'Wohnen und Leben – oder: Weitere Schritte zu einem Stadtplan der Ramses-Stadt' i *Ägypten und Levante* 9, 1999, s. 155-170.

Noter

- 1 Dette foregik i samarbejde med Dr. H. Becker og Dr. J. Fassbinder fra det bayriske landskontor for vedligeholdelse af monumenter i München.
- 2 Benævnt Q V og Q VI.
- 3 Pusch 1999, s. 13-15.
- 4 Som fastslået af J. Dorner (kaldet "F1"), se Dorner 1999, s. 77-83.
- 5 Se Pusch, Becker og Fassbinder 1999, 'Palast', s. 135-153 og samme 1999 'Wohnen', s. 155-170 samt Pusch 1999, s. 13-15.
- 6 Endnu ikke offentliggjort rapport til det tyske forskningsråd i Bonn, der siden 1980 gavmildt har bekostet vores projekt.
- 7 *Gezira* betyder ø, evt. bestående af sand og slam aflejret af strømmen.
- 8 Alle mål på skærmen er taget fra hjørnerne.
- 9 Neve 1992, s. 24-27.
- 10 Pusch og Jakob 2003.

Maiherperis gravudstyr

Cairo-museet er en labyrint, som de færreste er fortrolige med, og selv garvede ægyptologer kan stadig forundres og betages af nye kroge i den store bygning. På første etage gemmer der sig et fund, der fortjener et målrettet besøg: intet mindre end et (næsten) intakt gravfund fra Kongernes Dal.

Lise Manniche

En nubier ved det ægyptiske hof

Ejeren af graven hed Maiherperi
Han bar titlen “viftebærer”, og han var *hrd n kp*, “child of the nursery”, som det ofte oversættes til engelsk. “Kep” var de rammer, som prinserne og deres skolekammerater voksede op i på slottet, og hvorfra mange af de senere højtstående embedsmænd i det 18. dynasti udgik. En konge kunne således omgive sig med rådgivere, som han havde været fortrolig med fra barnsben. Yderligere var Maiherperi “kongelig følgesvend i kongens fodtrin i alle sydlige og nordlige fremmedlande”. Det er af ganske særlig interesse, at han tydeligvis var af nubisk herkomst, for således er han afbildet i en meget fornem dødebog,

Fig. 1 Maiherperis tre ansigter
a) Dødebogen. Fra Corteggiani,
*The Egypt of the Pharaohs at
the Cairo Museum*, 1986, p. 92,
udsnit af pl. 3822AE.

b) Mumien. Fra Daressy,
Fouilles, pl. XVII.

c) Mumiekiste.

han fik med i graven, og det fremgår utvetydigt af den mumie, der lå i kisten. Hårpragten viste sig dog at være en paryk.¹ Kistens maske gengiver en ægypter [fig. 1]. Selv om nubierne gerne skildres som inferiøre i de ægyptiske kilder, kunne de ikke desto mindre kravle op ad samfundsstigen ved at blive udnævnt til stedfortrædere for den ægyptiske embedsmand, der fra sidst i 17. dynasti havde ansvaret for det mægtige område syd for den første katarakt. Nubiere kunne (som andre fremmede) antage ægyptiske navne og blive fuldt integreret i det ægyptiske samfund, og hvis de yderligere blev afbildet som ægyptere, ville deres egentlige etniske identitet blive tilsløret i kilderne. Maiherperi, hvis navn betyder "løve på slagmarken", er undtagelsen. Man kunne forestille sig, at han var søn af en sådan stedfortræder eller af en anden nubisk fyrste, men da han allerede i en meget ung alder befinder sig ved hoffet, kunne det også tænkes, at han var søn af en konge og en nubisk sidehustru.

Som fader er foreslået Tuthmosis IV, og Maiherperi kunne således være nogenlunde jævnaldrende med den kommende Amenophis III, hvis ikke-kongelige svigerforældre også blev begravet i Kongernes Dal. På hans mumiebandager fandtes imidlertid Hatshepsuts kartouche, og

visse dele af gravudstyret, som f. eks. kisterne og en glasflakon, kunne være fremstillet i Tuthmosis IIIs regeringstid, men genstandene kunne naturligvis have været taget fra et lager og anvendt senere. Hvis han var vokset op ved Tuthmosis IIIs hof, kunne han have været skolekammerat med den kommende Amenophis II. Graven ligger i nærheden af Amenophis II's grav; men da denne konge sad på tronen i over et kvart århundrede, og da Maiherperi døde i en forholdsvis ung alder, kan sidstnævntes grav have været anlagt inden Amenophis II begyndte på sin, og dens nærhed kan ikke anvendes til en mere præcis datering. Maiherperi har været på scenen et sted i de sidste halvt hundrede år af 1400-tallet f. Kr.

Graven

Graven, der har nummer KV 36 (KV står for Kings' Valley), blev fundet i 1899 af V. Loret for den ægyptiske antikvitetsstjeneste. Hans rapport om opdagelsen synes at være gået tabt.

Genstandene blev publiceret i katalogform af G. Daressy i 1902 uden bemærkninger om omstændighederne omkring fundet eller fortolkninger deraf. En lodret skakt fører direkte ned til gravkammeret, der ikke har nogen udsmykning. Graven blev delvis plyndret, formodentlig i 19.-20. dynasti, og rummer derfor ikke skatte af

Fig. 2 Den sorte sarkofag med den ene mumieformede kiste indeni.

Fig. 3 Den anden mumieformede kiste.

Fig. 4 Dødebog. Fra Corteggiani, *The Egypt of the Pharaohs*, p. 92, pl. 3822AE.

ædelt metal og andre genanvendelige ting som for eksempel linned og kobber. Ikke desto mindre er det, der er tilbage, meget interessant. Som det var tilfældet med Yuya og Tuyus grav, blev der foretaget en hastig oprydning og genforsegling af graven. De ansvarlige har måske været heldige nok til at skjule den uheldige episode, og graven gik i glemmebogen.

Kisten og kanopekrukkerne

Der er intet i udformningen af mumiekisternes og kanopekrukkernes menneskeformede låg, der afslører Maiherperis nubiske baggrund. Mumien lå beskyttet af en mumiemaske i en mumieformet kiste, anbragt i en sortbejdet firkantet sarkofag [fig. 2]. Mærkværdigvis stod der midt i gravkammeret endnu en mumieformet kiste med detaljer i guld [fig. 3].² Den har formodentlig været tænkt som den inderste kiste og har rummet Maiherperis mumie, da den blev båret til graven. Da bærerne skulle sænke den ned i de to andre, der stod parat, opdagede de, der var begået en regnefejl: kisten var for stor. Mumien måtte tages op og anbringes direkte inden i det, der skulle have været den midterste kiste.

Maiherperi har været midt i tyverne, da døden indtraf uden synlig årsag. Mumien måler 1.64 m i højden. Ørerne har huller til øreringe, som det ses hos mænd i 18. dynasti. Maiherperi var uomskåren. Kanopekrukkerne, der stod i et firkantet skrin på en slæde, var indhyllet i linnedstrimler, der endnu får dem til at se ganske livagtige ud [forsideill.].

Dødebogen

I den tomme kiste lå et usædvanligt smukt eksemplar af Dødebogen. Vignetterne i "Bogen om at gå ud om dagen", der har adskillige fremstillinger af Maiherperi i forskellige situationer, gengiver ham med mørk hud og kruset hår. Den er således specialfremstillet netop til ham. Rullen er 11.75 m lang og 35 cm høj. Den er nu skåret i fem stykker og monteret i glas og ramme. Den rummer 26 af de såkaldte "kapitler", der skulle sætte den afdøde i stand til at bære sig i underverdenen [fig. 4]. Maiherperi, afbildet i en scene, der kan sammenlignes med en helsidesillustration, skal blandt andet kunne recitere denne bøn foran de syv himmelkøer og en tyr:

“Hil dig, du der stråler i (din skive), levende ba, der kommer ud fra horisonten. Osiris Maiherperi kender dig, kender dit navn og kender navnet på de syv køer og deres tyr, som giver brød og øl, som er nyttige for ba’er og som giver føde. Måtte I give brød og øl til Osiris, så at han kan følge jer, og måtte han blive til under jeres bagparter.”

Vi ser også som vignet begravelsestoget, hvor kisten trækkes af sted mod vesten af okser og mænd. En mand stænker mælk foran slæden, og i teksten henvender Thot sig til underverdens guder. Maiherperi taler også direkte til sit hjerte for at forhindre det i at rejse sig mod ham på dommens dag. Hjertet vejes foran Osiris,

resultatet foreligger, og hans ba svinger sig lystigt i luften foran indgangen til graven. Det er netop den slags ting, dødebogen skal medvirke til at realisere. Hieroglyfferne er skrevet “omvendt” i de lodrette tekstkolonner, idet de vender forkert i forhold til læseretningen, som det undertiden ses i disse tekster.

Smykkerne

På flere af vignetterne i Dødebogen³ kan man se, at Maiherperi bærer to halssmykker: en kæde af strandskaller og et stramt halsbånd, der enten er lavet af sort og hvidt skind eller af noget, der skal ligne. Om det ene håndled har han en uregelmæssigt formet ring og på begge overarme,

Fig. 6

lige under tunikaens ærme, to armringe. Denne forkærlighed for afrikanske smykker afspejler sig i gravudstyret. Eventuelle guldsmykker er forsvundet, men der er fine armringe af andet materiale, alle med en (for en ung, mandlig bueskytte) ganske snæver indre diameter på mellem 6 og 6,8 cm.

En armring af sort træ (nr. 24063) har indlæg af let s-formede strimler af hvid elfenben [fig. 5]. En anden (nr. 24063 bis) har en hvid fiskelignende form med henh. rødt og blå indlæg af elfenben, sten og guld [fig. 6]. En tredje (nr. 24064) består af cylindre af elfenben farvet røde og grønne med en tynd hvid ring imellem, sat indeni hinanden med tapper. For at beskytte farven var armringen ferniseret. Enkelt og meget effektivt, også efter moderne smag [fig. 7]. En fjerde armring af akacietræ (nr. 24065) var oprindeligt forgyldt og ciseleret, men guldet blev flået af af gravrøverne, og kun gipslaget med et mønster af lotusblomster og – knopper er tilbage [fig. 8]. To armringe (nr. 24062 og 24062 bis)

Fig. 5 armbånd nr. 24063 (= 4329).

Fig. 6 armbånd nr. 24063 bis (= 4330).

Fig. 7 Armbånd nr. 24064 (= 4331).

Fig. 8 Armbånd nr. 24065 (= 4334).

Fig. 9 Armbånd nr. 24062 bis (= 4333).

Fig. 10 Fajancearmbånd nr. 24068 (= 4332).

Fig. 11 Perlehalskæde.

Fig. 12 Lændeklæde. Fra *Egypt's Golden Age: The Art of Living in the New Kingdom*, kat. nr. 199.

består af perler vundet om en fast kerne [fig. 9]. Fire tunge armringe af turkisblå fajance (nr. 24068) er viklet sammen med en lærredsstrimmel [fig. 10].

En perlehalskæde består af perler i rødt, hvidt og blå i et rhombemønster [fig. 11].

Herudover fandtes der flere forskellige, spredte perler i graven, samt et par ørenringe af rød jaspis. Smykkerne er således en blanding af genstande passende for et medlem af den ægyptiske elite (der kan naturligvis have været flere guldsmykker end dem, gravrøverne lod tilbage) og smykker med etnisk præg.

Skindarbejde

Da Howard Carter i 1902 blev ansat af amerikaneren Theodore Davis til at grave i Kongernes Dal, begyndte han blandt andet at rydde omkring Maiherperis gravskakt. I en hulning over graven fandt han et gulmalet skrin af cyprestre med Maiherperis navn og titler. I det lå to lændeklæder af gazelleskind. Blev de smidt her af

Fig. 11

Fig. 9

Fig. 7

Fig. 5

Fig. 12

Fig. 8

Fig. 10

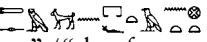
Fig. 9

gravrøverne, der troede, at skrinet rummede noget mere kostbart? Et af lændeklæderne blev af Davis skænket til Bostons Museum of Fine Art ⁴ [fig. 12] (det andet i lidt grovere netværk endte i Field Museum of Natural History i Chicago, hvorfra det senere blev stjålet). Disse fornemme lændeklæder, der kan minde lidt om papirclip i minutiøst arbejde, er af en type, der også er fundet i mandsgrave i Kerma i Nubien. Når lændeklædet blev udskåret i netmønster, lod man et rektangel tilbage på det, som blev lændeklædets bagside eller siddeflade. Sådanne firkanter ses også på afbildninger af nubiske soldaters dragter i 18. dynastis grave. Her er der således tale om gravudstyr, der har en direkte relation til Maiherperis oprindelse og erhverv. Lændeklæderne synes at være et synligt tegn på ejerens etniske tilhørsforhold.

I graven fandtes også to fornemme 77 cm lange kræmmerhusformede pilekoggere af skind med separat låg i glimrende stand med præget udsmykning af blomsterornamenter [fig. 13 og 14]. Samme teknik var anvendt i de to armbeskyttere, som Maiherperi har anvendt, når han skulle afskyde de pile, der også blev fundet i graven.

De mest usædvanlige genstande i graven er nok to hundehalsbånd. Det ene (nr. 24076) har en indre diameter på 13 cm og er 7.4 cm bredt. Det er udført i hvidt skind med rødt for. Dette er nu falmet til lyserødt. Uden på det hvide lag er lagt endnu et rødt lag med udstanset udsmykning i form af otte hingste og hopper, som således fremstår hvide. Den vandrette bort er hvid med en smal grøn stribe og en tunget kant i grønt. Lagene er kantet med et "skråbånd" af rødt

skind [fig. 15]. Halsbåndet er yderligere prydet med knopper af forgyldt kobber. Det andet halsbånd (nr. 24075) er med en indre diameter på 10.5 cm til en lidt mindre hund [fig. 16]. Det er udført af en gyldenlæder med rødt for og rød kant og med en rød strimmel limet over sammensyningen. Den prægede udsmykning viser løver eller pantere, der kaster sig over ørkenvildt. Her står endda hundens navn: "Hunden fra hans hus, Tanetanet" ("den fra byen", nok i betydningen "den thebanske"). Halsbåndene har ingen lukkemekanisme og må været syet sammen, efter at hundene fik dem på og igen efter at de fik dem af (hvis de overhovedet har været i anvendelse). Det kunne dog også tænkes, at halsbåndene er krænget over hundenes hoved og dermed har siddet noget løst. Ordet for "hund" betegner gerne en hund af saluki-typen, der har et ganske smalt hoved. På en af salvekrukkerne fra Tutankhamons grav er der et billede af netop sådan en jagthund med halsbånd på.

Fajanceskål (fig. 17)

Gravrøverne har ikke haft sans for godt kunsthåndværk, for ellers var de ikke stukket af uden den meget fine fajanceskål, som vi nu kan se i Cairo-museet. På skålens inderside står en gazelle, som dies af sin unge. Hun distraheres dog noget af to unaturligt store fisk, der er viklet om hendes hals. En tredje fisk med fire stiliserede lotusknopper(?) i munden befinder sig under den grundlinie, som kunstneren har anbragt hende på. Det øvrige rum på fladen udfyldes af stiliserede blade, hvoraf nogle minder om dem, der ses på gravmalerier, ostraka og ramessidiske kister, og som ofte kaldes "konvolvolus". Fisk, gazelle, planter – alle disse ting kan sættes i forbindelse med tanken om genfødsel. Måske har skålen stået i skolestuen på det kongelige palads – men den ville også kunne finde sin plads i en meningsfuld sammenhæng i Maiher-peris gravudstyr.

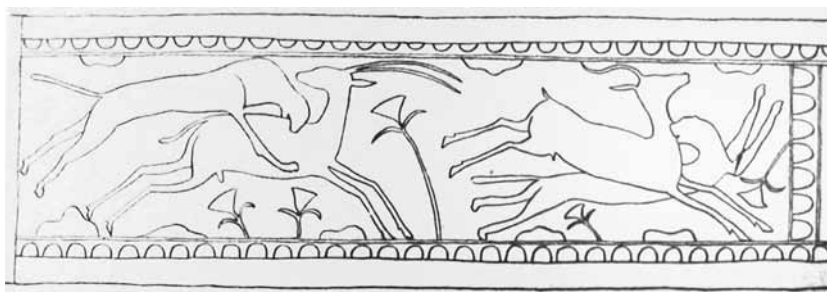

Fig. 13 Detalje af låg til pilekogger.

Fig. 14 Detalje af pilekogger.

Fig. 15 Hundehalsbånd nr. 24076.

Fig. 16 Hundehalsbånd nr. 24075. Ved siden af ses en stregetegning af udsmykningen fra Daressy, Fouilles, pl. XI.

Fig. 17 Fajanceskål.

Salvekrukker

Denne lille polychrome glasflakon [fig. 18], der endnu har sin forsegling intakt, er af en type, der blandt andet blev fabrikeret i Ægypten i det 18. dynasti og som på grund af sin lille størrelse og sit udsøgte indhold kom viden om i den antikke verden. Kroppen er af mørkeblåt glas, spundet omkring en kerne af hårdt sand på en pind og med tråde i kontrasterende hvidt, grønt og orange, der med en pind blev trukket i bølgende linier. Sådanne krukker er fundet bl. a. i Spanien, Ungarn, Grækenland og Levanten. I den var duf-

tende olie, fremstillet af ægyptiske planter og harpiks, der teoretisk kunne være importeret fra Syrien, Afrika eller Arabien. Ejeren af et sådant luksusobjekt har derfor været en kosmopolitisk person, der lyttede til vingesus fra den store verden. Vi kan måske håbe på, at det nye ægyptiske museum får laboratorieudstyr, der en dag vil gøre det muligt for os nærmere at bestemme flakonens indhold.

Der var også salve i nogle små kar af alabast (calcit) med en eller to hanke. Selv gravrøverne havde været interesserede i dem, for de havde fået linnedpropperne af og snuset til indholdet. Måske det var blevet harsk, for de smed dem fra sig igen uden at tømme dem (ligesom det skete med Tutankhamons salvekar, hvis indhold blev tømt over i lædersække, som røverne dog også smed fra sig).

Parfume, der før udviklingen af destillering bestod af fedtstof eller olie med tilsætning af en duftsubstans, var på den ene side beregnet til luksus i dagligdagen, og på den anden side havde den som gravgods en rolle at spille i ægypternes dødetro, idet den understregede den seksuelle kraft der skulle til for at effektivisere genfødselsens mirakel.

Maiherperi medbragte til rejsen i det hinsides en krukke med en anden potent substans – en lille krukke formet

Fig. 18 Glasflakon. Fra *Parfums & Cosmétiques dans l'Égypte ancienne*, Cairo 2002, s. 75.

Fig. 19 Valmueflakon.

som valmueplantens kapsel med stilken som beholderens hals [fig. 19]. Vi skylder australieren Robert Merrilees forklaringen på disse små kar.⁵ I en lang årrække var han overbevist om, at en beholder med et så karakteristisk udseende måtte afspejle indholdet. Det varede adskillige år, inden det lykkedes ham at få fat i nogle potteskår og få analyseret den indtørrede substans på indersiden. Den indeholdt opium. Disse kar blev eksporteret fra Cypern, og mange af dem er fundet i Ægypten. Man bør huske, at det var af en ægyptisk kvinde, at den skønne Helene havde lært at tilsætte narkotiske midler til de trojanske krigeres drikke for at få dem til at glemme deres problemer. Ægypterne på Maiherperis tid var også bekendt med virkningen, som især blev søgt i forbindelse med den skønne dalfest, hvor det gjaldt om at bygge bro mellem det jordiske, det underjordiske og det himmelske.

Osiris-sengen

Genfølelsekanten er naturligvis det centrale i gravgodset, og det ses allertydeligst i tilstedeværelsen af en Osiris-seng (nr. 24061), der i sit koncept er som den mere kendte, som Tutankhamon

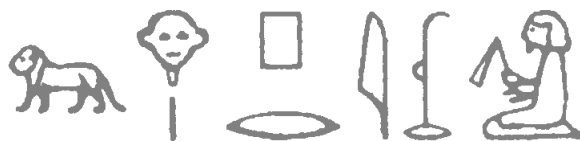
havde med i graven. Hans var en lav trækasse med omrids som dødsrigets gud, fyldt med en blanding af sand, jord og bygmørk. Efter grundig vanding blev den viklet ind i bandager, og i den lune luft nede i graven begyndte kornet snart

at spire. Det blev bremset af mangel på lys, plads og mere vand, men spirerne var et klart symbol på den frugtbare kraft, der lå i jorden og som især Osiris var eksponent for. Maiherperis Osiris-seng var genial i al sin enkelthed, for den bestod udelukkende af en træseng, hvorpå der lå en sivmåtte og et foldet linnedklæde, der var syet fast til underlaget. På dette blev tegnet omridset af Osiris med sort blæk, og jord og sand blev drysset ud indenfor stregen. De spirede frø, der var blevet 8 cm lange, holdt formen sammen.

Dette ganske jordnære behov blev også understreget i de madvarer, Maiherperi fik med til rejsen: elleve udskæringer af kød og en del brød, som nu ligger som skorper i vitrinen.

Maiherperi og hans samtidige

Maiherperis mumie bærer ingen voldsomme læsioner, der kunne antyde, at han eventuelt var død under en krigshandling for sin konge. Da han var midt i tyverne, burde han have stiftet

familie. Hvor er hans kone og hans børn? Sporet slutter her, men vi kan forsøge at sætte ham ind i en sammenhæng. Da hans grav ligger nær Amenophis II's, er det sandsynligt, at de har været omtrent jævnaldrende. Takket være grave og gravkegler fra privatgravene på den anden side af bjerget er vi ganske godt informerede om, hvem der ellers hørte til denne generation, og som var vokset op i paladsets "kep" (se ovenfor). Der var for eksempel Paser, øverste bueskytte og Majestættens ledsager, der fik den grav, vi nu har givet nummer 367; skriveren Userhet, der har den smukke, bemalede grav 56 med stridsvognsjagt i ørkenen og kabinetministeren Nebemkemet i grav 256. En smule ældre var måske Benia, kaldet Pahekmen i grav 343, der var arbejdsinspektør, den kongelige *wba* (tidligere oversat "butler") Mentiwy i grav 172 og Ahmosi i grav 241, der var chef for mysterierne i *pr dwa* (balsameringshuset). Blandt de lidt yngre kender vi Ptahemhet i grav 77, der var leder af arbejdet i Amons templer, Hekaerneheh i grav 64, der opdrog den kommende Amenophis III, og Menkheper i grav 258, der faktisk var ansat som skriver i kongebørnenes hus. Herudover kender vi navnene på mindst tolv andre, der gik i "kep" her midt i det 18. dynasti.

Mest interessant blandt Maiherperis samtidige er to brødre, hvoraf den ene var Amenemopet, kaldet Pairi, der var guvernør i Theben og visir. Han ejer grav 29 i Sheikh Abd el-Qurna, men det ser ud som om han faktisk blev begravet i Kongernes Dal i den skakt, der har nummer KV 48, for der fandt Carter rester af en kiste med mumien ved siden af, mursten og ushabti-figurer med hans navn samt et lersegl fra en papyrusrulle. Rester af gravudstyr tilhørende hans bror, Sennefer, Thebens borgmester, blev fundet i KV 42, men det antages, at han blev stedt til hvile i sit prægtigt udsmykkede underjordiske gravkammer i Sheikh Abd el-Qurna (TT 96), der kendes af mange rejsende.⁶ Der er andre eksempler på embedsmandsbegravelser i nærheden af kongegravene på denne tid, en praksis,⁷ der jo har sine rødder helt tilbage i Gamle Rige.

Litteratur

N. Reeves, *The Complete Valley of the Kings*, London 1996, s. 179-181. G. Schweinfurth, *Sphinx* 3 (1900), s. 103-7 (populær beretning om fundet). G. Daressy, *Fouilles de la Vallée des Rois* 1898-1899, Cairo 1902 (om fundene) www.thebanmappingproject.com/sites/browse.tomb_850.html (gravens placering)

Hvor intet andet er nævnt, skyldes illustrationerne forfatteren.

Noter

- 1 I det gamle Ægypten anvendtes parykker ikke af kosmetiske grunde. De havde en rolle at spille i ægypternes dødetro: jo mere hår, desto mere sexuel kraft til at iværksætte genfødselsens mirakel.
- 2 Ifølge Reeves s. 181, med udgangspunkt i kommentarer af Maspero i museumsguiden fra 1915. I J. Romer, *Valley of the Kings*, der beskriver Lorets fund af graven på side 171, siges det, at den store sorte sarkofag med gudefigurer på og de to mumieformede sarkofager indeni var tomme, og at mumien lå i et andet sortbejdet sæt (*sic!*) med indlagte øjne. I sit katalog s. 6 omtaler Daressy kun den firkantede sarkofag (nr. 24004) og de to mumieformede kister indeni (*sic!*) denne (nr. 24003 og 24004). Der er tilsyneladende ingen genstand med inventarnummer 24002. Mumiemasken har nr. 24096. NB De numre, genstandene har i museets udstilling, tilhører en anden serie, som igen er forskellig fra dem, der anvendes f. eks. i den ældre, summariske museumsguide fra 1964.
- 3 Denne dødebog er overordentlig vanskelig at fotografere, som den er udstillet i museet. Det var ikke muligt at opnå et tilfredsstillende resultat til denne artikel uden særlige hjælpemidler og tilladelser.
- 4 Se udstillingskataloget *Egypt's Golden Age*, Boston 1982, kat. 199 og 200.
- 5 'Highs and Lows in the Holy Land: Opium in Biblical Times' i *Eretz-Israel* 20, s. 153-4.
- 6 Se Reeves, op. cit., s. 102-3.
- 7 Se Reeves, op. cit., s. 182-7.

KERMA

– dødekult i Nubien

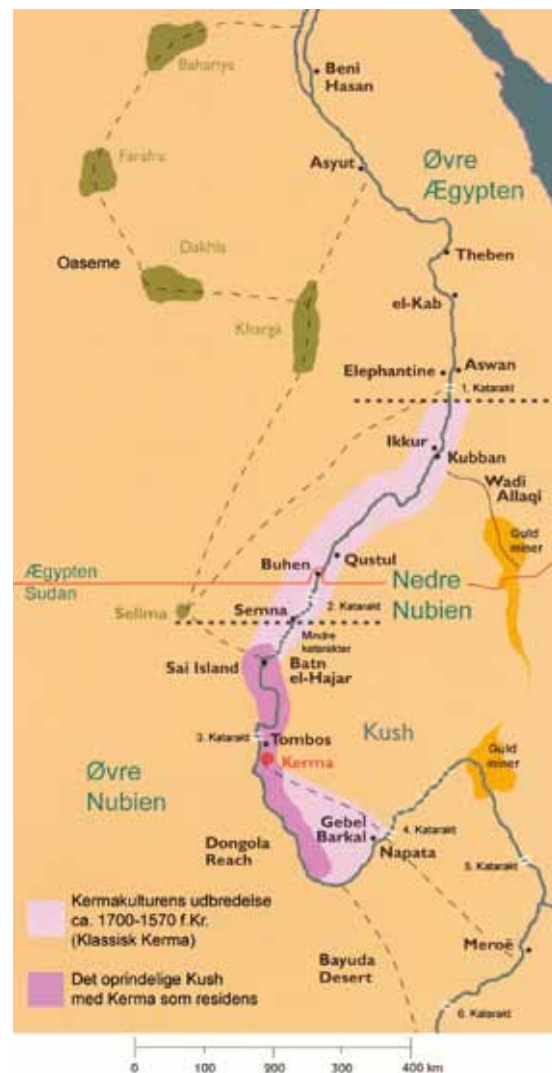
Vi vil i denne artikel se nærmere på gravskikkene og dødetroen i Kerma med hovedvægten på bygninger, som har været templer i forbindelse med dødekulten.

Tine Bagh og Paul John Frandsen

Nubien opdeles ligesom Ægypten i en Øvre og Nedre del, hvor Nedre Nubien mellem 1. og 2. katarakt naturligt havde stærkest tilknytning til Ægypten, og Øvre Nubien med Kerma som centrum var selvstændigt i lange perioder [fig. 1]. Kerma ligger ca. 700 km syd for Aswan, syd for 3. katarakt på østbredden af Nilen i et område, som var velegnet til både landbrug og kvæghold, og som var handelsknudepunkt for ruterne mellem Ægypten, det afrikanske sub-Sahara og det Røde Hav.

Kerma

Dødetemplerne er bl.a. fordi deres arkitektur og dekoration på den ene side er unik for Kerma, samtidig med at man genkender elementer med klare referencer til den ægyptiske kultur. De er med andre ord det nye centers selvbevidste udtryk for en selvstændig integration af elementer i dødekulten, som måtte have et ægyptisk udspring. Det er for eksempel velkendt fra oldtidens Ægypten, at en grav skulle være udstyret med et sted for kulten for den afdøde, men hvorvidt templerne i Kerma havde denne funktion eller snarere var opført i forbindelse med begravelsesriterne vil

bl.a. blive diskuteret her. Med den schweiziske arkæolog Charles Bonnets udgravninger i Kerma, og især hans publikation *Édifices et rites funéraires à Kerma* fra 2000 om disse dødetempler og begravelsesritualer, er det nu blevet muligt at få et langt bedre billede af dødetemplerne oprindelige udseende, end det tidligere var muligt. For første gang vises fyldestgørende illustrationer af dekora-tionsprogrammet i dødetemplet K XI, som er de bedst bevarede dekora-tioner, og Bonnets nye publikation gør det i øvrigt muligt at nyde disse, uanset hvordan de måtte skulle tolkes. Vi vil derfor i det følgende koncentrere os om en mere detaljeret gennemgang af dekora-tionsprogrammet i K XI efter et kort kronologisk overblik, og som baggrund for at forstå betydningen af Bonnets resultater vil vi også se på den tidligere udforskning af Nubien og Kerma.

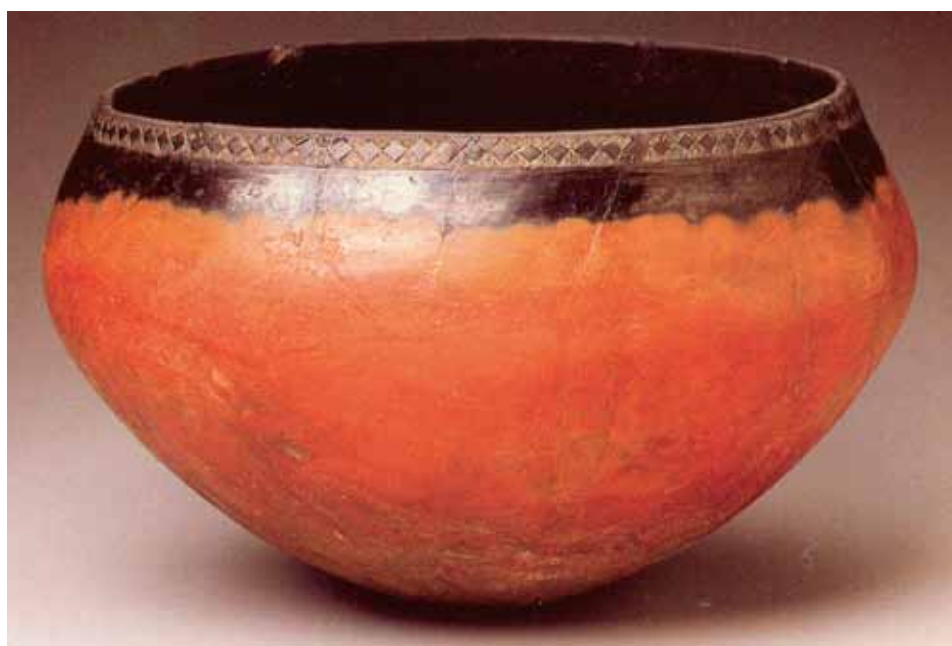

Fig. 1 Kort over Nubien og Øvre Ægypten.

Fig. 2 Tidlig Kerma-skål.

Kronologisk overblik

Nubien er rammende blevet kaldt “korridoren til Afrika” som ruten nordpå for bl.a. guld, elfenben, ibenholt, røgelse, eksotiske dyreskind foruden slaver. Under Gamle Rige sendte ægypterne handels- og mineekspeditioner til Nubien, og spredte militære aktioner nævnes også. De fleste forskere er enige om, at ægypterne i Gamle Rige kaldte Øvre Nubien og Kerma for *Iam*, som på det tidspunkt var en vigtig handelspartner. Fra slutningen af Gamle Rige og frem til begyndelsen af Nye Rige i Ægypten (ca. 2400-1550 f.Kr.) eksisterede den såkaldte C-gruppe kultur i Nedre Nubien, kendetegnet ved særlige typer af grave

og især karakteristiske former for keramik. Samtidig gennemgår Kerma-kulturen i Øvre Nubien forskellige udviklingsfaser, som er blevet klarlagt af den franske arkæolog Brigitte Gratien. I 1978 publicerede hun en afhandling om klassifikationen af Kerma-kulturen ud fra en sammenstilling af fundene fra alle kendte steder, hvor Kerma-kulturen fandtes. Hendes udgangspunkt var arbejdet med den vigtige gravplads på øen Saï, som ligger nord for selve Kerma, og som politisk og kulturelt var Kermas partner. Gratien viste også, at der med Kerma-kulturen i høj grad var tale om en lokal nubisk kultur forskellig fra den ægyptiske. Dette modsagde især de tidligere

fremstillinger af Kerma-kulturen, som G.A. Reisner havde fremlagt efter sine udgravninger af Kerma, som omtales nedenfor.

Den egentlige Kerma-kultur udvikledes fra præ-Kerma-kulturen samtidig med C-gruppens opståen i Nedre Nubien og slutningen af Gamle Rige i Ægypten til det, man kal-

Absolut kronologi	Ægypten	Nedre Nubien	Øvre Nubien
Ca. 3500-3100 f.Kr.	Prædyn.-Dynasti 0	A-Gruppe	Præ- Kerma
Ca. 3000-2400 f.Kr.	Arkaisk Tid- Begyndelsen af Gamle Rige	<i>Hiatus</i>	Præ- Kerma
Ca. 2400-2050 f.Kr.	Slutningen af Gamle Rige	C-Gruppe I	Tidlig Kerma
Ca. 2000-1700 f.Kr.	Mellemste Rige	C-Gruppe II	Mellemste Kerma
Ca. 1700-1550 f.Kr.	2. Mellemtid (PanGrave, Medja)	C-Gruppe III	Klassisk Kerma
Ca. 1550-1100 f.Kr.	Ny Rige	Ægyptisk overherredømme	

Fig. 3 Klassisk Kerma-bæger.

Fig. 4 Den Vestlige Deffufa, K I.

der Tidlig Kerma-kultur, der fortsætter gennem 1. Mellemtid i Ægypten. Kerma-kulturen karakteriseres materielt generelt af sort-toppet rød-poleret keramik, og i den Tidlige Kerma-kultur ser man desuden indridsede mønstre især på kanten af keramikken [fig. 2]. Formerne minder om C-gruppens keramik, så man dermed kan postulere en tæt forbindelse de to kulturer imellem. Fra Mellemtide Rige kaldte Ægypterne Øvre Nubien og Kerma for *Kush*, hvilket senere bliver navnet på hele Nubien, ofte i formen “det forbandede Kush”. Kerma-kulturen betegnes nu Mellemtide Kerma, og det er i denne periode, ægypterne byggede forter omkring 2. katarakt ved bl.a. Buhen, Mirgissa, Askut og Semna, hvor Sesostri III også opstillede grænsestøtter. Kerma var som sagt ægypternes handelspartner, og forterne kontrollerede først og fremmest handelsruterne og var opbevaringssted for varerne. Den amerikanske ægyptolog David O'Connor mener, at de i høj grad også var vigtige for at holde herskerne fra Kerma på afstand.

Da den ægyptiske statsmagt bryder sammen i 2. Mellemtid, bliver forterne i begyndelsen tilsyneladende stadig beboet af ægyptere, som dog nu bliver fastboende og mere blandet med den lokale befolkning modsat de tidligere udstationerede

soldater. Samtidig når Kerma-kulturen sit absolutte kulturelle og politiske højdepunkt med den klassiske Kerma-kultur, stadig karakteriseret af sort-toppet rød-poleret keramik, som nu findes i en meget fin version med klokkeformede bægre, hvor det sorte og røde område adskilles af et hvidligt bånd [fig. 3]. Kerma selv markerer sig under den klassiske Kerma-kultur endnu tydeligere som residens og kulturelt center med paladsstrukturer, templer og store, rigt udstyrede gravhøje (tumuli). Det er i den klassiske Kerma-periode, at de omtalte pragtanlæg, dødetemplerne K II og XI, findes. Herskerne af Kerma overtager efterhånden også Nedre Nubien, og har kontakt både med Hyksos, som på dette tidspunkt hersker i den nordlige del af Ægypten og med de thebanske herskere (17. dynasti) i den

sydlige del. En nyligt rensset gravindskrift fra 17. dynasti i el-Kab (mellem Aswan og Luxor) tilhørende guvernøren Sobeknakht omtaler sågar et forsøg fra Kush, sammen med bl.a. folk fra Punt, på at erobre de sydlige dele af Ægypten, som det dog lykkedes ægypterne at slå tilbage. Da Ægypten med det Nye Rige havde jaget Hyksos på porten, generobrede de også Nubien og ødelagde Kerma, hvis materielle kultur man fra det tidspunkt kalder Sen Kerma eller post-klassisk Kerma.

Georg A. Reisner

Karl Richard Lepsius, som ledte den kongelige preussiske ekspedition til Ægypten og Nubien, havde i 1844 beskrevet Kerma med to massive bygninger af lersten og fragmenter af ægyptiske

statuer, som lå spredt over området. Egentlige udgravninger startede dog først med amerikaneren Georg A. Reisner fra 1913 til 1916. Reisner (1867-1942) er især kendt for sit arbejde omkring pyramiderne i Giza, men hans andet store bidrag til ægyptologien var, at han påbegyndte et nyt kapitel i udforskningen af Nubien. Da den første Aswan-dæmning skulle bygges, bad de ægyptiske antikvitetsmyndigheder ham om at foretage et survey (dvs. en arkæologisk recognoscering af overfladen i et udvalgt område) syd for Aswan. Det var gennem dette arbejde 1907-08 og de mindre udgravninger, som blev foretaget i forbindelse med surveyet, at han bl.a. inddelte fundene i den neolitiske A-gruppe og C-gruppe-kulturen, som tidligere nævnt. I 1913 påbegyndte Reisner sine udgrav-

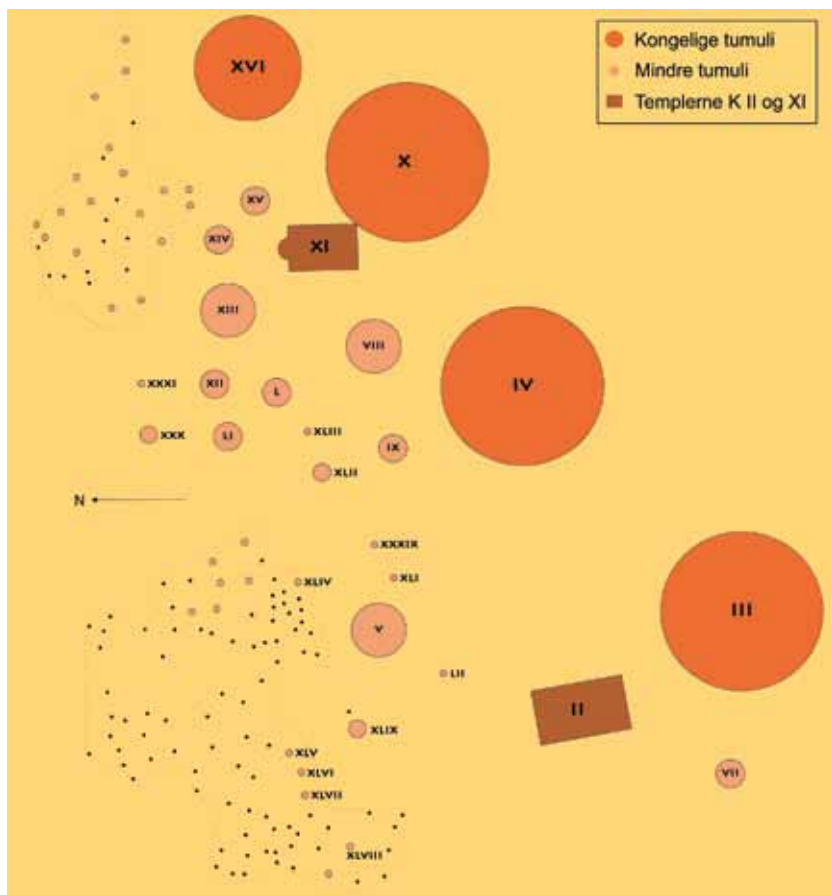

Fig. 5 Den sydlige del af Kermas nekropol med de store kongelige tumuli og templerne K II og XI.

Fig. 6 Rekonstruktion af færdiggørelsen og begravelsen i K III.

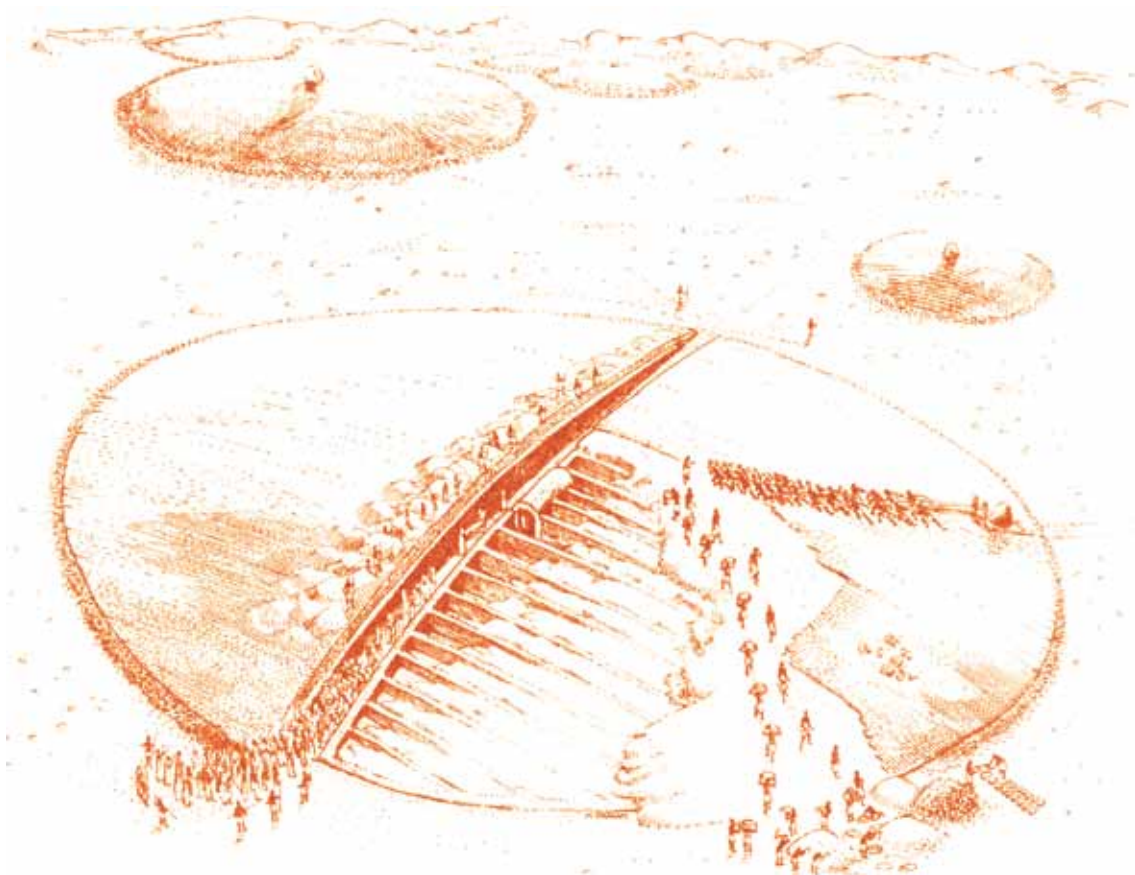
ninger i Kerma ved det mest markante bygningsværk, den såkaldte Nedre eller Vestlige *Deffufa*, [fig. 4] som er en næsten 20 m høj massiv lerstensbygning med et grundareal på lidt mere end 50x25 m i selve Kerma by. Reisner gav bygningen betegnelsen K I, og han havde gennem den lokale befolkning erfaret, at *Deffufa* skulle betyde "fort". Bl.a. på baggrund af byggeteknikken og fundet af ægyptiske genstande betragtede Reisner selv K I som et mindre, ægyptisk fort i forbindelse med en ægyptisk handelsstation. Det var i øvrigt blevet ødelagt af en brand, som han tilskrev lokale nubiere under Hyksos-perioden.

Lidt over 3km øst for den Vestlige *Deffufa* fandtes en anden massiv lerstensbygning, den Øvre eller Østlige *Deffufa*, som fik betegnelsen K II. Den lå mellem adskillige lave, runde høje, som viste sig at være gravtumuli, som efterfølgende blev udgravet. Ved siden af K II havde Reisner fundet en stele, som omtalte leveringen af 35.000 lersten under Amenemhet III's regeringstid i slutningen af 12. dynasti til stedet "Amenemhets

Mure", hvilket Reisner derfor anså som navnet på Kerma, opkaldt efter dynastiets grundlægger Amenemhet I. Ved udgravningen af Kermas gravplads dukkede en tredje, lignende bygning op i nærheden af K II, der ikke var så højt bevaret, som blev benævnt K XI. K II og XI lå nær de største tumulusgrave i gravpladsens sydlige del [fig. 5], og Reisner anså dem med rette for dødetempler for disse. Eftersom den sydlige del af gravpladsen indeholdt mange ægyptiske fund, kaldte Reisner den for den ægyptiske gravplads, og selvom grav-

skikkene og gravenes udformning var meget uægyptiske, så mente han alligevel, at der var tale om udstationerede ægyptere begravet i graven. Dette kan også ses i lyset af hans mening om, at K I i Kerma by var et ægyptisk fort.

Tumulusgravene var bygget over en central korridor, med gravherren begravet omtrent i midten [fig. 6], og i de største tumuli, som målte cirka 90 m i diameter og var bygget over et skelet af lerstensmure, fandtes der desuden i korridoren flere hundrede mennesker, som havde fulgt gravherren i døden og var begravet samtidig med denne. Andre grave, muligvis af familiemedlemmer, var senere lavet i selve tumulusgraven. Gravgaverne bestod for en stor dels vedkommende af ægyptiske genstande i form af bl.a. sten- og fajancebeholdere, men det var især fundet af ægyptiske statuer, som var afgørende for Reisners tolkning af graven som tilhørende ægyptere. I den største tumulus, K III, var statuer af Hapidjefai og hans hustru Sennui dukket op. Sidstnævnte statue er en af de smukkeste og bedst bevarede kvindesta-

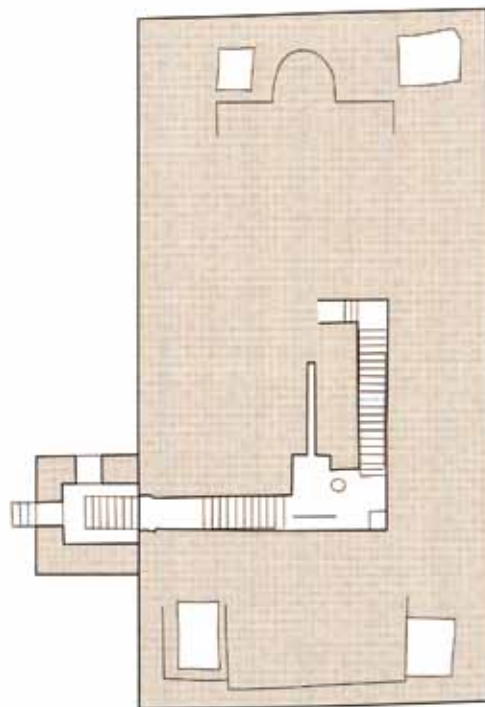
tuer fra Mellemste Rige, og begge personer var kendt fra en grav i Assiut i Mellemægypten, hvor Hapidjefai havde været nomark under Sesostris I. Reisner mente således, at Hapidjefai og Sennui aldrig var blevet begravet i Assiut, men at Hapidjefai var blevet forflyttet til Kerma som guvernør af "Amenemhets Mure" og siden begravet der i overensstemmelse med lokale skikke. De ægyptiske fund aftog, jo længere nordpå man kom i gravpladsen, og Reisner formodede, at de ægyptiske grave i den sydlige del var de tidligste, daterbare til det Mellemste Rige, mens der var ægyptiske guvernører i Kerma, og at den lokale befolkning tog over i løbet af 2. Mellemtid og blev begravet længere og længere mod nord i gravpladsen.

Man har senere været nødt til at revurdere Reisners synspunkter, især hans tilskrivning af den sydlige del af gravpladsen til ægyptere og den indbyrdes kronologiske rækkefølge af grave, som har vist sig at være omvendt. Dette har også vist sig gennem Brigitte Gratiens studier,

som nævnt ovenfor, og for eksempel indeholdt K III med Hapidjefais statue også statuer fra 13. dynasti og segl fra Hyksosperioden. K III kan således sammen med de ligeledes store og rigtudstyrede tumulusgrave K X, IV og XVI anses for de sidste i rækken under den klassiske Kerma-periode, som grave for de mest magtfulde herskere, der sandsynligvis via handel skaffede sig statuer fra Ægypten plyndret fra grave i løbet af 2. Mellemtid.

Charles Bonnets udgravninger af Kerma

I 1977 startede Charles Bonnet de udgravninger i Kerma, som stadig er i gang. Reisner havde været overbevist om, at der ikke var meget tilbage af selve Kerma by, og efter de første udgravninger af K I havde han koncentreret sig om gravpladsen. Der skulle således gå over 60 år, før man begyndte større udgravninger af Kerma by, hvilket bl .a. var blevet yderst aktuelt efter de intense udgravninger af Nedre Nubien som følge af bygningen af den store Aswan-dæmning og den efterfølgende oversvømmelse. Der havde vist

sig et klart billede af Kerma-kulturens ekspansion til Nedre Nubien i løbet af den klassiske Kerma-periode, idet man fandt mange steder typisk Kerma-keramik (jf. fig. 3). Englænderen Walter B. Emery, som udgravede fortet ved Buhen, havde også påvist, hvordan fortet var blevet nedbrændt, og over brandlagene fandt han foruden Kerma-keramik bl. a. en primitiv stele uden indskrifter, som han mente viste en kushitisk hersker med Nedre Ægyptens hvide krone på hovedet og det nubiske kendetegn, bue og pil, i hånden. Dette billede af Kerma-kulturen passede også meget bedre med det billede, som man nu havde fra ægyptiske kilder fra slutningen af 17. dynasti, hvor den thebanske hersker Kamose, som indleder kampen mod Hyksos i nord, omtaler Kush og dets hersker i syd, som en alvorlig modstander.

Bonnet og hans hold har vist, hvordan K I, den Vestlige Deffufa (se fig. 4), i det meste af Kermas historie var byens centrum med et stort rundt palads i nærheden – formodentlig i form af en typisk afrikansk hytte i overstørrelse. K I blev først bygget i den Mellemste Kerma-periode i en form som sandsynligvis mindede meget om K XI og II (fig. 7, se nedenfor) med indre rum og en apsis-lignende udbygning i den bagerste, nordlige mur. Siden blev den bygget om mindst tolv gange og nåede sin endelige form i den Klassiske Kerma-periode på den tid, hvor K XI og II byggedes. På dette tidspunkt var det store, runde palads også blevet afløst af en mere rektangulær bygning, hvor byggeteknikken har fået Bonnet til at mene, at der kan have været ægyptiske arkitekter m. m. med i planlægningen og byggeriet, ligesom han foreslår for K I. K I har tilsyneladende altid haft en monumental indgang på vestsiden til en trappe, som førte op til taget, og halvvejs oppe kom man til et mindre rum. Fra dette førte en mystisk lang, smal passage ind i lerstensmassivet, og rummet selv må have været

til kultiske formål, ligesom man kan formode om taget, hvor der kan have været en form for kapel. På østsiden af K I fandtes en tilbygning med et større rum, hvis vægge var bemalet med rød okker, hvilket Bonnet fremhæver som tegn på hele kompleksets status som kultbygning. På vestsiden havde Reisner allerede fundet talrige ægyptiske seglaftryk fra et rum, som må have været til opbevaring for ægyptiske varer. I samme område lå hundredvis af terrakotta-figurer i form af kalve, hvilket giver et fingerpeg om, at kulten i komplekset også kan have haft sammenhæng med kvægets vigtige betydning. Kernen i Kerma-rigets økonomiske grundlag var agerbrug og navnlig kvægavl. En kvantitativ analyse af knoglefund viser, at lidt over 50 % af husdyrene var får, oven i købet af en stor, velvoksen race. Geder udgjorde ca. 25 %, okser godt og vel 20 %, hvortil kom lidt æsler og hunde. Okserne var den vigtigste kilde til kød. Det er naturligvis svært at bedømme størrelsen af kvægholdet, men de talrige fund af store mængder af bukranier – d.v.s. en større eller mindre del af kraniet af en okse med samt hor-

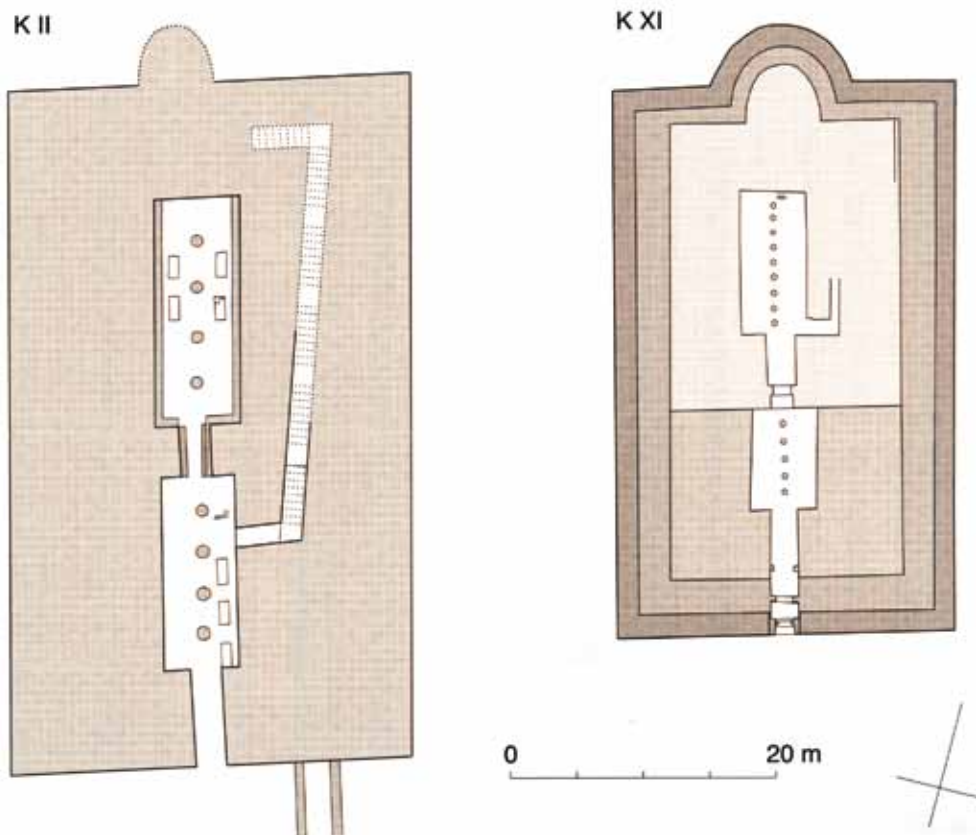

Fig. 7 Planer over K I, XI og II.

nene – anbragt i sandet på sydsiden af de traditionelle gravhøje (se nedenfor) vidner om tilstedeværelsen af betydelige resurser. Knoglefund afslører også, at den omgivende fauna i nogen grad kunne minde om, hvad vi i dag forbinder med Afrika. Flodhesteknogler udgør dog hovedparten af materialet.

Gravpladsen og templerne K XI og K II (se fig. 6)

Bonnets udgravninger har også ført til mange nye opdagelser på gravpladsen, og han har bl. a. klarlagt, hvordan man tilbage fra den Mellemste Kerma-periode generelt ser en række mindre, næsten rektangulære kult anlæg af lersten nordvest for gravene, som må være forløbere for de meget mere monumentale templer K XI og II. K XI, der er bygget før K II, havde i sin første form også kun ét indre rum, som man kom ind i fra nordsiden gennem en korridor. Da K XI byggedes om [fig. 8] og udvidedes mod syd, blev der tilføjet endnu et rum med en række søjler ned langs midten til at støtte taget, ligesom det var tilfældet med det oprindelige rum. Dette havde et gulv af lersten, hvorimod det tilføjede rums gulv

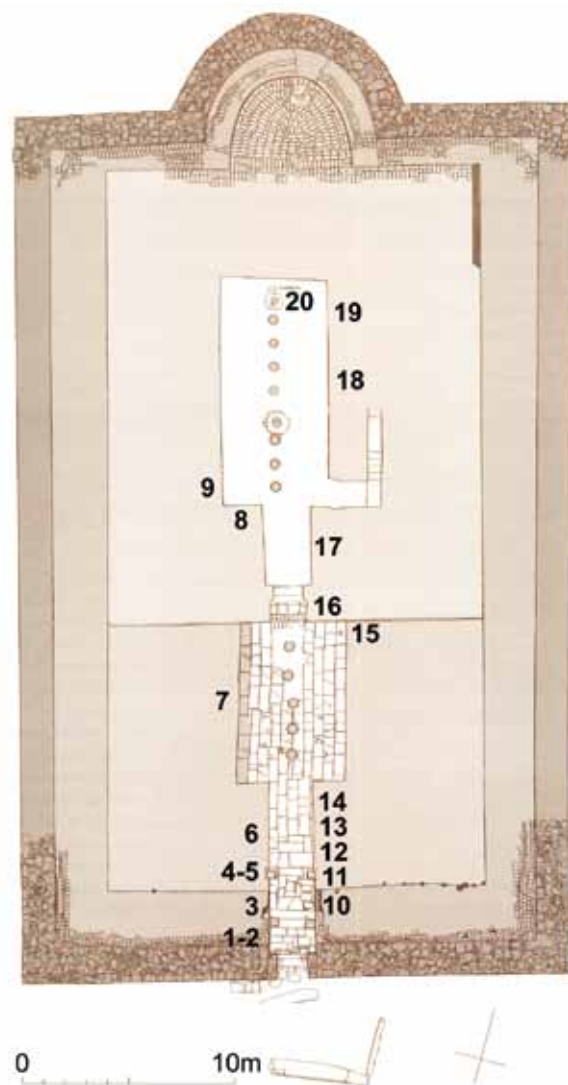
var dækket med sandstensplader. Her mener Bonnet da også at kunne identificere to steder på gulvet, hvor ceremonielle bårer tænkes at have været anbragt under baldakiner, og det er blevet forslået, at disse oprindeligt var anbragt frit i en åben forgård, hvor gulvet var af sandsten.

K XI gennemgik således adskillige renoveringer [fig. 9], som kunne tyde på, at den blev anvendt i flere perioder, muligvis med flere år imellem, i forbindelse med forskellige begravelser, selvom dens hovedformål sandsynligvis var at fungere for den store grav K X (se fig. 5). De mindre kultbygninger blev tilsyneladende kun anvendt én ad gangen, og de erstattede hinanden efterhånden. Den sidste af de mindre kultbygninger blev erstattet af K XI, som derefter blev genopbygget og/eller restaureret indtil flere gange for til sidst at blive forladt og erstattet af K II. Dennes grundplan er meget lig den endelige form af K XI, men da den er meget højere bevaret (den Østlige Deffufa), ser man her tydeligere trappen, som førte op til taget, hvilket også giver den større lighed med K I. Der er ikke tale om

Fig. 8 K XI.

Fig. 9 K XI, detaljeret plan med de forskellige byggefaser og numre, som angiver dekorationernes placering.

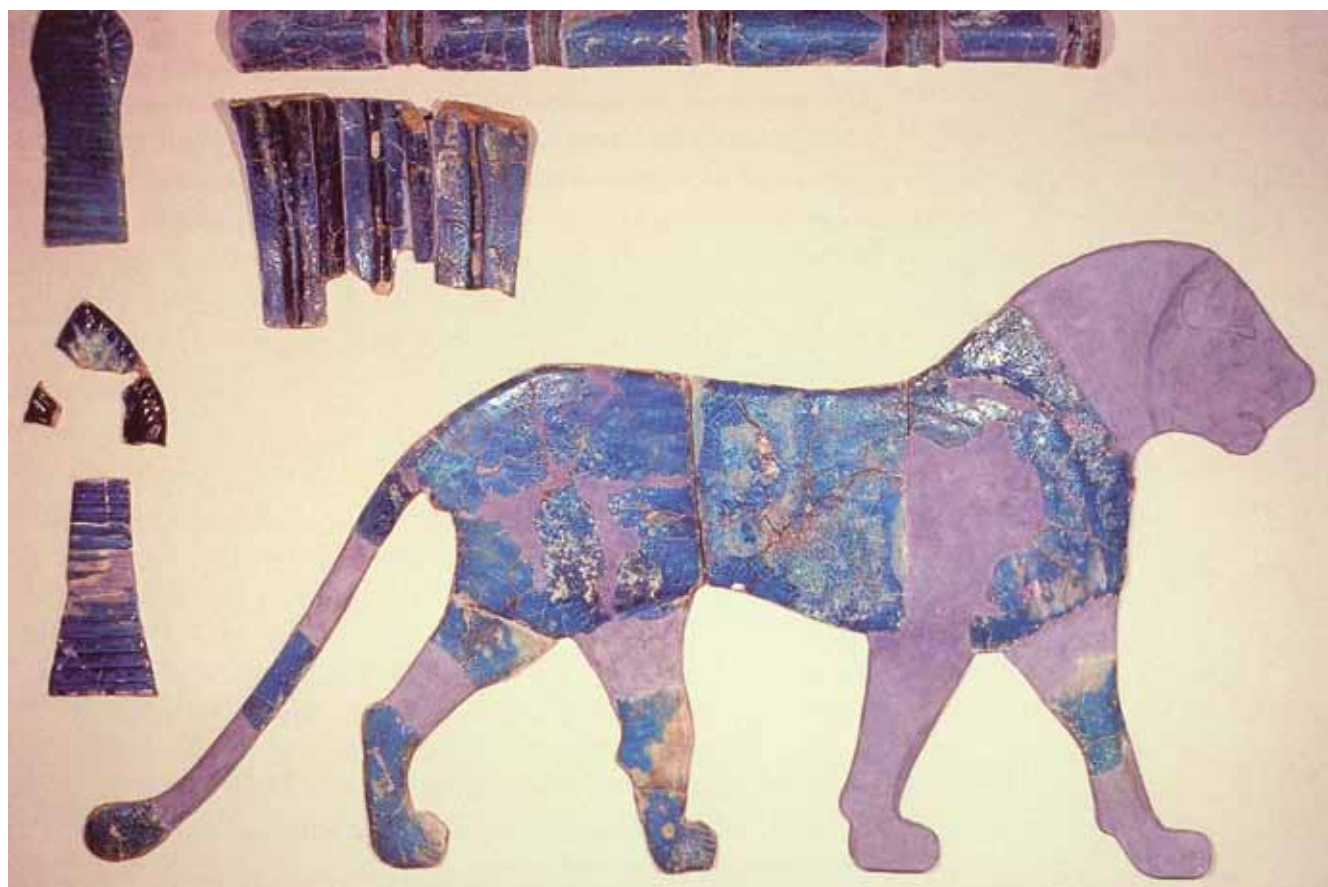
Fig. 10 Fajanceløve og arkitekturelementer.

kapeller til regelmæssige ofringer til en bestemt grav som i Ægypten, da der bl.a. er meget færre kapeller end grave. Der er praktisk talt ingen plads til ofringer inde i kapellerne, og der er ikke et sted, som kan siges at være selve offerstedet. Der er ingen direkte vidnesbyrd om kult, ingen kultstatuer eller billeder af ritualer, hverken begravelse eller andet, i templerne. De mange ofringer af mennesker, som kongen fik med i graven, kan dog næppe have fundet sted uden et sæt af ritualer i en til offergaven passende målestok, og det er muligt, at taget på K XI og II var en del af processionsruten til graven. Et andet tegn på den gentagne anvendelse af det samme kultsted er, at bukranier ved gravene ikke er anbragt samlet, men lidt efter lidt, i takt med at okserne blev slagtet, dvs. så længe begravelsesritterne fandt sted.

Bonnet har fundet tegn på, at man i Mellemste Kerma-periode kendte til anvendelsen af lerstens-

byggeri i mindre målestok; men alligevel føler han sig overbevist om, at forlægget for anlæggene K I, XI og II's skal søges i Ægypten. Han formoder, at bygningerne i deres komplette form har haft pylon-facader i lighed med ægyptiske templer, og O'Connor har vist, hvordan massive kapeller med smalle indre rum bl.a. genfindes i Abydos. Det kan diskuteres, om man med Bonnet mener, at der har været ægyptiske håndværkere tilstede i Kerma, eller man med den amerikanske ægyptolog Peter Lacovara ser de ægyptiske træk som tegn på et grundigt kendskab til ægyptisk kunst og arkitektur. En sandstensplade til loftet i K XI var dekoreret med indlagte fajancerosetter, som det kendes fra Ægypten. Ved nærmere eftersyn ser man, at de enkelte elementer af rosetterne er fremstillet af brugte ægyptiske fajancefragmenter med forskel-

lige mønstre og farver, som var blevet skåret ud og slebet til i de ønskede former. Da der er fundet ovne til brænding af fajance og affald fra fajanceproduktion i Kerma, er det klart, at en del blev fremstillet lokalt, men analyser har også vist, at de mange fajanceskåle og andet, som er karakteristiske for det Mellemste Rige Ægypten, også er ægyptiske. I forbindelse med K II er der fundet mørkeblå arkitektoniske fajanceelementer (hulkel, rundstav mm.) foruden rester af en løve, som har dekoreret en væg [fig. 10]. Disse er lokalt fremstillet og fra den allersidste del af den Klassiske Kermaperiode, hvilket stemmer overens med, at man ikke længere havde adgang til ægyptiske råmaterialer pga. fjendtlighederne mellem Hyksos, Theben og Kush.

Dekorationsprogrammet i K XI

De to kongelige kultanlæg, templerne K XI og K II har mange lighedspunkter, såvel i deres struktur som i dekora-tionsprogram. Bonnet stiller således

spørgsmålet, om maleren (malersjakket) kan have været det samme. I det følgende skal vi dog, som nævnt, begrænse os til en mere detaljeret gennemgang af K XI (jf. nummereringen på fig. 9). Templets indre rummer resterne af et dekora-tionsprogram, der som helhed ikke umiddelbart minder om noget, vi kender til fra Ægypten. Første komponent (1) findes til venstre (vest) i korridoren mellem første og anden døråbning. Scenen viser et skib, som i mange henseender minder om de både, man ser på "Rejsen til Abydos"-scenerne i de ægyptiske grave. Det har dog kun et beskedent antal roere. Ovenover båden ses rester af to figurer (2), den ene set en *face*, den anden i den stil vi kender fra ægyptisk kunst i to dimensioner. Det er usikkert, om de to figurer har noget med båd-scenen at gøre.

Efter den anden dør befinder man sig i en sektion af templet, hvor dekora-tionen koncentrerer sig om marine aktiviteter. På tre vægge (3, 4 og 11)

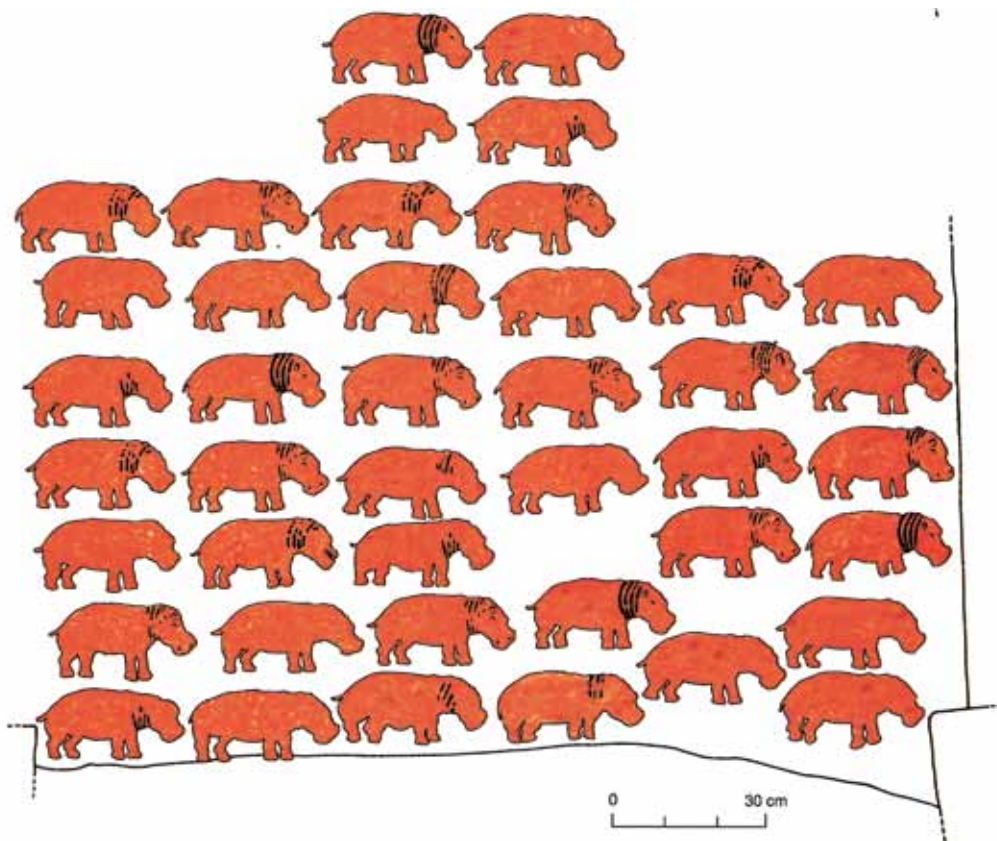

Fig. 11 K XI dekoration (4), flodheste.

Fig. 12 K XI dekoration (3), flodheste (rekonstruktion).

ses nydeligt arrangerede flokke af flodheste [fig. 11 og 12], i nogle tilfælde malet direkte på stenen, i andre på en gipsgrund. Dyrenes konturlinie og diverse anatomiske detaljer er tegnet med en sort streg. Dyrene selv er røde. På den østlige væg i korridorens andet rum, overfor den store scene med flodheste, ses resterne af et andet marint landskab (10, fig. 13). Scenen viser livet ved et vand, Nilen eller en kanal, og vi genfinder uden besvær komponenter der repræsenterer den vilde natur: fisk, fugle, og en krokodille, mens andre hører til den huslige sfære: okser der passerer gennem vandet, pelikanen, en mand der kaster et fangstnet og to personer i en båd. De sidste enten stanger fisk eller anvender liner. Gengivelsen af de enkelte komponenter er fyldt med interessante detaljer. Typologisk minder alle scenens elementer om noget, man kender fra Ægypten, men som helhed er også denne scene uden paralleller. Det gælder først og fremmest den store krokodille i billedets centrum. I de ægyptiske gravmalerier har dyret sin plads på nederste register, hvorfra det lurar på flodheste eller okser, der passerer et vadested.

Hvis korridorens andet rum alt overvejende har en maritim karakter, er det tredje til gengæld viet til mere landlige sysler. Til venstre har vi en lille procession af okser (6) og de relativt ubestemmelige rester af et træ (5). Ovenfor dette, på østvæggen, findes en scene, som kunne være opdelt i tre registre. I det øverste (13) findes de sørgelige rester af en gruppe vilde dyr. Det store, sorte dyr siges at være en antilope; til højre for den ses en stebuk og endelig et svin tegnet med en rød konturlinie. Dette dyr kan både tolkes som et vortesvin og som en speciel type tamsvin. Herunder skildres geder og okser, og disse dyr skal sikkert kombineres med de to tyre som i underste register er afbildet på hver side af en brønd, i hvilken ses en spand (12, 14, fig. 14).

I templets første rum er der desværre kun sparsomme rester bevaret. På vestvæggen til venstre findes sporene af en procession af giraffer (7, fig. 15). Denne har sandsynligvis strakt sig ind i templets inderste rum, hvor vi ligeledes på vestvæggen har to registre med giraffer (8 og 9, fig. 16). På sidstnævnte fremstilling ses mellem

Fig. 13 K XI dekoration (10), fiskeriscene med krokodille (rekonstruktion).

Fig. 14 K XI dekoration (12, 14) (rekonstruktion).

dyrenes ben rester af et buskads eller krat malet i den røde ørkenfarve. Sådanne scener med giraffer findes også på østvæggen (17) og i K II. På østvæggen i det første rum findes desuden to scener med både. Scenen i det nordøstlige hjørne (15, **fig. 17**) står utvivlsomt i nær forbindelse med en tilsvarende på den tilstødende dørstolpe (16). Bådene ros, og i hvert fald den ene af dem har et nubisk mandskab. Mændenes hudfarve er sort, og de har den for nubiere så karakteristiske hovedbeklædning i form af en fjer. Det vigtigste ved scenen er dog, at den viser os, at håndværkerne har fulgt de ægyptiske regler for anvendelse af farver, hvad der også taler for, at de har overtaget den ægyptiske farvesymbolik.

Østvæggens sidste bevarede dekorationer er igen scener med kvæg. I (18) er to tyre i færd med at stange. Det bevarede fragment måler 1,30 m. i længden, mens det følgende (19) er 1,70 langt. Dette forestiller sandsynligvis også to tyre som stanger, men her viser tilstedeværelsen af en hyrde med sin stav, at sceneriet har en bukolisk karakter.

Endelig men ikke mindst har vi på en blok ved nordvæggen, d.v.s. lige på det punkt der "burde være" det "allerhelligste" (i et ægyptisk tempel), resterne af noget mere usædvanligt: to figurer med hver sin stige. Manden til venstre har en dyrehud over skulderen. Dyrets sort-hvide hale hænger ned som om det var hans hale. Til højre ses en foroverbøjet kvinde med en kort kjole.

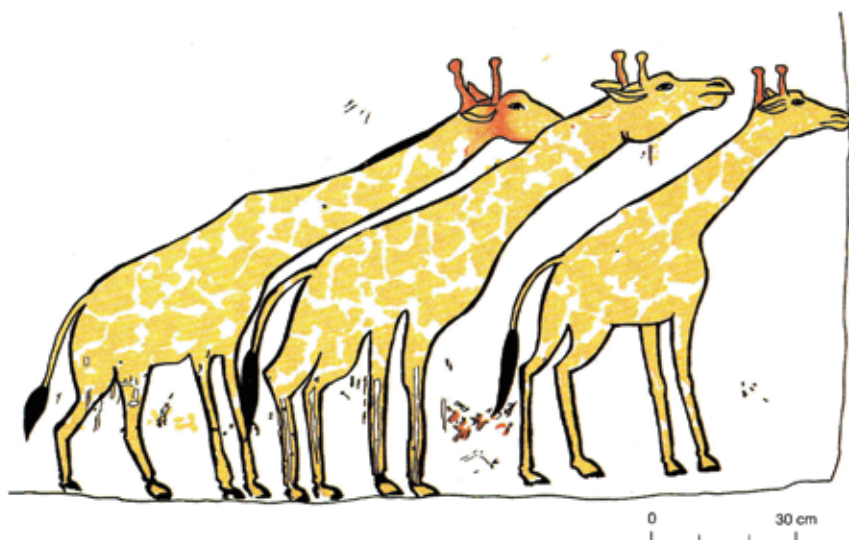

Den hvid-sort ting i højre side af billedet kunne også godt være en hale.

Dekorationernes betydning

For at forstå dekora-tionsprogrammet i K XI må man naturligvis i første omgang se på hvad der ellers kendes fra Kerma, og helst fra samme tid. Således kan man sige, at selv om der blandt dyrene optræder noget, der kunne klassificeres som et tamsvin, så er der blandt de tusinder af dyreknogler fundet i Kerma ikke et eneste vidnesbyrd om, at svin indgik i det lokale hus-

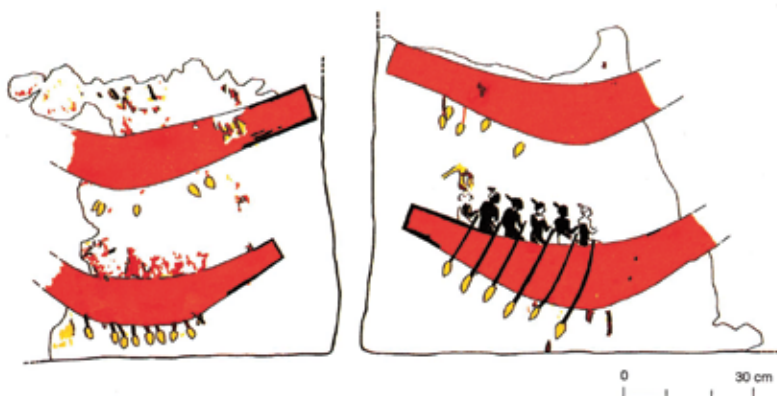

dyrhold. Det afbildede svin må derfor placeres i gruppen af vilde dyr og kunne med en vis ret klassificeres som et vortesvin. Andre typer af "vilde svin" har dog også været bragt på tale, ja, en schweizisk palæontolog har endog foreslået, at dyret er en kimære, dvs. et fantasidyr af samme karakter som f.eks. en stribe ikke eksisterende dyr i en grav i Beni Hassan i Mellem-ægypten. Flodheste og giraffer, om end i en anden, mindre naturalistisk udformning, kendes også fra elfenbensindlæg til træsenge [fig. 18], som fandtes i de store tumulusgrave. Her ses flodhestegudinden Thueris (se nedenfor) stående iført skørt og med en kniv i "hånden" foruden giraffer med vinger, som også findes i form af mica (marieglas) ornamenter [fig. 19], der har været syet på en hovedbeklædning af læder ligeledes fra en af gravene.

Et kig på det ægyptiske materiale fra gravmalerier fra Gamle og Mellemste Rige bringer naturligvis paralleller til mange komponenter for dagen. Giraffer og andre eksotiske dyr kendes også fra f.eks. de såkaldte tributscener i Ny Riges grave, men alt i alt skal man være meget forsigtig med at fortolke tilsyneladende ligheder som lån – så meget desto mere som helhedsbilledet i Kerma anlæggenes dekorationsprogram er uden iøjnefaldende parallel i Ægypten. Bonnet argumenterer selv for at anvende en række velbevarede såkaldte *årtidsscener* som mulige forlæg. Disse stammer fra to soltempler fra 5. dynasti

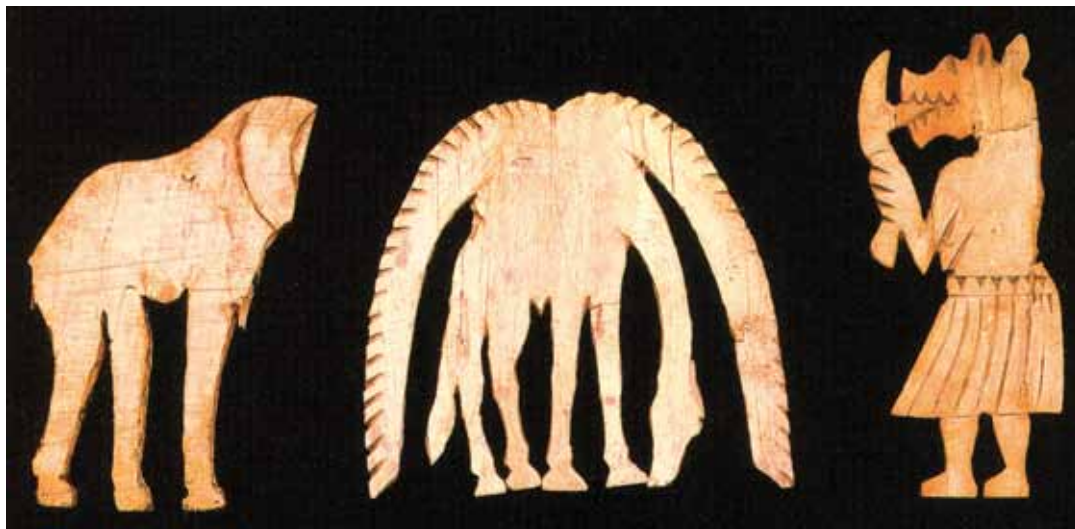

En måde at anskue templets dekorationer på kunne være at undersøge deres orientering, indbyrdes og i forhold til rummet. Her viser det sig, at skibsscenen i begyndelsen af korridoren så at sige sejler ud af templet, mens de øvrige scener er orienteret mod sanktuaret (?) i templets indre. Men det fører os ikke langt, og materialet er i det hele taget for sparsomt til at tillade slutninger af denne karakter. Det gælder også, hvis man i overvejende grad ville tolke vestvæggen som udtryk for den vilde fauna, og østvæggen som

Fig. 15 K XI
dekoration (7),
giraffer.

Fig. 16 K XI
dekoration (8),
giraffer.

Fig. 17 K XI
dekoration (15),
både.

den domesticerede og kultiverede verden. Alene østvæggens giraffer er tilstrækkelig til at gendrive en sådan hypotese. En mere indgående undersøgelse af de enkelte komponenter kunne måske hjælpe os til klarhed. Lad os se på enkelte af dem.

Flodhestene

Den moderne betragter vil efter al sandsynlighed opfatte dyrene som næsten nuttede.

Reproduktioner af blå fajanceflodheste fra Mellemste Rige er et godt salgsobjekt for alverdens museer, og det kluttede dyr omfattes med noget, der ligner ømhed. Det er imidlertid ikke let at forstå, hvad formålet med Kerma-gengivelserne kunne være. I de ægyptiske templer findes der ingen paralleller hertil; og hvorfor er flodhestene røde? I den faraoniske kultur spillede flodhesten en ambivalent rolle. På den ene side var dyret frygtet for sin forfærdelige appetit og aggressivitet. Det repræsenterede det vilde og det onde og blev som sådan blandt andet anset for at være en af Seths inkarnationer, som det f. eks. ses i den berømte fremstilling af Horus kamp mod Seth i Edfu templet. Blandt det ondes dyriske fremtrædelsesformer var også skildpadde, og i en berømt scene fra en thebansk grav fra Ny Rige (TT 157) ses den afdøde i færd med at spidde en skildpadde og harpunere en flodhest, begge handlinger som led i hans bestræbelser på at legitimere sin adkomst til et liv i det hinsides i Ras følge. Rituelle flodhestedrab fandt sted igennem hele Ægyptens historie. På den

Fig. 18 Elfenbensindlæg til seng: elefant, giraf med vinger og Thueris.

Fig. 19 Giraf med vinger og Thueris i mica (marieglas), dekoration af læderhovedbeklædning.

anden side var det enorme dyr også et symbol på overflod og frugtbarhed, og kombinationen af begge træk, farlighed og yppighed, møder vi f. eks. i flodheste-løve-krokodille gudinder så som Thueris [fig. 20].

Ægypternes holdning til det vildes tvetydighed afspejles også i de blandingsformer, som kendetegner visse guder. Flodhesten, løven og krokodillen optræder hver for sig i truende og straffende sammenhænge. Krokodillen optræder således

Fig. 20 Thueris-
figur (træ) fra Deir
el-Medina, 19.
dynasti.

allerede i de ældste tekster som garant for overgreb mod grave. I rammefortællingerne knyttet til kong Kheops (Papyrus Westcar, se Papyrus 23.1, 2003), er krokodillen ægteskabsbruddets vogter. Men når man truer nogen eller noget, værner man jo noget andet, og alle tre dyr optræder også i mange sammenhænge som beskyttere mod alskens ulykker. Flodhesten, løven og krokodillen er, som nævnt, de væsentligste komponenter i Thueris' ikonografi, men samme

dyrekomponenter kendetegner også Am-mut – “Den som sluger de døde”.

Det er en gudinde, som hyppigst fremstilles med et krokodillehoved og som især er kendt som det monster, der sidder ved Osiris vægt, klar til at kaste sig over den døde, der ikke klarer frisag ved Osiris domstol. Det er imidlertid også hende, der som Thueris med flodhestehoved optræder på en af Tutankhamuns ceremonielle senge, denne gang

som beskytter af den sovende /døde konge, jvf. sengeindlæggene fra Kerma. Måske er der ikke tale om at disse guder “bare” har til opgave at beskytte. Thueris værner om mor og barn i forbindelse med fødsler. Flodhesten optræder også som beskytter af sovende og gengives derfor af og til på de nakkestøtter på hvilke man kunne lægge sit hoved. Men alle tre dyr er også forbundet med forestillinger om genfødsel. Flodhestegudinden på Tutankhamuns seng skal således ikke blot beskytte den døde. Hun er simpelthen et af de medier, gennem hvilken han kan genfødes. På sengen findes en indskrift, som kalder kongen “Den som er elsket af ‘Den-som sluger-de døde’ (Am-mut)”! Her er der naturligvis ikke tale om at tilintetgøre kongen, men derimod om at sluge ham, d.v.s. undfangne ham, for at kunne genføde ham – nøjagtigt som vi kender det fra himmelgudinden Nut, med hvem Thueris netop ofte var forbundet. Thueris og Am-mut er to sider af samme guddom, på samme måde som løvegudinden Sakhmet havde sin domesticerede og fredsommelige pendant i katten Bastet. Thueris sluger for at genføde, Am-mut for at tilintetgøre.

Hvis vi udgår fra de overvejelser, som det ægyptiske materiale giver anledning til – og vi har for tiden ikke rigtigt noget andet valg – kan flodhestens tilstedeværelse pege i begge retninger. Den røde farve ville af samme grund umiddelbart understøtte en tolkning, der ser flodhesten som en truende vogter, fordi rød traditionelt forbindes med Seth og alt hvad der er farligt. I samme retning peger måske også mængden af flodheste. De danner jo næsten en vagtparade. Men spørgsmålet må i første omgang forblive uafklaret.

De fleste af de øvrige scener er lige så svære at tolke. Girafferne er fuldstændig uden parallel i det ægyptiske materiale, selvom vi har adskillige fremstillinger af enkelte eksemplarer i helt andre sammenhænge. Selv bådscenerne er ubestemmelige. Skibene kunne som nævnt godt minde om de både der findes i “Rejsen-til-Abydos”-scenerne. Det er uklart hvad de laver her, da man ikke kan se hvad de transporterer og hvilke former for eventuelle kabiner de måtte have på dækket. Hvis vi antager, at en del af begravelsesriterne for den døde konge har fundet sted i templet, så kunne man også forestille sig, at bådene udgjorde en del af begravelsesprocessionen, hvad enten denne var fiktiv eller der reelt var tale om at sejle over floden.

Den mest uventede fremstilling er måske nordvæggens to personer og stiger. Stiger kendes i Ægypten fra to typer af fremstillinger, nemlig i forbindelse med fremstillinger af fæstninger og angreb på disse og i de berømte gengivelser af Puntbeboernes boliger. Navnlig de sidste virker besnærende parallelle, men forestiller scenen da en rejse til Punt? Og i så fald, hvorfor skulle den være afbildet i et gravkapel i Kerma? Kunne man endelig tænke sig, at folk i Kerma boede i huse à la pælehytterne fra Punt? Det sidste kan tilsyneladende afvises, og Bonnet ser sig da tvunget til at se stigerne som en del af en gengivelse af de fæstningsanlæg man har fundet spor af i Kerma.

Afsluttende bemærkninger

Hvordan kan man nu tolke alt det forgående? Læseren vil sikkert have opdaget, at der i de forskellige forslag til tolkninger er en del forhold, der ved en samlet betragtning kommer til at stride mod hinanden. Eksempelvis: hvis en overordnet helhedstolkning vil lægge vægt på modsætningen mellem natur og kultur, hvad skal vi så med en gengivelse af en reel begravelsesprocession. Modsigelserne er mange. Her står vi dog med et problem som ikke er specifikt for Kerma, for sandheden er, at der bestemt heller ikke er enighed om, hvordan vi overhovedet skal forstå alle de såkaldte dagligdagsscener i de ægyptiske grave. Kun de mest naive ægyptologer vil i dag fastholde ældre tiders opfattelse af disse scener som et udtryk for den dodes ønsker for livet i det hinsides. Hertil kommer det langt fra usandsynlige, at billederne i Ny Riges grave ikke havde præcis samme funktion, som de tilsvarende scener havde i ældre tid. Dette er ikke stedet til en egentlig diskussion af denne problematik, så vi vil nøjes med at nævne den mulighed, at gravbillederne meget vel kunne udtrykke den dodes intention om at have kontrol med de handlinger og ting, som ville sikre ham en til hans status passende kult – også efter at kulten er ophørt med at eksistere som aktiv, udført handling.

Set i det lys kunne det sparsomme dekorationsprogram måske give mening. Det, vi ser, er slet og ret Kerma, d.v.s. et land præget af savannens og Nilens mangfoldighed, et samfund hvis økonomi var solidt baseret på kvæg og andre husdyr, med et islæt af fiskeri, og handel, måske med solide handelsforbindelser til Punt. Denne tolkning ville i forhold til kongen have samme religiøse og økonomiske realitet, som dagliglivsscener havde det for en "almindelig" død ægypter, og den udelukker ikke, at det massive opbud af flodheste netop ved indgangen til templet også kan have tjent som et beskyttende element. Tolkningen kan måske også understøttes af en lignende helhedstolkning af de fund, man har gjort i selve graven, hvor kongen, som nævnt, ikke alene var omgivet af (dele af) sit eget hof, men også af repræsentanter for Ægypten i form af en serie af ægte ægyptiske statuer.

Litteratur

- W. Y. Adams, *Nubia, Corridor to Africa*, London 1977.
 C. Bonnet, *Kerma, territoire et métropole: quatre leçons au Collège de France*, IFAO, Cairo 1986.
 - *Edifices et rites funéraires à Kerma*, Paris 2000.
 T. Kendall, *Kerma and the Kingdom of Kush 2500-1500 B.C.*, Washington 1997.
 P. Lacovara, 'The funerary chapels at Kerma', *Cahier de Recherches de l'Institut de Papyrologie et d'Égyptologie de Lille* 8, 1986, s. 49-58.
 - 'Nubian Faience' i F.D. Friedman (red.), *Gifts of the Nile. Ancient Egyptian Faience*, Thames & Hudson 1998, s. 46-49.
 D. O'Connor, Kerma and Egypt: The Significance of the Monumental Buildings Kerma I, II, and XI, *Journal of the American Research Center in Egypt* 21, 1984, s. 65-108.
 - *Ancient Nubia. Egypt's Rival in Africa*, Philadelphia 1993.
 G. A. Reisner, *Excavations at Kerma*, Parts 1-3 og 4-5. Vol 5 og 6 af Harvard African Studies, Cambridge, Mass. 1923.
Al-Abram Weekly Online, 31 July – 6 August 2003 omtaler den nyrensede tekst fra el-Kab, hvilket også kan læses i V. Davies, Sobeknakht's Hidden Treasure, *British Museum Magazine*, Summer 2003, s. 18-19.

Den største tragedie i arkæologiens historie?

“Ikke kun Irak der gik itu. Ikke siden nedbrændingen af biblioteket i Alexandria er den menneskelige civilisations kulturarv blevet skændet så grumt, som da Mesopotamiens oldtidsbyer blev smadret i Irak efter krigen”

Robert Fisk i Information weekend 7.-8. april 2003

“Iraks kronjuveler fundet i armeret kælder i Bagdad”

Robert Fisk i Information weekend 7.-8. april 2003

“En civilisation er smadret”

Robert Fisk i Information mandag d. 14. april 2003

“Iraks historie op i røg”

Robert Fisk i Information tirsdag d. 15. april 2003

Bo Dahl Hermansen

Dette udpluk af overskrifter, alle fra avisen Information, illustrerer på fortrinlig vis, hvordan stemningen var blandt de journalister og nyhedsorganer, som var kritiske overfor den USA-ledede invasion af Irak i foråret 2003 og især den efterfølgende besættelse af landet. Som rimeligt er, vendte pressen straks opmærksomheden mod det anarki, der opstod i Irak efter krigshandlingernes ophør. Lykkeligvis, må man sige, endte invasionen med Saddam Husseins fald. Men det var tydeligt, at vi i koalitionen ikke var ordentligt forberedt på den opgave der forestod, hvilket da

også indrømmes selv i USA's administration, nu hvor dagsordenen handler om at overtale FNs medlemslande til alle at yde en indsats i genopbygningen. I øvrigt et rimeligt krav, når man tager i betragtning, at Iraks befolkning i et årti har måttet lide under netop FNs sanktioner. Blandt de ugerninger, der vandt særlig opmærksomhed i de vestlige medier, var plyndringen af Irak-museet og museet for moderne kunst i Bagdad, afbrændingen af Iraks rigsarkiv og nationale bibliotek samt ødelæggelsen af de store ruinhøje, der dækker aflejringerne af ældgamle byer fra Mesopotamiens oldtid. Mest opmærksomhed vakte det uden tvivl, da TV kunne vise

Fig. 8. Indgangen til museet i Baghdad. Foto Ingolf Thuesen.

Fig. 1. Kort over det sydlige Mesopotamien fra Baghdad til Ur.

billeder af tilstanden på Irak-museet i Baghdad efter plyndringen. Billederne viste bl.a. museumspersonale, der løb klagende og grædende rundt i museets samlinger og samlede resterne af knuste genstande op fra gulvene, alt imens jagten tilsyneladende gik ind på røvere, der endnu var i gang med deres misgerning. Hele forestillingen var meget følelsesladet og lod uden tvivl mange seere tilbage med følelsen af, at her var der sket en hensynsløs ødelæggelse og udplyndring af vor fælles kulturarv: de vigtigste vidnesbyrd om selve civilisationens oprindelse var blevet plyndret og måtte nu være på vej til private samlinger i vesten for dér at forsvinde for altid. Også denne artikels forfatter var opbragt. Men samtaler med kolleger i dagene efter billedernes første optræden på skærmen, førte til en fælles mistænksomhed. Hvis man havde set nøje efter på optagelserne, var der nemlig ingen tvivl om, at mange udstillingsmontrer i museet var hele og ubrudte. Dette gav i faglige kredse grund til at tro, at mange museumsgenstande måtte være blevet fjernet på forhånd, måske netop med henblik på at forhindre, at de blev plyndret, eller måske fordi plyndringen var et insider job.

Til at begynde med var der tale om, at tusinder af oldsager skulle være blevet røvet. Senere blev antallet af manglende genstande dog på mærkværdig vis reduceret til 37; og i dag er det tilsyneladende bragt endnu længere ned, idet nogle genstande er blevet bragt til veje igen. Som en eftertænkning af dette er historien om ødelæggelsen af Iraks kulturarv mere eller mindre blevet afvist som en "and". Dette er dog på ingen måde en korrekt betragtning. Antallet af manglende oldsager er faktisk ca. 10.000, og under

alle omstændigheder er den videnskabelige dokumentation af tusinder af genstande blevet destrueret som led i ødelæggelsen af de statslige arkiver og biblioteker. Derved er umådelige mængder af værdifuld videnskabelig dokumentation gået tabt for evigt. Dét er katastrofalt; for udgravning består jo i at fjerne fundene fra de arkæologiske sammenhænge, som er forudsætningen for at forstå dem; og det er bl.a. disse sammenhænge, der var beskrevet i den nu tabte dokumentation af fundene i Irak-museets samlinger. Omvendt kan man sige, at hvor dokumentationen eksisterer, er fundenes mening ikke helt tabt for forskningen. I det følgende skal vi se, hvordan nogle af de manglende oldsager får mening takket være udgravningsrapporter, der dokumenterer fundenes sammenhæng.

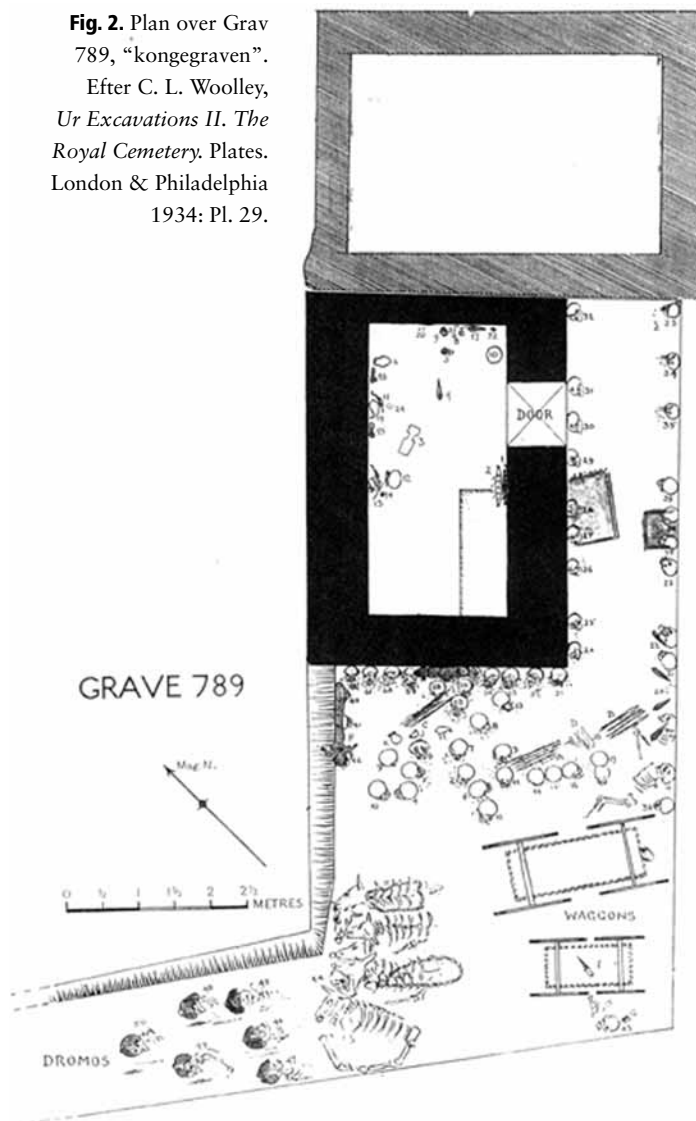
Dokumentationens betydning

Blandt de plyndrede genstande tælles nogle af de mest opsigtsvækkende fund fra oldtidsbyen Ur [fig. 1]. Disse fund blev udgravet af den britiske arkæolog Sir Leonard Woolley, som siden udgav en meget fyldig rapport over fundene, hvori han både dokumenterede og fortolkede dem i deres fundsammenhæng. Det vises i rapporten, at fundsammenhængen bedst kan tolkes som grave af en noget usædvanlig karakter; og Woolley fortolker dem i rapporten med en vis rimelighed som kongegrave forbundet med gruopvækkende

ceremonier, der bl.a. omfattede ofring af dyr, mennesker og umådelige rigdomme. I kraft af den dokumenterede fundsammenhæng, og ved at sammenligne gravenes indhold med andre fund, er det muligt at datere dem til den periode i Mesopotamiens oldtid, som betegnes tidligdynastisk III (2600-2350 f.Kr.). Rapporterne antyder altså, at (formodet) kongelige personer i Ur på den tid blev begravet under dramatiske omstændigheder. Som eksempel kan vi resumere Woolleys beskrivelse og fortolkning af det fund, der i rapporten betegnes Grav 789, eller "kongegraven".

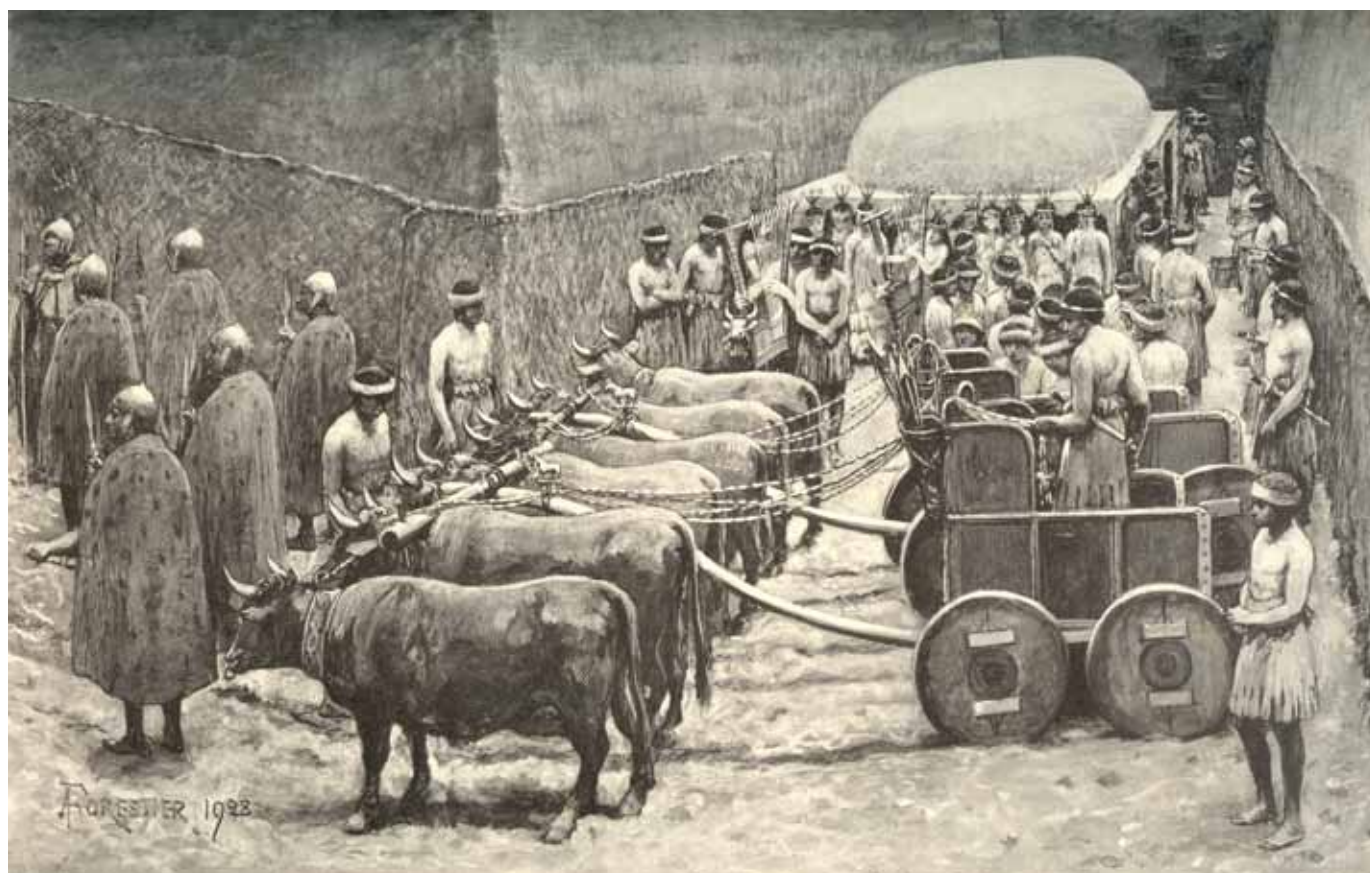
Som Woolleys dokumentation viser, blev der til denne grav [fig. 2] først gravet en skakt med en rampe i det ene hjørne, og i et andet hjørne blev der rejst et gravkammer. Her blev den døde gravlagt. Desværre er indholdet af gravkammeret plyndret, som antydtes af tegningen i fig. 2 og beskrevet i rapportens tekst. Dette skete allerede i oldtiden under konstruktionen af en senere grav. Vi ved derfor ikke hvem der var gravlagt i kammeret. Udenfor selve gravkammeret blev der til gengæld gjort mange fund som det ses på tegningen. For foden af rampen blev der fundet skeletter af seks bevæbnede mænd, tilsyneladende tænkt som den gravlagtes livvagt, og bag dem to vogne med skeletter af forspand og mænd, der måske kan fortolkes som stalddrenge og vognstyrere. Længere inde i graven er der fundet både kvindelige og mandlige skeletter, hvoraf mange synes at have været musikere. Endelig blev der fundet skeletter af bevæbnede mænd med jævne mellemrum, hele vejen rundt langs gravens vægge. I fig. 3 ses hvordan kunstneren A. Forestier og udgraveren, Leonard Woolley, forestillede sig det grusomme skuespil, der må være gået forud for tildækningen af graven. Rekonstruktionen er baseret direkte på de fund, der bl.a. er dokumenteret i fig. 2. At mere end 50 mennesker her er blevet ombragt under dramatiske omstændigheder må altså takket være Woolleys dokumentation betragtes som et veldokumenteret arkæologisk faktum. Da alle ofre ligger velordnet, tyder alt på, at de er blevet ombragt før graven blev dækket til, måske ved hjælp af en bedøvende gift. "Kongegraven" er blot en af i alt sytten identificerede grave af denne makabre type.

Fig. 2. Plan over Grav 789, "kongegraven".
Efter C. L. Woolley,
Ur Excavations II. The Royal Cemetery. Plates.
London & Philadelphia
1934: Pl. 29.

Blandt fundene i disse grave var udover de mange skeletter en umådelig rigdom af møbler, spil, musikinstrumenter og vogne, fremstillet af fint træ, guld og halvædle stene, først og fremmest lapis lazuli, hvoraf flere nu mangler på museet. Det gælder f.eks. lyren i fig. 4; den besmykkede hofdame i fig. 5; og den fantastiske hjelm af elektron i fig. 6.

Takket være Woolleys rapporter anses kongegravene i Ur i dag af de fleste forskere for at være det sidste hvilested for kongelige personer med deres større eller mindre følge af hoffolk, soldater, musikere og tjenere. Der er dog rejst tvivl om hvorvidt denne fortolkning er holdbar. Hvis det overhovedet er kongegrave, kan man jo spørge sig, hvorvidt det er de kongelige personer

selv, der er begravet her, eller om der er tale om “substitutter”. Denne usikkerhed beror bl.a. på en særlig tradition, som er kendt gennem hele Mesopotamiens oldtid, nemlig, at hvis en konge(lig) blev genstand for et ondt varsel, indsatte man en midlertidig substitut for således at afværge truslen mod kongens person. Ved afslutningen af perioden som stand-in blev substitutkongen slået ihjel, hvorved varsløet blev realiseret symbolsk i form af dennes død. Substituten kunne derefter blive begravet med fuld kongelig honnør.

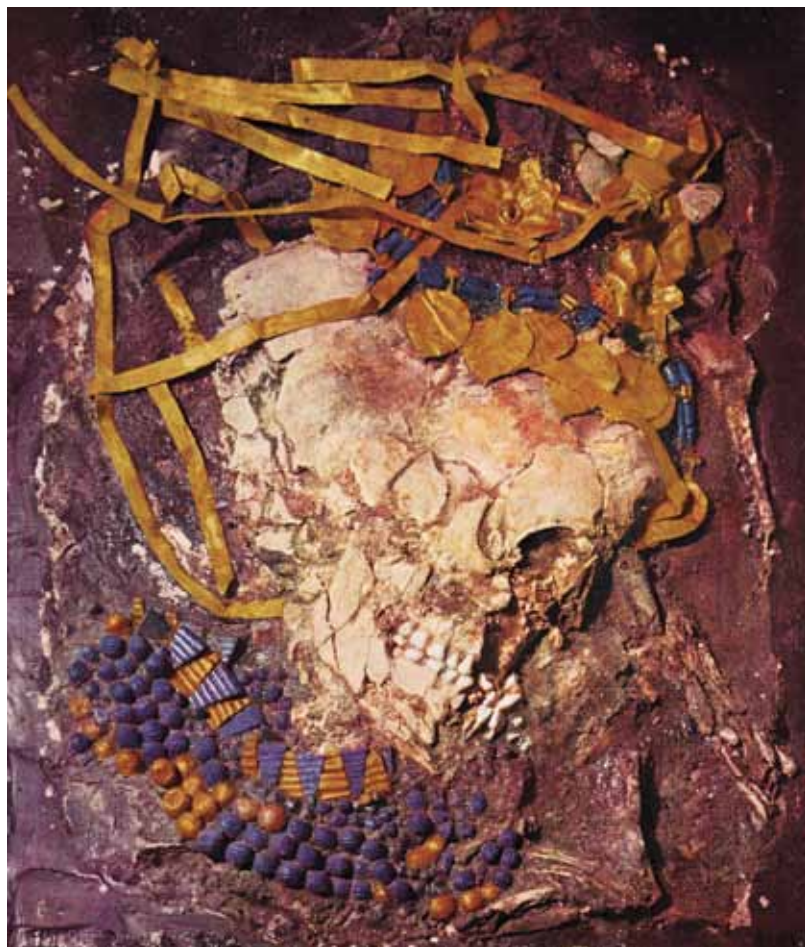
Af disse to fortolkninger er Woolleys efter undertegnede opfattelse den mest sandsynlige. Det skyldes, at der i den sumeriske fortælling om Gilgameshes død er passager, som antyder, at Gilgamesh, der både var en historisk konge i bystaten Uruk og en helt af episke dimensioner, kan være blevet begravet under riter af netop denne type. Dette er selvfølgelig ikke noget afgørende bevis. Men hvilken fortolkning, der er bedst, er egentlig også ligegyldigt i nærværende sammenhæng. Pointen er nemlig, at Woolleys

Fig. 3. Rekonstruktion af Grav 789, “kongegraven”. Efter C.L. Woolley, *Ur Excavations II. The Royal Cemetery*. Plates, London & Philadelphia 1934, pl. 30.

Fig. 4. Lyre med tyrehoved fra Ur. Efter E. Strommen, *Fünf Jahrtausende Mesopotamien*, München 1962, pl. XII.

Fig. 5. Juvelbesmykket kranium af hofdame fra Ur. Efter E. Strommenger, *Fünf Jahrtausende Mesopotamien*. München 1962, pl. XV.

dokumentation af fund og fundsammenhænge gør det muligt overhovedet at tage en sådan diskussion op. Uden denne dokumentation ville vi være ilde stedt i vore forsøg på at tolke fundene fra Ur. Vi kunne måske beskrive dem, datere dem og måske endda spekulere lidt uforpligtende over deres mening ved at sammenligne dem med fund fra andre lokaliteter og anvende skriftlige kilder i fortolkningen. Men med dokumentationen kan vi få dem til at give mening lige så langt ned i detaljen, som dokumentationen tillader og dermed bruge dem aktivt i en mere vidtgående beskrivelse af det samfund og de mennesker som i sin tid frembragte dem.

Hvis kulturarv?

Disse betragtninger bringer os tilbage til den nutidige virkelighed. Når dokumentationen er forsvundet for tusinder af oldsager på det irakiske museum, må det nemlig betegnes som

intet mindre end en videnskabelig katastrofe, jvf. ovenstående.

Et andet problem er, at mange ruinhøje er blevet genstand for systematiske plyndringer, ofte under ledelse af mænd, der tidligere har arbejdet på udgravninger og derfor ved nøjagtigt, hvor de skal grave for at finde de kileskriftstavler, grave og andre antikviteter, som kan afsættes på det internationale antikvitetsmarked. I hvor høj grad disse plyndringer er rettet mod antikvitetsmarkedet i almindelighed, eller der er tale om bestilt arbejde, er svært at sige. Det er dog bemærkelsesværdigt, at de genstande, der stadig savnes på museet i Baghdad primært er genstande af høj kvalitet fra 4. og 3. årtusind f.Kr. Netop disse perioder, synes også at nyde særlig bevågenhed fra røvernes side. Så bestilt arbejde kan ikke udelukkes. Det skal dog påpeges, at markedet allerede i kølvandet på den første golfkrig begyndte at blive oversvømmet med

Fig. 6. Hjelm af elektron. Fra “Meskalamdugs Grav” i Ur. Efter E. Strommenger, *Fünf Jahrtausende Mesopotamien*, München 1962, pl. XVIII.

antikviteter fra Irak. Men der var da slet ikke tale om så omfangsrige og systematiske plyndringer, som det er tilfældet nu. Så, jo, vor fælles kulturarv har faktisk fået et skud for boven i denne omgang.

Men hvis kulturarv er der egentlig tale om? Vi i Vesten vil jo gerne se os selv som civilisationens fakkelbærere i vor tid og lægger da heller ikke skjul på, at vi føler os som de retmæssige arvinger af Mellemøstens store oldtids-civilisationer. Disse står på den ene side for os som fascinerende og fremmedartede, men samtidig står det os klart, at meget af vort kulturelle arvegodt via Rom og Grækenland kan føres tilbage til disse civilisationer. Her blev skriften opfundet, matematikken, astronomien, ja selv arkæologien vil nogen hævde. Her opstod agerbruget og de første byer. Herfra stammer både Gamle og Nye Testamente. Og så var det jo også i Mesopotamien at den dybe tallerken blev opfundet, eller rettere hjulet! Faktisk har vi i Vesten gennem mere end tohundrede år forsøgt at tage patent på retten til oldtidens mellemøstlige civilisationer, hvilket bl.a. har ført til, at vore museer formelig talt bugner af skatte fra oldtidens Ægypten og Mesopotamien. Men i farten har vi tydeligvis glemt, at mennesker i Mellemøsten også kunne tænkes at forholde sig til denne ældgamle arv.

Dette gjaldt ikke mindst den styrtede irakiske diktator Saddam Hussein, der i sin propaganda bl.a. førte sig frem som den rette efterfølger af hersker-ikoner som f.eks. oldtidens store lovgiver Hammurabi, erobreren og bygherren Assurbanipal og den middelalderlige sultan og feltherre Saladdin, der tvang de europæiske korsfarere til at trække sig ud af Jerusalem og viste sig som ligemand, ja overmand, i en ædel kappestrid med ingen ringere end den engelske Richard Løvehjerte. Saladdin skal oven i købet være kommet fra Tikrit, som også var Saddams hjemby. Så gjorde det mindre, at han måske i virkeligheden var kurder. Saddam førte sig altså frem som en mand, der ville skabe ny storhed for Irak ved at tage arven op efter disse mægtige herskere i landets glørværdige fortid. Som led i denne propagandistiske brug af Iraks storslåede fortid genopbyggede Saddam bl.a. paladset i Mesopotamiens gamle hovedstad Babylon [fig. 7]; og promoverede i det hele taget en arkæologi, der skulle tjene til at illustrere slægtskabet mellem fortidens store civilisationer og den Irakiske storhed, han følte sig kaldet til at genskabe. Her spillede bl.a. Irak-museet i Bagdad en vigtig rolle, idet samlingerne kunne udstilles, så de tjente dette formål.

Man skal nu ikke lade sig narre af dette. For Saddam var de arkæologiske levn udeluk-

kende til for at tjene hans egne politiske formål. Sideløbende med den nævnte propaganda befæstede han således mange af de store ruinhøje fra oldtiden, Ja, han lod endog bygge forsvarsstillinger i Irak-museets have, hvilket da også resulterede i det granathul man nu kan se over indgangen til museumsområdet [fig. 8]. (s. 42, red.) På den måde tog han også levnene efter fortidens mesopotamiske civilisationer som gidsler for sit eget regimes overlevelse. Blandt de mest spektakulære eksempler på dette er netop ruinerne af oldtidsbyen Ur, som læserne allerede har stiftet bekendtskab med ovenfor. Her anlagde Saddam bl.a. en militær flyveplads, som i øvrigt

nu er blevet overtaget og udbygget af koalitionsens besættelsestropper. Altså af os, hvad man så end kan slutte af det!

Når de amerikanske styrkers talsmand General Brooks under invasionen udbasunerede, at "Jeg tror ikke nogen havde forudset, at Iraks rigdomme ville blive plyndret af det irakiske folk" (Citeret efter Robert Fisk, Information weekend 7.-8. juni 2003). Talte han altså mod bedre vidende al den stund, der som nævnt ovenfor allerede var blevet plyndret oldsager i Irak efter den første golfkrig. Dertil kommer, at brede dele af den irakiske befolkning slet ikke finder old-

Fig. 7. Det genopbyggede palads i Babylon.
(Foto Ingolf Thuesen).

museerne, ruinhøjene, fundene, lige dér på deres jord. Oldsager er så at sige lige til at samle op og sælge på et marked, hvor der er godt bud efter dem. Et marked, der først og fremmest tæller vestlige samlere. Og så er ringen jo sluttet: Vi i vesten har igennem to århundreder forsøgt at tage patent på de mellemøstlige oldtidscivilisationer. Hvorfor skulle disse fattige, forarmede og undertrykte mennesker egentlig føle nogen pietet overfor den kulturarv, vi hæger så meget om. Er det egentlig noget under hvis de skulle gribe denne chance? Hvis vi ønsker at beskytte vor “fælles” kulturarv må vi selv beskytte den, og det er denne forpligtelse, koalitionen tropper har forsømt ved ikke at påtage sig de bevogtningsopgaver, der kunne have forhindret plyndringerne og ødelæggelsen.

Og så vil det måske hjælpe, hvis vi begynder at gøre os klart, at arkæologi og fortidsminder ikke nødvendigvis behøver at gå forud for mere medmenneskelige overvejelser. Man kan afslutningsvis spørge, om ikke de menneskelige omkostninger ved Saddam Husseins detroniserede regime, som vi i Vesten støttede under krigen mellem Irak og Iran, de menneskelige omkostninger ved FNs sanktioner mod Saddams Irak og de menneskelige omkostninger ved koalitionen invasion og efterfølgende besættelse i foråret 2003, bør veje langt tungere i vore overvejelser end nogle arkæologiske fund. Er det ikke i virkeligheden her vi skal sætte ind hvis vi vil skabe den holdningsændring over for Vesten, der skal til, hvis vi nogen sinde vil opnå, at Iraks oldtidsminder bliver anerkendt som en arv vi alle har tilfælles, også af landets egne beboere?

tidscivilisationerne relevante for deres selvforståelse. Dette gælder først og fremmest størsteparten af det shiitiske flertal, som under Saddams regime var fuldstændig undertrykt af det mere verdsliggjorte sunnitiske mindretal, som Saddam tilhørte og derfor støttede sin magt på. De fattige og undertrykte shiiter føler sig først og fremmest som muslimer og har svært ved at identificere sig med den hedenske fortid, der gik forud for indførelsen af islam. Dertil kommer, at levnene efter denne fortid for shiiterne i høj grad er forbundet netop med Saddams regime og med den vestlige verden, de hidtil ikke har haft noget som helst at takke for. Til gengæld ligger

Henvisninger

Robert Fisk, 'Ikke kun Irak der gik itu' *Information* weekend 7.-8. april 2003.

Robert Fisk, 'Iraks kronjuveler fundet i armeret kælder i Bagdad' *Information* weekend 7.-8. april 2003.

Robert Fisk, 'En civilisation er smadret' *Information* mandag d. 14. april 2003.

Robert Fisk, 'Iraks historie op i røg' *Information* tirsdag d. 15. april 2003.

E. Strommenger, *Fünf Jahrtausende Mesopotamien*, München 1962.

C. L. Woolley, *Ur Excavations II. The Royal Cemetery*, London & Philadelphia 1934.

Kampen om faraonerne

– ægyptologi mellem vestlig imperialisme og ægyptisk nationalisme

“Ægyptologi er et eksempel på kulturelt folkemord eller terrorisme, hvor en hel nation og dens civilisation og filosofi på voldelig vis er reduceret til nogle få sten eller ruiner...”

Torben Holm-Rasmussen

“Ægyptiske filosoffer er forsvundet fra historien. En af dem var en kvindelig filosof ved navn Hypatia. Hun blev dræbt to gange: den første gang i 415 e. Kr. af fremmede fjender, som dræbte hende fysisk og brændte hendes bøger sammen med hele Alexandrias bibliotek i Ægypten. Den anden gang var i det nittende århundrede, da hun blev ombragt kulturelt og historisk af ægyptologerne”.

Ovenstående citat er af den moderne ægyptiske forfatter Nawal al-Saadawi, som i 1996 fremkom med denne meget negative bedømmelse af ægyptologien. Det er en vurdering, som i dag deles af en del andre i Ægypten og i Mellemøsten. For en europæer er det mildest talt chokerende at læse disse linjer med denne hårdhed over en skattet videnskab, og man vil uvilkårligt spørge, hvordan er denne opfattelse dog opstået? For at besvare dette spørgsmål må vi først følge udviklingen af denne dynamiske videnskab.

Ægyptologiens første fase: jagten efter oldsager

Den franske ekspedition til Ægypten 1798-1801 resulterede som bekendt i to ting: fundet af Rosette-stenen, som blev tydet af Champollion i 1822, hvorved det blev muligt at læse ægypternes egne tekster og indskrifter, og publiceringen af det store værk *Description de l'Égypte* som udkom 1809-1828. Det blev begyndelsen til en overvældende og begejstret interesse i Europa for den ægyptiske oldtidskultur.

Franskmændenes bortrejse fra Ægypten i 1801 førte til en voldsom magtkamp mellem stridende fraktioner inden for den gamle magtelite af krigsherrer, mamlukkerne. Af denne strid fremstod albaneren Muhammed Ali (1768-1849) som sejrherre. Nogle år senere skaffede han sig af med sine gamle modstandere ved et storstilet blodbad, som foregik på Citadellet i Cairo. Det var Mohammed Alis store og brændende ambition at gøre Ægypten til et moderne land, og dertil behøvede han hjælp udefra. Han beun-

drede i høj grad Europas overlegenhed inden for en række praktiske fag og videnskaber, og gennem europæiske konsuler i Alexandria inviterede han ingeniører, landbrugskyndige, læger, militærfolk og andre eksperter til Ægypten, hvor de skulle medvirke til at udvikle landet og dets tilbagestående befolkning. Formelt var Ægypten under tyrkisk overhøjhed, men Muhammed Ali evnede som ingen anden at gøre sig uafhængig af sultanen i Istanbul.

For at opnå sit mål ønskede Muhammed Ali at stå sig godt med de europæiske konsuler, og de fik frie hænder til at forfølge egne interesser. Det var på denne tid først og fremmest at indsamle oldsager. Det var særligt den britiske konsul Henry Salt og dennes agent Giovanni Belzoni samt den franske konsul Bernardino Drovetti, der var særdeles aktive på dette felt. Men også mange lokale ægyptere søgte efter old-

sager. Denne formelige jagt efter monumenter og oldsager er ligefrem blevet beskrevet som en voldtægt af Ægyptens oldtidskultur. Relieffer og malerier blev skåret ud af gravenes vægge, mumiekister blev brudt op, og de afdødes mumier blev brutalt undersøgt for at finde guld og kostbarheder. Mange af fundene blev sendt til Europa, hvor de blev indlemmet i statslige museer og i privatsamlinger [fig. 1].

Ægypterne undrede sig såre over de fremmedes store interesse for gamle sten. Den berømte sheikh al-Jabarti i al-Azhar moskeen, som var sin samtids kronikør, skrev om englænderne:

“Af natur og tilbøjelighed ynder de at studere mærkværdige genstande og undersøge ligegyldige detaljer, særligt gamle ruiner og underværker, malerier og statuer fundne i huler og gamle templer i Said [Øvreægypten] og andre

Fig. 1 Europæerne skar undertiden scener fra gravmalerier ud af væggen for at redde dem fra ægypternes ødelæggelser. Billedet viser Nebamon på jagt i papyruskrattet, ca. 1400 f. kr. Nu i British Museum. (Foto: museet).

steder. Disse englændere har også bragt hovedet af en afgud fra Said til Cairo ...” og al-Jabarti tilføjede, at de havde til hensigt at sælge det for en svimlende pris i deres hjemland.

Den franske billedhugger og samler Jean-Jacques Riffaud, som kom til Ægypten i 1805 og blev der i over 40 år, skrev, at ægypterne længe var forbløffede over de fremmedes store interesse for de ubrugelige gamle statuer og stenfragmenter. Ægypterne havde flere forklaringer på europæernes overvældende interesse. Nogle mente, at de fremmede tilbød de gamle guder, da man havde set dem kærtegne statuerne og ligefrem kysse dem. Andre ægyptere, som var overraskede over det besvær og de udgifter, som europæerne afholdt for at få fat på oldsagerne, mente, at stenene på en eller anden måde indeholdt guld, og at europæerne kendte en metode til at udvinde det på.

Indsamlingen af oldsager tog stadig til, men samtidig forekom der nu også direkte nedbrydning af monumenter. Det var ofte tilfældet, at lokale ægyptere nedbrød templer for at benytte stenene til andre formål. Det førte til, at Champollion i 1830 henvendte sig til Mohammed Ali og anførte, at det var bydende nødvendigt at beskytte monumenterne. Han skrev, at på

30 år var der forsvundet hele tretten templer. Champollion anklagede fellaherne, oldsagshandlerne og de europæiske samlere for denne bedrøvelige tilstand. Der gik endnu nogle år, men i 1835 lod Mohammed Ali udstede en forordning, hvorved det blev forbudt at udføre monumenter fra Ægypten. Samme år blev der også gjort forsøg på at oprette et museum for ægyptiske oldsager i Cairo.

Det var den ægyptiske sheikh Rifa'a al-Tahtawi (1801-1873), som stod bag dette forsøg. Han havde været leder for en gruppe på 44

“Af natur og tilbøjelighed ynder de at studere mærkværdige genstande og undersøge ligegyldige detaljer, ...”

ægyptiske studerende, som 1826-1831 var sendt på studieophold i Paris, hvor de skulle tilegne sig det franske sprog og studere fransk kultur. Da han kom hjem blev al-Tahtawi leder af Mohammed Alis sprogskole i Cairo. Al-Tahtawi var samtidig levende optaget af sit lands historie, og han mente, at det var skammeligt, at så mange monumenter blev ført ud af Ægypten.

Fig. 2 Orientalismen opfattede Ægypten som landet med sanselig erotik og hæmningsløse intriger.

Dette maleri af Alexandre Cabanel fra 1887 viser Kleopatra afprøve gift på en af sine slaver.

Han nævnte udtrykkeligt Luxor-obelisken, som i 1833 var blevet rejst på Concorde-pladsen i Paris i overværelse af kong Louis-Philippe og 200.000 parisere.

Franskmændene mente på deres side, at de burde takkes for at have bragt obelisken til Europa. Det blev udtrykt meget klart på denne måde: ”Frankrig, som har taget obelisken fra Nilens stadigt stigende mudder og fra tyrkernes primitive uvidenhed, ... fortjener en tak fra Europas lærde, hvem alle oldtidens monumenter tilhører, fordi de alene er i stand til at værdsætte dem. Oldtiden er en have, som rettelig tilhører dem, som dyrker den og høster dens frugter.”

En anden og tilsvarende opfattelse var, at de ægyptiske oldsager egentlig havde bedst af at være i Europa, hvor man rigtig forstod at passe på dem og beskytte dem. Det var netop forklaringen på, at så mange oldsager blev sendt ud af Ægypten til museer i Europa. Man ville redde monumenterne fra ægypternes vandalisme og ødelæggelse.

Det er på denne tid at ordet ”égyptologue” (ægyptolog) første gang dukker op, nemlig ved åbningen af den ægyptiske afdeling i Louvre, hvor Champollion var museumsinspektør (1827). Betegnelsen for videnskaben som égyptologie kom noget senere (omkring 1850). På engelsk blev egyptology, som var oversat direkte fra fransk, benyttet første gang i 1859.

Champollion havde 1828-1829 været på en epigrafisk ekspedition i Ægypten og Nubien sammen med sin italienske elev Ippolito Rosellini, og tyskeren Karl Richard Lepsius fra Berlin rejste 1842-1845 i samme ærinde. I begge tilfælde blev resultatet pragtfulde publikationer af tekster og relieffer.

Ægyptologiens anden fase: institutionalisering

Ægyptologien tog et markant opsving med franskmænden Auguste Mariettes opdagelse af Serapeum 7. november 1851. Som så meget andet i den tidlige ægyptologi var det noget af et lykketræf, som førte Mariette frem til indgangen af tyrenes gravplads. Selvom gravgalleriet var udplyndret, vakte fundet alligevel stor opsigt, og Mariettes lykke var gjort. Den daværende franske konsul Sabatier og ingeniøren Ferdinand de Lesseps, som senere skulle opnå berømmelse som skaber af Suezkanalen, udvirkede hos Ægyptens vicekonge Said, at Mariette fik tilladelse til at foretage udgravninger. Det var uden restriktioner, Mariette kunne grave hvor han end ville. På

én og samme tid startede den utrættelige franskmænd udgravninger i Giza, Saqqara, Abydos, Karnak og Elephantine. Til arbejdet havde han lov til at tvangsudskrive ægyptiske arbejdere.

I 1858 blev Mariette, igen på anbefaling fra Sabatier og de Lesseps, ansat til at være leder af en fortidsmindeforvaltning, på fransk kom den til at hedde *Service des Antiquités*. Meningen var, at de helt vilde udgravninger nu skulle stoppe, og oldsagerne skulle blive i Ægypten. Til trods for forordningen af 1835 forsvandt der nemlig stadig oldsager ud af landet. Selv vicekongen var med i denne trafik. I 1855 havde Said således givet samlingen fra det første ægyptiske museum i Cairo til den besøgende østrigske ærkehertug Maximilian. Det er således ganske tankevækkende, at disse genstande i dag står på Kunsthistorisches Museum i Wien. I 1858 fik den energiske Mariette oprettet et nyt ægyptisk museum, som kom til at ligge ved Nilen i bydelen Bulaq. Stedet er ca. 1 km nord for det nuværende Ægyptiske Museum på Tahrir Square, omtrent dér, hvor nu luksushotellet Conrad står.

Det var Said, som startede den farlige fremgangsmåde at låne penge i udlandet. Det var en politik, som under hans efterfølger Ismail skulle komme til få katastrofale følger for Ægypten. Ismail, som blev vicekonge i 1863, havde fået en europæisk uddannelse. Ligesom den store Muhammed Ali beundrede han i høj grad Europa. Ismail havde store planer med Ægypten. Han ville udvide Ægyptens magt mod syd ned i Sudan, han ville fuldende Suezkanalen, han ønskede at gøre Cairo til en moderne storby, han ville udvikle landet ved at bygge jernbaner, grave kanaler, bygge diger, reformere skolesystemet, modernisere retsvæsenet. Også et helt nyt ægyptisk museum skulle opføres i stedet for det lille i Bulaq, som kun havde beskedne bygninger. Samtidig med disse store projekter blev europæiske embedsmænd ansat inden for den ægyptiske stat. Det kostede alt sammen penge, mange penge. Da regningerne skulle betales, måtte Ismail i desperation sælge den ægyptiske stats aktier i Suezkanalen til Storbritannien. Vittighedsbladet Punch i London publicerede ved denne lejlighed den senere så berømte tegning, hvor premierminister Benjamin Disraeli står bag ved den ægyptiske løve og sikrer sig aktierne fra den korpulente Ismail.

Det var på dette kritiske tidspunkt, at den ægyptiske ægyptologi havde taget sin spæde beg-

yndelse. Ægyptologerne på den tid var alle som én europæere, og mange nationalt sindede ægyptere følte det som en stor ydmygelse [fig. 2]. At de fremmede i deres land skulle skalte og valte med minderne om Ægyptens storhed var for dem en stadig ærgrelse. Ismail og undervisningsministeren Ali Mubarak ønskede, at ægyptere på et tidspunkt kunne komme til at arbejde i museet og i Service des Antiquités. Mariette syntes ikke det var nogen god idé, han frygtede ganske enkelt for sin egen position. Men Ismail ville have, at der skulle oprettes en skole med den hensigt at uddanne landets egne sønner (døtrene var der dengang ingen som tænkte på) i den ny videnskab ægyptologi. På grund af Mariettes negative holdning blev der ansat en tysker, nemlig den fremragende og dynamiske Heinrich Brugsch (1827-1894). Som ganske ung, kun 16 år gammel, havde Brugsch indlagt sig fortjeneste ved at skrive en afhandling på latin om den demotiske skrift.

“Ægypterne er endnu ikke civiliserede nok til at drage omsorg for deres oldtidsmonumenter. ...”

Brugsch blev i 1869 ansat som leder for en periode af fem år, og skolen, som oprindeligt lå i en gammel villa nær Bulaq-museet, fik tolv elever. På grund af den nære beliggenhed ved floden var den hjemsted for rotter, og det blev senere nødvendigt at flytte til bedre lokaler. Skolens elever blev udvalgt efter deres færdighed i fransk, som var undervisningssprog, ikke på grund af interesse for Ægyptens oldtid. Brugsch ansatte sin bror Émile til at undervise i tysk, og også koptisk og arabisk kom med på skemaet. Ikke alle var lige interesserede i den hedenske fortid, og Brugsch forsøgte at gøre den ægyptiske gudeverden mere begribelig for studenterne, idet han fremhævede, at de gamle ægyptere troede på én gud, som åbenbarede sig i alle de andre guder. Brugsch prøvede også at udvikle deres interesse for feltarbejde ved at tage dem med på ekskursion til Øvreægypten. Men Mariette havde fortsat stor modvilje mod skolen. Det førte ligefrem til, at han forbød ægyptere at kopiere indskrifter i det ægyptiske museum! Brugsch gik dog med stor entusiasme op i lærergerningen, men han var dog ikke helt tilfreds med sine studenter, som han mente var præget af en forvirret og kaotisk

tankegang. Brugsch var af den overbevisning, at ægypterne ikke evnede at tænke logisk og videnskabeligt. Ved en vurdering fra en uvildig europæisk ekspert blev de fleste af studenterne da også betegnet som tilbagestående inden for sprog, historie og videnskabelig tænkemåde.

Hvad kom der så ud af det første kuld af studenter fra Brugschs skole? Syv blev i 1872 ansat i undervisningsministeriet som tolke og oversættere, mens fem andre fik stillinger i krigsministeriet og ved jernbanevæsenet. Det lykkedes senere kun én af eleverne at forfølge en ægyptologisk karriere. Det var Ahmad Kamal, som vi senere skal vende tilbage til. Skolen blev lukket i 1874, hovedsagelig på grund af Mariettes massive modstand.

Selvom Mariette var modstander af den ny skole, så blev der ikke nogen strid med Brugsch. De to mænd, lige energiske og foretagsomme, havde i mange år været nære venner. Ikke engang den fransk-tyske krig i 1870 kunne ødelægge deres venskab. Mariette skrev ved den lejlighed til sin ven, at for ham var han ikke tysker, men Brugsch.

Det var på denne tid, at Rifa'a al-Tahtawi forsøgte at vække sine landsmænds interesse for Ægyptens historie. Han publicerede i 1868 første bind af en Ægyptenshistorie, som med basis i franske kilder omhandlede perioden fra de første faraoner til arabernes erobring. Al-Tahtawi fortalte sine landsmænd, at i faraonernes dage var Ægypten ophav til alle verdens nationer, og under ptolemæerne og romerne var det berømmet for sin store lærdom og filosofi. Al-Tahtawi ville skabe en national stolthed hos ægypterne ved at vise dem deres lands strålende fortid. Samme ønske havde også Ali Mubarak, som 1886-87 udsendte et stort topografisk leksikon, der omfattede 21 bind. Det skulle være et svar på *Description de l'Égypte*. Ligesom al-Tahtawi fremhævede Mubarak, at Ægypten var selve kilden til den menneskelige civilisation.

Den katastrofale økonomiske situation i Ægypten i slutningen af 1870'erne førte til, at Storbritannien og Frankrig fik den tyrkiske sultan til at afsætte Ismail. I stedet blev Ismails søn Tawfiq khediv, som den ny titel nu lød. Denne grove indblanding blev af mange ægyptere opfattet som en national ydmygelse, og nogle år efter fulgte et oprør i den ægyptiske hær. Oprøret blev i 1882 nedkæmpet af Storbritannien, som lod Royal Navy bombardere Alexandria. Britiske tropper kom til

Ægypten og den engelske konsul, Evelyn Baring, blev i praksis Ægyptens statholder, en post han havde lige til 1907. Det var starten på en lang periode med britisk politisk dominans i Ægypten, og først i 1922 fik landet formel selvstændighed under kong Fuad. Til spørgsmålet om en ægyptisk ægyptologi var Baring meget klar, han sagde rent ud: "Ægypterne er endnu ikke civiliserede nok til at drage omsorg for deres oldtidsmonument. ... Vi siger til ægypterne: vi civiliserede regeringer drager omsorg for jeres oldtidsmonument."

Ahmad Kamal, den første ægyptiske ægyptolog

I januar 1881 døde Mariette, knap 60 år gammel. Det var sukkersyge, sikkert fremkaldt af hans enorme arbejdsbyrde og deraf følgende stress. Hans efterfølger blev den ligeledes franske Gaston Maspero, som blev leder af både Service des Antiquités og af Det Ægyptiske Museum. Det lå nu ikke længere i Bulaq. En meget voldsom Niloversvømmelse i 1878 resulterede i, at museet i Bulaq, som lå tæt ved floden, blev opgivet, og samlingerne blev i stedet flyttet til Giza.

Maspero var dog mere imødekommende over for ægypterne, end Mariette havde været, og han gav tilladelse til, at der blev oprettet en lille skole i ægyptologi. Leder blev Ahmad Kamal (1851-1923), som havde deltaget i Brugschs undervisning i Cairo. Der var blot fem elever, og Kamal fik til opgave at undervise dem i hieroglyffer og arkæologi. Skolen eksisterede i årene 1882-1886 og omfattede kun et kursus. Alle fem elever bestod og de blev ansat som inspektører ved Service des Antiquités – i praksis var det dog som opsynsmænd ved monumenterne. Det lykkedes Ahmad Kamal at få en post som museumsinspektør ved Det Ægyptiske Museum i Cairo, og den stilling beholdt han i 30 år til han trak sig tilbage i 1914.

Kamal fik allerede sin arkæologiske debut i 1881, da han sammen med Émile Brugsch var med til at overføre kongemumierne fra Deir el-Bahari til museet i Cairo. Det var tidens store arkæologiske sensation. Maspero viste endvidere Kamal den store tillid at overdrage ham den svære opgave at publicere de vanskelige ptolemæiske og romerske steler (indskriftstavler) i Det Ægyptiske Museum i Cairo, og Kamal klarede opgaven.

Kamal ønskede ligesom al-Tahtawi at fortælle sine landsmænd om Ægyptens spændende

faraoniske periode, og det blev til adskillige bøger henvendt til offentligheden. Også en hieroglyfisk grammatik på arabisk fik Kamal skrevet. I 1908 blev der åbnet det første universitet i Cairo, og Kamal fik mulighed for at holde kurser om det gamle Ægypten. Også som arkæolog var Kamal aktiv rundt omkring i Ægypten, og hans udgravninger var fuldt ud på højde med samtidens. Sammen med Maspero arbejdede han også for oprettelsen af museer i provinsen.

Kamal havde gjort et kolossalt arbejde for ægyptologien, men da han i 1914 trak sig tilbage fra sin stilling i museet i Cairo, blev han ikke efterfulgt af nogen landsmand. I 1902 var der åbnet et stort og imponerende museum i den nye europæiske bydel i Cairo. Det var stadig franskmændene og briterne der ledte og bestemte og besatte alle stillinger. Evelyn Baring, der senere blev adlet og fik navnet Lord Cromer, havde jo netop sagt, hvad også mange europæiske forskere mente, at ægypterne ikke var civiliserede nok til

"Den store sandhed, som du selv kan føle – og som videnskaben bekræfter – er, at der mellem dig og dine forfædre er en grundfæstet forbindelse, som ikke kan fornægtes, ..."

at drage omsorg for deres egne oldtidsmonument. Det kunne kun europæerne gøre med deres overlegne civilisation og videnskab.

Vel havde europæerne deres stringente videnskab, men ægypterne havde til gengæld slægtskabet med deres forfædre, de gamle ægyptere. Den ægyptiske forfatter Muhamed Haykal fortalte sine landsmænd: "Den store sandhed, som du selv kan føle – og som videnskaben bekræfter – er, at der mellem dig og dine forfædre er en grundfæstet forbindelse, som ikke kan fornægtes, selvom både folk og du selv skulle være uvidende om det. For det blod, som løb i deres årer, løber i dine årer, og de sjælelige impulser, som drev dem i deres liv, driver nu i dig. Hvad enten du godtager det eller ej, så er du af arveloven dømt til at underkaste dig det, som de har efterladt dig."

Blandt mange rettroende muslimer i Ægypten var der dog en dyb foragt over for hedenskaben og alle dens monumenter. I denne tradition blev særligt de store pyramider opfattet som udtryk for den tyranniske faraos storhedsvanvid og ondskab. En ondskab, der havde

ført til folkets underkuelse og trældom. De moderne islamister deler naturligvis helhjertet denne anskuelse.

Lad os vende tilbage til Nawal al-Saadawis citat, som indledte denne artikel. Nawal al-Saadawi anklager altså ægyptologerne for to ting, for at have røvet Ægyptens oldsager og for at have kulturelt "dræbt" (dvs. nedvurderet og frakendt enhver betydning af) de ægyptiske filosoffer. Hendes kritik er et eksempel på, hvordan mange i Ægypten og Nærorienten i dag opfatter de orientalistiske videnskaber. Hendes holdning har

"Nildalen er blevet udplyndret i de sidste to hundrede år, men vi vil stoppe den udplyndring"

baggrund i Edward Saids bog "Orientalism" (1978, 1995; dansk udgave "Orientalisme", 2002), som analyserede og kritiserede Vestens holdning til Orientens kultur og litteratur. Hans bog vakte en livlig debat blandt arabister og islamforskere, dog næsten ingen debat blandt ægyptologer. Edward Said fremhævede, at den europæiske imperialisme og de orientalistiske videnskaber som ægyptologi og assyriologi ofte gik hånd i hånd. Den politiske dominans af Ægypten fandt sted samtidig med den ægyptologiske udforskning. Endvidere mente Said, at europæernes studier og beskrivelse af Orienten ofte byggede på en opfattelse af, at mennesker og kulturen dér var mindreværdige. Det gjaldt dog særligt den arabiske kultur. Hans synspunkter fandt stor udbredelse blandt kulturskribenter i Mellemøsten og Nawal al-Saadawi er en af disse. Hun er en moderne feministisk forfatter, som brænder af harme over det, som mange i området mener er vestlig imperialisme og udbytning. Hun bruger voldsomme ord som "kulturelt folkemord eller terrorisme" – det er naturligvis vildt overdrevet – men det er et udtryk for den frustration og ydmygelse hun føler.

Det interessante er, at mange ægyptiske ægyptologer mener, at deres land i de sidste to hundrede år faktisk har været udsat for en sand udplyndring af oldsager og monumenter. Og at denne udplyndring fortsætter gennem gravrøvier og tyverier fra museer i Ægypten. Zahi Hawass, som i dag er Secretary General of the Supreme Council of Antiquities, den højeste arkæologiske stilling i Ægypten, udtalte et interview i september i tidsskriftet *Business Today*

Egypt på sin sædvanlige markante facon, at "Nildalen er blevet udplyndret (han brugte ordet *raped*) i de sidste to hundrede år, men vi vil stoppe den udplyndring". Han sluttede med at sige, at han håbede "for fremtiden at se statuehovedet af Nefertiti, dyrekredsen fra Dendera i Paris og Rosette-stenen tilbage i Ægypten".

Lad os vende tilbage til Nawal al-Saadawis citat, hvor hun anklager ægyptologien for kulturelt folkemord eller terrorisme. Mange vil sikkert opfatte hendes påstand som vildt overdrevet og helt hysterisk. Der er selvfølgelig noget meget bombastisk over hendes ord, men de kan opfattes som et nationalsindet menneskes følelse af stor ydmygelse over for den europæiske magtudøvelse og videnskabelige dominans, som vitterlig har fundet sted i Ægypten. Hendes ord afspejler dog også et had mod Vesten. Meget mere positiv er den holdning, som den kvindelige ægyptiske ægyptolog Fayza Heykal står for. Hun forsøger gennem bøger og artikler at skabe interesse hos de moderne ægyptere for landets faraoiske fortid uden brug af grove ord mod Vesten.

Litteratur

Citatet af Nawal al-Saadawi er fra Kirsten Hastrups forord til *Videnskab og Værdier, Den humanistiske udfordring*, Det Kongelige Videnskabernes Selskab, Hist.-fil. Skrifter 25, København 2002.

D. M. Reid, *Whose Pharaohs*, London 2002.

J. Skovgaard-Petersen, 'Ægyptens genfødsel', i: E. Christiansen (red.), *Arven fra Ægypten*, II, Tidskriftet Sfinx 2002.

Interviewet med Zahi Hawass er fra *Business Today Egypt*, September 2002, s. 78.

I øvrigt har Lars Bonnevie udgivet en historisk roman om Hypatia, *Kvinden fra Alexandria*, København 2002.

Se også Jeffreys, D. (red.), *Views of Ancient Egypt since Napoleon Bonaparte: imperialism, colonialism and modern appropriations*, London 2003. (LM)

Dansk Ægyptologisk Selskab

25 år

Ambassadøren Mrs Ekdawi udtrækker vinderen af en rejse for to til Luxor med Atlantisrejser, mens formand Torben Holm-Rasmussen og Christian Wittenkamp fra Dansk Industri ser til (foto LM).

Seniorer tiltrækkes også af DÆS. Her Keld Henriksen, der var meget aktiv deltager i årets tur til Nubien. Ved hans side Unna Bjørn Hansen (foto LM).

Lise Manniche overrækker præmien til den heldige vinder, Per Strøyer (foto ERN).

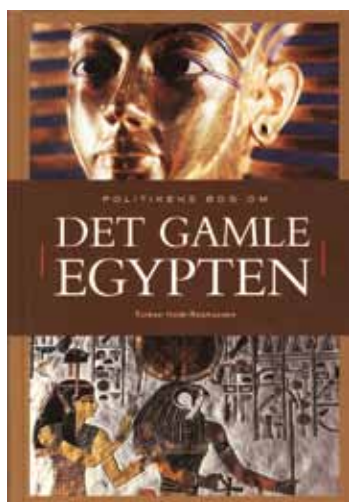
Børge Gad Faust har netop fejret sin 90 års fødselsdag. Ved hans side Nanny Espersen (foto LM).

Den 15. november fejrede DÆS sit 25 års jubilæum. Efter det sædvanlige seminar fulgte drinks og en usædvanlig video/diaspræsentation om DÆS' historie og aktiviteter, udtænkt og redigeret af Lise Manniche med Elin Rand Nielsen som teknisk support og videoklip udlånt eller specielt optaget af Ruth Winsløw med assistance af Kurt Hellemose. Billedmateriale var yderligere stillet til rådighed af flere medlemmer.

Næste akt var henlagt til Carsten Niebuhr Instituttet, hvor der blev serveret mellemøstlig middag for 130 gæster. Opgaven som toast-

mester blev mesterligt løst af den bedste mand til jobbet (med den kraftigste stemme), Paul John Frandsen. Taler blev holdt af formand Torben Holm-Rasmussen, institutleder Ingolf Thuesen, repræsentantskabsmedlem Torkel Hagemann, Christian Wittenkamp fra Dansk Industri, Christer Malmström, formand for den svenske forening Isis, samt den ægyptiske ambassadør, Mrs Ekdawi. Dansk Ægyptologisk Forskningsfond uddelte sin første pengegave til et særligt bogindkøb til Carsten Niebuhr Instituttets bibliotek. Sluttelig blev der trukket lod om en rejse for to til Luxor, skænket af Atlantisrejser.

Boganmeldelser

Torben Holm-Rasmussen

Det gamle Egypten

Politikens Forlag 2003. 329 s.
299 kr.

I 1980 skrev TH-R en bog for Berlingske Forlag med en identisk titel, en lille uprætentiøs sag i paperback med sort/hvide illustrationer, som gav en glimrende indføring i emner, der vægtede de forskellige aspekter af den gamle kultur ligeligt. Politikens Forlags nye bog er indbundet og luksuriøst og tidssvarende udstyret med utallige farvebilleder og med flittig brug af de så populære temabokse, der på den ene side fragmenterer læserytmen, på den anden gør det muligt at give flere detaljer om udvalgte emner. I teksten er indsat talrige kildetekster, omskrevet af forfatteren. Redaktionen er forestået af Mette Viking, der også har bidraget med nogle sider om underverdensbogen Amduat.

Det er tankevækkende, at der ikke findes nogen gloser i det ægyptiske sprog for historie, kunst og religion, de tre sider af den ægyptiske

kultur, der er mest iøjnefaldende, og som også afspejles i den opdeling af faget, der dyrkes på universitetsniveau, selv om emnerne naturligvis overlapper i betragtelig grad. Man aner, at forfatterens egentlige ærinde har været myter og religion, hvor han (klogeligt) i vid udstrækning støtter sig til de overvejelser, der har været fremsat primært af Erik Hornung og Jan Assman, hvis bøger har været på pensumlisten hos forskellige årgange af ægyptologistuderende. Hovedparten af bogen (s. 162-313) dækker disse emner, med 90 af siderne udformet som et gudeleksikon. Som helhed er dette afsnit en velformuleret præsentation for danske læsere af et vanskeligt tilgængeligt emne.

Den historiske del (s. 1-161) er som traditionel historieskrivning, hvor kongerne tillægges personlige motiver (som vi sjældent ved noget som helst om), uden megen diskussion af kilde-materialet og i visse tilfælde uden opdatering med nyere forskningsresultater (for eksempel mht den vigtige rækkefølge af kongerne i 1. dynasti, hvor et seglaftryk publiceret i 1996 fastslår, at Narmer blev anset som den første). Man kunne påtale den ofte gentagne omtale af Lisht som værende hovedstaden i 12. dynasti - der er ikke fundet nogen utvetydige beviser på, hvor præcis den fra tekstkilderne kendte by It-Tawi egentlig lå.

I betragtning af, hvor meget det gamle Ægypten har at byde for øjet, er det beskæmmende, at kunst og arkitektur er reduceret til blot to sider for henh. Gamle Rige, Mellemste Rige og Nye Rige-ptolemærtid (med enkelte andre henvisninger rundt omkring i teksten). Bogens titel giver en forventning om en lidt mere omhyggelig

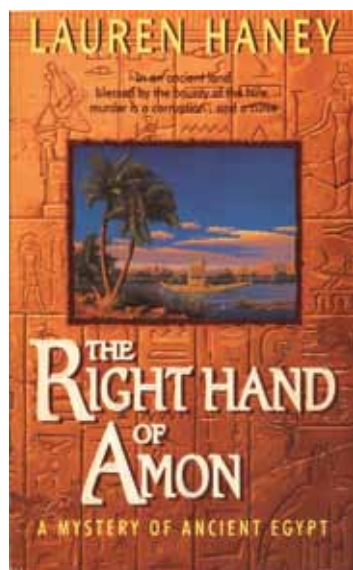
præsentation af dette emne, således som det også var tilfældet i forfatterens tidligere bog. Kildehenvisningerne til billederne er noget mangelfulde. I tilfældet med de billeder, der tilskrives Carsten Niebuhr Instituttet, ligger ret-tighederne hos diasforlaget, der udgav billedserien. Bogens stregtegninger er anonyme. Sussi Bechs syv rekonstruktioner er udført med hendes sædvanlige skarpe øje for korrekte detaljer.

Til slut nogle bemærkninger i småtingsafdelingen, da bøger af denne type ofte ender med at danne præcedens for retskrivning på populært niveau. Forfatteren har en sær forkærlighed for ordet "såkaldt", undertiden anvendt med rette, men i talrige tilfælde overflødigt og til tider absurd (vi møder adskillige "såkaldte skrive-re"). Man kunne ønske en klarere præcisering af, at akhet og peret i praksis ikke var henh. oversvømmelses- og tørkeperiode, og at Thebens store gud ikke var Amon men Amon-Ra. Mandrake hedder alrune på dansk, og det var ikke spelt, men emmerhvede, de gamle ægyptere dyrkede. Ordet "bark" er ikke velegnet til at betegne den ægyptiske masteløse hellige båd (ifgl. den nye danske ordbog betegner det et skib med tre el. flere master og med råsejl på alle undtagen den agterste mast). Udkraget hvælv er nok en bedre dansk betegnelse for pyramidernes loftskonstruktion end kragehvælving. "Falske døre" (i stedet for skindøre) synes uudryddelige i den danske faglitteratur.

I disse tider, hvor markedet bugner af engelsksprogede og oversatte bøger om det gamle Ægypten, er det prisværdigt, at Politikens Forlag støtter dansk ægyptologi ved at udgive en bog af en dansk ægyptolog. Hvis

den faglige kvalitet opretholdes, kan denne tendens kun være til gavn for læsere, forlag og forfattere.

LM

Ægyptiske krimier

Alle har en faible. Flere af os har mere end en. Så er det tilfredsstillende, når man kan kombinere et par af dem. Hvis du, kære læser, for eksempel er interesseret i Ægypten og samtidig har en kriminel tendens, ville det så ikke være vidunderligt at kunne dyrke begge laster på en gang? Det er der mulighed for. Og nej – det gælder ikke indbrud på Glyptoteket!

Det drejer sig om Lauren Haney's serie om politiofficeren Bak, udstationeret i Buhen som disciplinærstraf for en (indtil bd. 7) kun dunkelt antydet forseelse. Vi er i Hatshepsuts regeringstid, og i Buhen sker dystre ting. Plottene er gode: det er ikke blot simpel kriminalitet men også politiske forbrydelser med betydning for denne

– på overfladen harmoniske – men i virkeligheden turbulente periode, hvor vor helt, Bak, og hans loyale medjay'er selvfølgelig er medvirkende til at forhindre diverse politiske katastrofer. Beskrivelsen af miljøet er godt: man kan føle støvet på sin hud og lugte de lugte man også lugter i en ægyptisk landsby idag: sved, mad og alskens affald – fra både mennesker og dyr; dertil detaljer (der ikke keder) om møbler, husgeråd, mad, klæder, våben m.m.m. Det er ikke så meget Bak, der er hovedpersonen, som den ægyptiske dagligdag. Personerne er sympatiske og troværdige, både de gode og de onde. Et meget positivt træk er, at forfatteren anvender de ægyptiske navne for lokaliteter og ikke de anakronistiske græske eller endnu værre de moderne (f. eks. Waset i stedet for Theben, Kemet i stedet for Ægypten). Dertil kommer at bøgerne er udstyret med kort med både de antikke og de moderne navne, så uindviiede læsere ikke er helt fortabt, samt liste over diverse guder. Oven i alt dette har jeg ikke registreret faktuelle fejl. Vi har altså en forfatter, der både er fagligt velfunderet og kan skrive medrivende. Lauren Haney er et pseudonym for ægyptologen Betty Winkelman. Længere omtale af forfatterskabet i KMT 14/1, 2003, 76-82.

Der er indtil nu følgende titler fra hendes hånd fra forlaget Avon: *The Right Hand of Amon*, 1997; *A Face Turned Backwards*, 1999; *A Vile Justice*, 1999; *A Curse of Silence*, 2000; *A Place of Darkness*, 2001; *A Cruel Deceit*, 2002; *Flesh of the God (prequel)*, 2003; *A Path of Shadows*, 2003.

“Bogpusheren på Rådhuspladsen” (Politikens Boghandel) skaffer

Forskningsfondens Venner

Medlemssammenslutningen “Forskningsfondens Venner” under Dansk Ægyptologisk Selskab har til formål at stimulere interessen for Dansk Ægyptologisk Forskningsfonds arbejde hos selskabets medlemmer. Som led heri står Forskningsfondens Venner for indsamlingen af økonomiske bidrag til fonden blandt medlemmerne. Specialarrangementer for medlemmer af Forskningsfondens Venner arrangeres.

Indmeldelse sker ved henvendelse til:

Dansk Ægyptologisk Selskab
Forskningsfondens Venner
c/o Carsten Niebuhr Institut
Snorresgade 17-19
2300 København S

Indbetalinger modtages på giro:
0274 - 10018455

alt. Skulle ens vej falde forbi London, er der Murder One Bookshop, 71 Charing Cross Road.

PS Advarsel: hold jer langt væk fra Paul Dohertys ægyptiske *Mysteries*: De er for langt ude; men læs gerne hans bøger fra middelalderens England (især dem om *Brother Athelstan*). Det er nemlig *hans* gebet.

AL

Ankhtifis grav i Mo'alla (foto LM).

Turisme i Ægypten 2003

Lige siden først i 1970'erne har det været forbundet med visse vanskeligheder at besøge seværdigheder udover de gængse. I takt med, at der i stigende grad fokuseres på provinserne, er flere og flere steder nu åbne for almindelige turister. Man skal dog stadig køre i konvoj med eskorte, men man kan betale sig fra det og få sin egen og dermed få tid til det hele. På DÆS' rejse i oktober 2003 lykkedes det således at få set nye ting på vejen mellem Luxor og Aswan: templet i Tod 13 km syd for Luxor; grave fra 1. mellemtid i Mo'alla; ørkentemplerne i el-Kab; samt Akhenatons stele i stenbruddene i Gebel Silsile (øst). Horemhebs grav i Kongernes Dal kræver stadig særlig tilladelse. Hathors prægtigt anlagte helligdom i Serabit el-Khadim på Sinai er også åbnet for ihærdige bjergbestigere.

Derimod er der kommet flere restriktioner med hensyn til fotografering. Det er overhovedet ikke muligt at fotografere f. eks. i gravene i Kongernes Dal, selv uden blitz og stativ. Det er dog i skrivende stund fortsat muligt at købe en fotobillet til museet i Cairo. (LM)

Skt. Antonius-klostret restaureres

Skt. Antonius-klostret i den østlige ørken skal nu sættes i stand for at kunne modtage turister om et års tid. Munkebevægelsen opstod faktisk i Ægypten, og den hellige Antonius var en af de første til at isolere sig i ørkenen for at finde Gud. Blandt afbildninger af helgener kan man kende Antonius på

hans "maskot", grisen. De to er som bekendt knyttet sammen ved sjældent begavet moderne markedsføring. Kun de svin, der tilhørte tiggermunkene, antonitterne, havde lov til at strejfe frit omkring. Disse grise var forsynet med en bjælde. Klostret ligger ca. 45 km fra Rødehavskysten, 10 km fra vejen, der fører fra Za'afarana mod Beni Suef i Nildalen. Når klostret åbnes, vil det formodentlig blive muligt at udforske denne ellers øde og ukendte del af den østlige ørken.

www.egypttourism.org Se også H. Friis Johansen, *Den hellige Antonius' liv*, Munksgaard 1955. (LM)

Nefertiti igen

Mange har vel set udsendelsen fra Discovery om den sensationelle påståede identificering af Nefertitis mumie. To artikler i KMT 14/3 2003 imødegår Joann Fletchers teori. Mumien, fundet i KV35 rum c i 1897, er del af en trio af mangel på bedre betitlet "Younger Lady" (YL), "Elder Lady" (EL) og "Young Boy" (YB). Det er YL, der af Fletcher i Discoverys program identificeres som Nefertiti. Det er foreslået før. Samtidig ser hun EL som Teje. Det er også set før. Imidlertid passer ELs hår ikke med den lok, der blev fundet i den lille modelkiste med hendes navn fra Tutankhamons grav, selvom det i sig selv ikke er noget endegyldigt modargument, da vi ikke positivt

ved, at det faktisk er Tejes hår. EL er af Dr. Susan E. James blevet identificeret som Tutankhamuns dronning Ankhesenamun (KMT 4/3, 1993) eller Nefertiti (KMT 12/2, 2001; KMT 14/3, 2003) – altså sammen på grund af deres kraniers lighed med Tuyus, Tejes mor (Nefertiti er måske/ måske ikke datter af Eje, Tejes bror). Fletchers identifikation af YB som Akhenatons døde storebror, Tuthmosis, er heller ikke ny. (KMT 2/2, 1991).

YL har to huller i ørerne ligesom Nefertiti. Men det har Meritaten, datter af og dronning til Akhenaten, også – endnu en kandidat til YL. Et relativt godt argument til, at YL ikke er Nefertiti, er at YL er for ung. YL blev i 1912 ansat til at være yngre end 25 år, fordi tredje kindtand ikke var brudt frem. Nefertiti fødte sit første barn før Akhenaten kom på tronen. Hun må da have været mindst 14 år. Når vi taber hende af syne, må hun så være en 28-30 år, og hvis teorien om at hun regerer videre under navnet Smenekh-kare holder stik, bliver hun langt ældre. Røntgenundersøgelser af YL i 1970'erne siger ca. 20 år (i det omfang man kan lide på det). EL passer langt bedre i alder til Den Store Kongelige Gemalinde Neferneferuaten Nefertiti (tænder og røntgen). YL er skaldet, og nærved hende fandt man tilsyneladende resterne af en såkaldt nubisk paryk. Der er ingen utvetydige belæg for Nefertiti med den nubiske paryk.* Det er der til gengæld for Akhenatens anden hustru Kiya. Men ifølge Fletcher må Nefertiti have været være skaldet for at kunne bære sin karakteristiske hovedbeklædning. Nefertiti vises dog i modsætning til sine døtre aldrig med skaldet hoved. Kort sagt: identifikationen af "Trioen fra KV35" kører rundt i ring.

De ægyptiske myndigheder tillader ikke DNA-prøver fra mumier. Det ville i dette tilfælde heller ikke være særlig brugbart, når den eneste helt sikre person er Tutankhamun – og han var ikke søn af Nefertiti. Tuyu og Yuya, Tejes forældre, hvis mumier vi har, ville være en anden mulighed, men så skulle det først fastslås fra anden side, at de var bedsteforældre til Nefertiti.

Forslag til kandidater til trioen fra KV35 rum c:

- Elder Lady: Teje, Nefertiti
- Younger Lady: Nefertiti, Ankhesenamun, Meritaten, Sitamun
- Young Boy: Tuthmosis, Akhenatens ældre broder

KMT 14/3 (2003) p. 4-5 + p. 22-29

Se også KMT 2/2 (1991) for identifikationen Teje, Thuthmosis, og Sitamun samt for en nøgtern beretning om sagen <http://weekly.ahram.org.eg/2003/653/eg8.htm>

* Se dog adskillige blokke fra Akhenatons tempel i Karnak (LM).

Nyt fra Glyptoteket

Mogens Jørgensen (MJ) er ved at lægge sidste hånd på bind 4 af den ægyptiske katalogserie med forventet udgivelse i 2004. Hele serien er planlagt til at indeholde 6-7 bind med den ægyptiske samling alene. At dømme efter kvaliteten af de allerede udkomne bind har vi noget at glæde os til.

Glyptoteket har fra Ny Carlsberg Fondet og Carlsberg Fondet modtaget 100 millioner kroner til at restaurere bygningerne. Arbejdet skal stå færdigt til indvielse/genåbning 28. juni 2006, Bryggerens fødselsdag og 100-året for indvielsen af Kampmanns bygning (Antikken). Denne bygning skal nu føres tilbage til sit oprindelige udseende. Det drejer sig især om gulvet i den etruskiske samling, der oprindeligt var terrazzo med mosaik. Det var i 1950'erne så revnet, at man tog konsekvensen og lagde parket over på et grundlag af tjære. Parketten fjernes nu, og terrazzoen skal brydes op med trykluftbor, hvorefter et helt nyt gulv anlægges – efter samråd med Fredningsstyrelsen – med fliser af rød porfyr med hvide nistre (det oprindelige gulv havde lignende farver). Dette medfører så megen støj, at hele Antikken må lukkes midlertidigt.

Hele den etruskiske samling nyopstilles, idet man påtænker en samlet udstilling for hele Middelhavsområdet og

Mellemøsten, således at publikum kan følge udviklingen i de forskellige kulturer parallelt og se, hvordan de påvirker hinanden. For at få plads til det, inddrages nye lokaler, der hidtil har tjent andre formål, og der kommer en helt ny adgang til afdelingen. Udstillingen vil bl.a. komme til at indeholde genstande fra Mesopotamien (hele samlingen fra sal 5), Ægypten (bl.a. ikke tidligere udstillede genstande), Anatolien (de har ikke været udstillet før), Cypern, Palmyra, (resten af den fornemme Palmyra-samling flytter op i sal 5), Grækenland og Rom. I tid strækker det sig over et spænd fra begyndelsen af tredje årtusind f. Kr. til slutningen af hellenistisk tid.

I “vor del af verden” skal sal 3 (småtingene) genopstilles. Den opstilling, der er i dag, var noget af det første MJ lavede som volontør tilbage i midt 70'erne efter de forhåndenværende søms princip: det var faktisk ham selv, der savede de trækloster ud, som genstandene er monteret på! Det hele var bare tænkt som et midlertidigt arrangement. Det indebærer bl.a. (hvis pengene strækker til) nye monterer magen til dem i sal 2a (gravmodel-lerne).

Endelig skal hele Antikken males i farver så tæt på de originale fra Kampmanns tid som muligt. Et eksempel på en af dem kan allerede nu ses i den meget blå sal 8 (stor græsk skulptur). Hvad angår de ægyptiske sale, skal rotunden være en varm solgul, mens den store sal skal være, hvad MJ kalder “ægyptisk grøn”. Den eneste sal, der formodentlig ikke ændres, er Festsalen. Her skal den pompeiansk-røde farve nok bibeholdes. Oprindeligt var væggene her gule i samme nuance som gulvets marmorfliser.

Hvornår samlingerne atter åbnes, afhænger af støjen i forbindelse med gulvet i den etruskiske samling.

Af øvrige forbedringer kan nævnes bedre publikums-faciliteter i kælderens underforhallen og handicap-adgang fra Niels Brocksgade med ny elevator i samme side af huset. De ældre dele af museet kan dog ikke blive 100% handicap-brugbare, bl. a. på grund af eksister-

ende fredningsbestemmelser. Der bliver imidlertid handicapadgang til caféen.

Fra 1. januar 2004 til 28. juni 2006 er der kun adgang til museet via Tietgensgade 25.

Kalender:

- 1. januar 2004 lukker Dahlerups bygning (dansk og fransk skulptur, dansk maleri).
- 1. april lukker etruskerne, græske kolonier, Cypern og Palmyra i Kampmanns bygning.
- 1. juni lukker Festsalen, Ægypten, Nærorienten, græsk og romersk skulptur.
- Kun Henning Larsens bygning (fransk maleri) lukker ikke.

Hele Glyptotekets samling planlægges lagt på museets hjemmeside efterhånden: www.glyptoteket.dk. Allerede nu kan bibliotekets kartotek konsulteres. Man går ind på www.kb.dk, klikker på 2REX online katalog”, klikker på “biblioteksfællesskab”, klikker på “Ny Carlsberg Glyptotek” og derefter på søg. *Samtale med Mogens Jørgensen, okt. 2003.*

Nyt om de sårede fra slaget ved Kadesh

Slaget ved Kadesh i Ramses II's 5. regeringsår (1275 BC +/-) er en af de bedst dokumenterede militære kampe i oldtidens historie, som det er gengivet i flere templer i detaljerige relieffer ledsaget af dels en længere tekst, den såkaldte “bulletin”, dels en kortere, den såkaldte “poem”. Kadesh-beretningen er delt i to kampepisoder: “Lejren” og “Slaget”. I “Lejren” bruger de ægyptiske soldater nærkampvåben (huggert, daggert, kølle, stikspyd), dertil længererækkende våben (kastespyd). Langtrækkende våben som bue bruges på klos hold af stridsvognskæmperne. De påførte sår fra “Lejren” er typisk nærkampssår: på overkroppen og frontale. Af de påførte sår i “Slaget” er de fleste pilesår – de fleste i bryst- og underlivsregionen – resten er i hoved og hals. Senere i forløbet optræder sår i ryggen: her forfølger Ramses den flygtende

fjende. Desuden ses ægyptisk fodfolk give sårede hittitter *coup de grace*.

Den historiske betydning af disse relieffer og tekster være ufortalt, men den anatomiske og fysiske erfaring, disse relieffer afslører, er overordentlig interessant: De sårede vises med de rette fysiologiske reaktioner: F. eks. vises en hittiter, der er ramt oven i hovedet. Den faldne vises med strakt hals, fremskudte skuldre og strakte arme med slappe håndled. Underkroppen er ikke fuldt synlig men synes udstrakt. Dette gengiver hvad der i moderne neurologisk terminologi kaldes *decerebral rigiditet*. Det forårsages af skader, hvor kontakten mellem dele af hjernen afbrydes. Det vidste ægypterne ikke noget om, men de havde en god iagttagelsesevne. Et andet eksempel på denne iagttagelsesevne: en hittiter er faldet om i Orontes-floden med en pil i halsen: den optiske afvigelse fra den del af pilen der ses under vandet og den del der ses over vandet er gengivet.

G.M. Sanches (MD), *KMT* 14/1 (2003) 58-65. For en rapport om slaget se også Michael A. Langkjær's artikel i *Papyrus* 14/1 1994, s. 23ff.

Udenrigsministeriets arkiv i Pi-Ramesse?

15 cm nede i Nildeltaets mudder har en ekspedition ledet af Dr. Edgar Pusch fra museet i Hildesheim fundet et brudstykke af en kileskrifttavle, der rummer et brev fra hittiterkongen til Ramses II angående fredstraktaten mellem de to lande efter slaget ved Kadesh, det første fundet på ægyptisk grund (selve traktaten er tidligere fundet i hittiternes hovedstad). Er der én tavle, kan der være flere, og måske Pusch endelig har lokaliseret det forsvundne arkiv. (LM) *Politiken* 5.10.03 (Se artiklen andetsteds i bladet).

Ramses I hjem til Luxor

En mumie, der siges at være Ramses Is, er nu vendt tilbage til Ægypten efter mange år i det fremmede. I 1861 dukkede den op i Canada. For tre år siden blev den erhvervet af Michael C. Carlos-museet i Atlanta, Georgia, som nu har returneret den til ægypterne. Den skal nu hvile i Luxor-museet (hvilket forklarer hvorfor museet pt er ved at blive udvidet mod syd), hvor der skal

indrettes en særlig afdeling for landets berømte krigerkonger. Ramses I, der egentlig var vesir, havde kun knap to år til at markere sig. Hans grav i Kongernes Dal har kun et enkelt (men smukt) udsmykket rum. I Sethos Is tempel i Gurna er der rum viet til hans døde kult. I Karnak-templet har han sat sit fingeraftryk på den 2. pylon og et par rester af statuer og steler. (LM)

http://news.nationalgeographic.com/news/2003/04/0430_030430_royal-mummy.html

med farvebillede af mumien og diskussion, samt *Politiken* 2.11.03.

Sethos Is grav

En 3D gengivelse af (dele af) Sethos Is grav har set dagens lys. (Documentation and Conservation of Tomb of Seti I Project). Tanken er at skabe et "Museum and Visitors' Centre" til disse 3D fremstillinger. Se yderligere *Egyptian Archaeology* 20 (2002) 13 og www.mal-larch.abel.co.uk

Notes and News, *Egyptian Archaeology* 22 (2003) 20. Dertil er fragmenter fra graven – hidtil i Michael C. Carlos Museum i Atlanta – returneret til Ægypten og sat tilbage i graven. Nile Currents, *KMT* 14/3 (2003) 6.

Thebansk grav nr. 181

Louvre har for nylig erhvervet et stykke af Nebamun og Ipukis grav i Theben (TT 181) (Ill.). Det blev skænket af foreningen Museets Venner og er således formo-

dentlig erhvervet på antikvitetsmarkedet. Graven for de to billedhuggere stammer fra Amenophis III's tid og blev lykkeligvis fuldt og prægtigt publiceret af Nina og Norman de Garis Davies i 1925. I årene 1937-42, hvor der blev øvet voldsomt hærværk i de thebanske grave, gik det også ud over denne grav, og mindst 11 brudstykker af bemalet lerpuds er hidtil identificeret i museer i Brooklyn, Toronto, Boston, Hannover og privatsamlinger (se L. Manniche, *Lost Tombs*, London 1988, s. 178-9). Fragmentet i Louvre kan ses på sin plads i graven på pl. XX i Davies' publikation, *The Tomb of Two Sculptors*. (LM, Paris august 2003)

To dronninger fra det tidlige 18.-dynasti i Abydos

Nær Ahmoses pyramidetempel i Abydos lokaliserede man i 1993 en lille bygning tilegnet Ahmose Nefertari. Den er siden udgravet. Øst herfor fandt man hjørnet af en meget stor bygning af ubrændte lersten stemplet med Ahmose Nefertaris navn. En magnetometrisk opmåling ledet af Tomasz Herbich afslørede en bygning på mindst 20 x 60m med en pylon i den nordre ende. Endnu en meget stor bygning blev lokaliseret øst for denne og yderligere mod øst en række ovne. Denne opmåling afslørede desuden en massiv mur på 70 x 90m med bygninger i tre hjørner rundt om Tetisheris pyramide. Digging Diary 2002, *Egyptian Archaeology* 22 (2003) 32.

Tell el-Dab'a

Det østrigske Institut under ledelse af Manfred Bietak har undersøgt materialet fra det paladskompleks, der stammer fra perioden Tuthmosis III – Amenhotep II. De minoiske fresker fundet i Tell el Daba (*Papyrus* 10/2 (2000) 11-17) kan derfor nu med sikkerhed dateres til den tidlige fase af denne periode. Digging Diary 2002, *Egyptian Archaeology* 22 (2003) 32.

Ayn Manawir, Kharga

En gammel bekendt, Michel Chauveau, der har opholdt sig flere gange ved CNI, har studeret de mere end 450 demotiske ostraka fra Ayn Manawir, udgravet af IFAO siden 1993. Disse ostraka nævner adskillige herskere fra sentid og 1. perser-

(foto LM)

tid som f. eks. Amasis (tidligste datering), Xerxes, Artaxerxes I, Dareius II, Artaxerxes II, Nephertites, Achoris, Psammuthis og Nectanebo II (seneste datering) – en periode der er temmelig dårligt dokumenteret i Nildalen. Udover dette nævnes “År 2, første vintermåned, under Inaros (Irethoreru), Rebellernes Fyrste”. Denne Inaros (der ikke var farao) er formentlig identisk med den Inaros der ifølge Thukydides og Diodor indledte en frihedskrig mod perserne omkring 460 f. Kr. med hjælp fra Athen. Indtil nu har man ikke mødt referencer til denne episode i ægyptiske kilder. Michel Chauveau, *The Demotic Ostraca of Ayn Manawir, Egyptian Archaeology* 22 (2003) 38-39. [NB En Inaros optræder som helt i flere fantastiske fortællinger fra denne periode. Kim Ryholt.]

Wadi Natrûn

Deir es-Suriân: et internationalt hold med base i Leiden ledet af Karel Innemée har i kirkens kor afdækket interessante vægmalerier, bl.a. en afbildning af Mariae Hensovelse fra ca 900. Det usædvanlige her er, at det er ærkeengelen Michael, der modtager Jomfru Maria og ikke som normalt Kristus. Højere oppe på samme væg ses Konstantin den Store og kong Abgar af Edessa, der holder mandyllet (aftryk af Kristi ansigt).

Deir el-Baramûs: samme hold udgravede senere på året en kirke (fundet i 1999), der viser sig at være en del af en treskibet basilika fra 6. årh. udvidet flere gange. Den blev formentlig ødelagt i 11.-12. årh. Nedenunder var rester af en bygning fra 4.-5. årh. – formentlig den ældste kirke på stedet. Til basilikaen fra 6. årh. havde man genbrugt adskillige blokke fra farao-nisk tid, hvoraf nogle bar præg af at have været genbrugt allerede til den tidligere kirke. De 15 grave, der blev udgravet, stammer fra kirkens sidste fase, da klosteret var i tilbagegang. Skeletterne viser tegn på mistrivsel: hårde tider og dårlig ernæring, dertil alvorlige skader. *Digging Diary* 2002, *Egyptian Archaeology* 22 (2003) 33.

Døde-statistik fra Fayûm

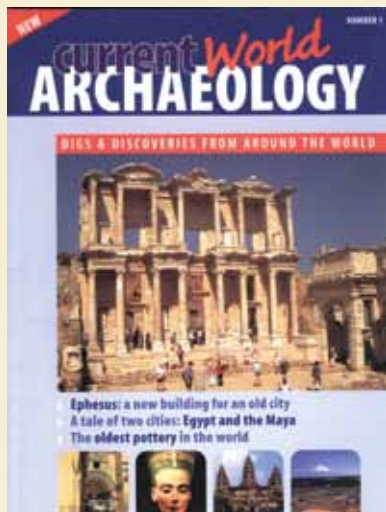
Nekropolen ved Deir el-Banat er blevet udgravet siden 1980. Nekropolen var i

brug fra græsk-romersk tid til tidlig middelalder. 143 kranier fra afdøde fra kop-tisk tid (3.-4. årh.) blev undersøgt og viste, at der var 45,5% kvinder, 40,65% mænd og 13,9% børn under 17 år. De fleste voksne var døde, før de blev 30 år. Næste aldersgruppe var mellem 30 og 40 år. Kun 1,5% af kvinderne blev 50 år. 24,2% af mændene levede længere end 40 år. Der var en trepanering og et alvorligt hovedsår – begge pænt helede. Dertil diagnostiserede man tre tilfælde af syfilis. Nile Currents, *KMT* 14/3 (2003) 7.

Og for de mere okkult-interesserede...

En esoterisk gruppe, kaldet Damanhur, har bygget et underjordisk tempel i bjergene nord for Torino, The Temple of Mankind, bl.a. byggende på “ægypto-mani”. Det blev påbegyndt i midt 70'erne, men først opdaget af myndighederne i 1992.

Se videre www.damanhur.org
The Gaia Guardian 1/2003, 7.

Nyt arkæologisk tidsskrift

Current World Archaeology (en udløber af *Current Archaeology*, der informerer om arkæologi i Storbritannien) har netop set dagens lys. Det første nummer rummer artikler om Angkor Wat, Troja og Ephesus samt en rapport fra Bagdad. Af særlig interesse er to artikler, der beskriver to gamle byer: mayaernes La Milpa i Belize og vores el-Amarna. Denne sidste er skrevet af Barry Kemp og viser en helt

ny rekonstrueret model af byen udført i meget attraktive og naturtro farver.

Bladet udgives 6 gange om året med en abonnementspris på £25 for udlandet.

Kontakt www.archaeology.co.uk eller subs@archaeology.co.uk. (LM)

ICE kongres 2004

Den 9. internationale ægyptologkongres finder sted 6.-12. september 2004 i Grenoble. Tilmelding inden 14. juli. Se www.ganesh.fr.st

Websites der kunne have interesse

Amarna: om Barry Kemps seneste udgravninger i Ranefers hus i Amarna: www.mcdonald.cam.ac.uk/projects/amarna/research/ranefer.htm

Alexandria: Centre d'Études Alexandrines har nu en engelsksproget udgave: www.cea.com.eg

Assasif: Harwas grav: www.harwa.org (både på italiensk og engelsk).

Udstillinger

2003-2007
USA

“The Quest for Eternity”
(se forrige nummer af Papyrus)

7. april 2003 – 3. oktober 2004
Antikmuseum Basel und
Sammlung Ludwig, Basel

“Tutanchamun – Das goldene Jenseits”

Tutankhamons skatte rejser ikke mere udenlands, men ægypterne har gjort en undtagelse med Schweiz for at mindes de schweizere, der omkom i Deir el-Bahari i 1997.

7. november 2003 – 29. februar 2004
Rijksmuseum van Oudheden,
Leiden

“De kleine meesterwerken van Egypte”

Udstilling af over 200 genstande fra Myers Museum i Eton College i England, hvor især den fine samling af ægyptisk fajance er seværdig.

PAPYRUS

**Hittitisk arkitektur i
Ramsesbyen?**

Edgar Pusch

Maiherperis gravudstyr

Lise Manniche

**Kerma – dødekult
i Nubien**

*Tine Bagh og
Paul John Frandsen*

**Den største tragedie
i arkæologiens historie?**

Bo Dahl Hermansen

Kampen om faraonerne
Torben Holm-Rasmussen

DÆS fylder 25 år